

В. Голубович.

НА ПЕРЕЛОМІ

ЖУРНАЛ ПОЛІТИКИ ЛІТЕРАТУРИ
ТА МИСТЕЦТВА ПІД РЕДАКЦІЄЮ
ПОЛЕСЯ.

ВИХОДИТЬ
1-го числа
кожного
місяця.

ЧИСЛО 4-5.
1920
КВІТЕНЬ
УВІСНІ

ЗМІСТ.

Свято відродження природи і нації 1. / **О. Олесь**: З лірики 5. / **А. Крушельницький**: Христос Воскрес! 7. / **П. Стах**: Зелений Шум 9. / **А. Хомик**: Титан 10. / **В. Павлусевич**: Поезії 16. / **Г. Карпенко**: Покинуті 17. / **Ю. Сірий**: Епізод 28. / **О. Колеса**: З низки пісень „Кривавими слідами“ — Стрілець і Пава 29. / **М. С.**: При телефоні 30. / **Т. Петрівський**: Воселі нірвановій 36. / **А. Крушельницький**: Письменник у соціалістичному устрою 39. / **Др. М. Бодруг**: Чи можливий є союз народів 44. / **В. Кушнір**: Холодна вода на гарячі голови 48. / **Е. Сокович**: Економічні нариси: 1. Еволюція партій в Англії 52. / **А. Л.**: Значіння і сучасний стан транспорту на Україні 66. / **Подорожний**: Вражіння і висновки подорожі (З Києва до Відня) 58. / **Др. Рівників**: Санітарне положення на Україні 64.

Spectator: Міжнародно-політичний огляд 72. / **Др. С. Міллер**: Господарське переверстування 76. / На українських землях 78. / Наша діяльність за кордоном 81. / **Др. Р. Реті**: Музичне життя Відня після війни 84. / **Д. Л.**: Огляд всесвітнього революційного руху 87.

Преса 90. / Хроніка 95. / Критика і бібліографія 101. / Листи до Редакції 104.

INHALT:

Wiedergeburtstfeier der Natur und der Nation 1. / **O. Oles**: Die Gedichte 5. / **A. Kruschelnitzkyj**: Christus ist auferstanden 7. / **P. Stach**: Das grüne Gerausch 9. / **A. Chomyk**: Tytan 10. / **W. Pavlusevitch**: Die Gedichte 16. / **E. Karpenko**: Die Verlassenen 17. / **J. Sıryi**: Eine Episode 28. / **O. Kolessa**: Aus der Liedersammlung: „Auf blütigem Wege“ — Der Schütze und der Pfau 29. / **M. C.**: Beim Telefon 30. / **T. Petrivsky**: In Nirvanas Herberge 36. / **A. Kruschelnitzkyj**: Der Schriftsteller in der sozialistischen Verfassung 39. / **Dr. M. Bodrug**: Ob der Völkerbund möglich ist 44. / **W. Kuschnir**: Kaltes Wasser auf heiße Köpfe 48. / **E. Sokowitsch**: Ökonomische Esquise: 1. Die Evolutionsentwicklung der Parteien in England 52. / **A. L.**: Die Bedeutung und der gegenwärtige Transportzustand in der Ukraine 66. / **Der Reisende**: Reiseindrücke und Reiseschlüsse (Von Kiew nach Wien) 58. / **Dr. Risnikiw**: Die Sanitärlage in der Ukraine 64.

Spectator: International-politische Rundschau 72. / **Dr. S. Müller**: Wirtschaftliche Umschichtung 76. / Aus ukrainischen Ländern 78. / Unsere Tätigkeit in der Fremde 81. / **Dr. R. Reti**: Das Musikleben Wiens nach dem Kriege 84. / **D. L.**: Rundschau revolutionärer Weltbewegung 87.

Die Presse 90. / Chronik 95. / Kritik und Bibliographie 101. / Briefe an die Redaktion 104.

CONTENU.

La fête de la renaissance de la nature et de la nation 1. / **O. Oles**: Lirique 5. / **A. Krouchelnitzky**: Alleluya 7. / **P. Stach**: Murmure de la forêt verte 9. / **A. Khomyk**: Tytan 10. / **V. Pavlusevitch**: Poésie 16. / **E. Karpenko**: Les abandonnés 17. / **J. Sıryi**: Un Epsode 28. / **A. Kolessa**: Du cycle: „Les traces sanglautes“ 29. / **M. C.**: Au téléphone 30. / **T. Petrivsky**: La ou habite a nirvanne 36. / **A. Krouchelnitzky**: L'homme de lettres dans un pays socialiste 39. / **Dr. M. Bodrouque**: Est-ce qu'une ligue des nations est possible 44. / **V. Kouchnyr**: De l'eau froide pour les têtes chaudes 48. / **E. Sakovitch**: Esquises économiques: 1. L'évolution des parties politiques en Engleterre 52. / **A. L.**: La signification et la situation présente des transports à l'Ukraine 66. / **Podorojnyi**: Les impressions et le conclusions de voyage (De Kyiv à Vienne) 58. / **Dr. Risnikiff**: L'état sanitaire de l'Ukraine 64.

Spectator: La politique internationale 72. / **Dr. S. Muller**: Nouvelle classification économique 76. / **Dr. A. Reti**: La vie musicale de Vienne après le guerre 84.

Revue de la presse 90. / Chronique 95. / Critique et Bibliographie 101. / Les lettres à la Rédaction 104.

НА ПЕРЕЛОМІ

ЖУРНАЛ ПОЛІТИКИ ЛІТЕРАТУРИ ТА МИСТЕЦТВА НА РЕДАКЦІЇ

ДОЛЕСЯ

ЧИСЛО 4-5. | ВІДЕНЬ, ДНЯ 1. КВІТНЯ 1920. | РІК I.

Свято відродження природи і нації.

Майже від двох тисяч років святкує рік річно християнська, зразу мала, потім що раз то більша громада вчистість воскресіння свого учителя, Христа, котрому легенда надала атрибути надприродної, божеської могутності.

Однаке свято, воскресіння, свято відродження старше як християнство. Воно налічує стільки літ, скільки налічує літ життя людства, яке невідомо в яким моменті історії землі появилось на її поверхні.

Від мільйонів літ, з точністю ідеально прецизного хронометра повторяються періодично явища в природі. Життя в нашій поміркованій поясі періодично відроджується, росте, розвивається і завмирає. Від мільйонів літ усталився постійний порядок: весна (період відродження), літо (період найвищого розвою життя), осінь (період повільного завмирання) і зима (період смерті).

Розуміється, що „цар природи“ — людина помітила вже здавен давна отсе замкнене коло природних явищ і на кожне з них реагувала в відповідний спосіб. Особливі повороти в бігу загальних природних явищ, моменти відродження, зрілості, зануку і смерті життя людство підкреслювало маніфестаційними, весняними, літніми, осінніми і зімовими святами. І так само, як ті природні явища в космічній натури, так само і реакція на них з боку цілого людства, свято, мають космічний характер.

Свято воскресіння Христово сходить з пралюдським святом відродження природи, з радісним і бадьорим святом весни.

На протязі цілого свого життя людство розвивалося, набірало різних культурних насловень. Разом з його розвоєм набирали також і свята різних форм і різних насловень. Одним з таких модифікацій прилюдського, космічного свята відродження життя, свята весни і являється свято христового воскресіння. Могутня постать найбільшого реформатора людської моралі і етики, який осмілювався в часах найбільшого озвіріння римського

імперіялізму виголоси революційні гасла: „Люби ближнього твого, як самого себе, і „люби ворога твого“, заслонила тло, на якому відбувається свято воскресіння розпязтого за вселюдські ідеали правди і добра великого реформатора. З аскетично-містичним захопленням співають перші християни, апостоли і пропагатори нової релігії пісні не в честь воскресіння природи, а в честь воскресіння Христа.

Та широкі „язичеські“ маси, котрі здавен давна святкували свято весни, ніяк не могли зрозуміти цього холодного, суворого містичизму своїх аскетичних учителів, і в них само свято весни, момент пробудження природи до відповленого життя далеко більш підкреслений в прастарих обрядах, як свято воскресіння Христа. В українського народу свято Пасхи розкололось на дві частини: церковне офіційне свято воскресіння Христа, яке відбувається в церкві із свяченням „хліба, масла, яєць і прочих снідів“ серед церковних кантів Івана Дамаскина на офіційній архаїчній мертвій мові, котре найширші маси вважають *quantité négligeable*, і на неофіційне свято весни, прастаре і вічне свято радості з приводу пробудження природи до нового життя.

Яка могутня, яка непоборна сила життя. Навіть в церковну аскетично-містичну мертвичину воно втиснулося і оживило її. Сувору повагу дамаскєнських кантів злагіднюють і прикрашують веселі і бадьорі згуки дзвонів, кольорит радісних голосів співаючої товпи, яка з нетерплячкою жде покінчення офіційного церковного свята, щоби розпочати далеко більш життєве, далеко більш для неї зрозуміле, більш природне свято весни.

І як тільки скінчилася служба, як тільки всі наїлися „свяченої пасхи“, збирається молодь біля церкви і своїми співами та забавами, поважним танком, маніфестують свою життєву радість і тій радості спочувають старі батьки і діди, матері і баби, яким відібрав рухливість і молодечу бадьорість тягар прожитих літ.

Там на майданах біля українських церков „христосуються“ і обмінюються крашанками, як символами зародків життя, але в співах вже не почуємо імені Христа. Свою християнську поважність вони віддали вже там в церкві при світлі воскових свічок. Там в церкві вони вже достаточнo прославили великого чоловіколюбця. Тут за церквою, при звуках невгаваючих дзвонів, вони прославляють стару і вічну молоду весну, старе і вічне молоде кохання.

А вже весна воскресла, воскресла,

Щось вона нам принесла, принесла“

радісно лунає по всій Україні, як широко вона і далека, могутній гимн, могутніший як гимн Піндора і обєднує всіх, хто говорить українською мовою, всіх, під якою насильною владою вони не жилиб.

І в велике свято Воскресіння Христа, яке в українського народу зливається в прастарим „язичеським“ святом відродження природи, забувалися і ще й тепер забуваються всі політичні катастрофи, цей реєстр невідрадних для життя цілої нації випадків. Ціла нація обєднується і від Кубані по Сян,

від поліських болот по Чорного Моря одними словами і одною музикою співає радісний гімн відродження природи.

І є з чого радуватись. Минули морози. Діброви, темного гаю вже — покриті, як каже Шевченко — „білою габою“. Лопнули льоди на річках і ставах. Могутня енергія сонця викресала із землі зелені трави та пишні запашні квіти. До відродженого раю вертають милі гості, співучі пташки, і акомпанують до радісного співу людини, до радісного співу кохання. Співає і грає ціла природа, співає і грає ціла українська земля в своєрідний, оригінальний спосіб і тим маніфестує своє існування.

Філософ Рене Декарт сказав: „*cogito, ergo sum*“, і цю основну думку можна на різні лади ілюструвати. Думка української нації скристалізувалась з її єдиний пісні, в її єдиних обрядах, звичаях і навиках. А раз існує єдина думка-пісня, існує і нація. Правду також сказав Бісмарк, що об'єднуючим принципом німецької нації є його єдина пісня, те саме, може ще в більшій мірі, відноситься і до української нації.

А раз об'єднала нас всіх, дітей української землі, одна культура, то політичне об'єднання, політичне визволення, політичне відродження являється тільки питанням недалекого часу. . . . .

Велико східноєвропейська революція розпочалась також з весною, вона ще не скінчилась. Східноєвропейські народи, між ними також і український народ, переживають також свою весну. Та весна є свого рода еволюцією в народі. За зими усталився певний, постійний „правопорядок“, невмолимий холод окутав цілу землю, заморозив річки і стави, приспав уйне життя. Жорстокий невмолимий холод. Та між життям і смертю не може бути ніякої згоди, ніяких компромісів. Щоб встановити свій бадьорий, веселий правопорядок життя, весна мусить без остатка знищити „правопорядок“ смерті, який накинула зима своїми жорстокими, холодними вітрами. Весна мусить усунути цих жандармів, сторожів, зімового „правопорядку“ смерті і чиж диво, що це не відбувається в лагідний і приємний спосіб? ає сніг, що вкриває землю і вода забирає з собою весь бруд, який злиється в річки, льоди з лоскотом лопають і вигнані крижані „емігранти“ кають до моря, щоби там розплистися. І тільки на розчищенім від снігу криги ґрунті може вирости зелена трава і зацвісти пишним квітом різнорідне зілля і дерева. Тільки на розчищенім від снігу і криги ґрунті можуть квітати білим квітом вишні, над якими гудуть хрущі. Так. Межі контрреволюційною зимою і революційною весною не може бути жадних компромісів, може бути тільки боротьба аж до перемоги.

Як же подібний був „правопорядок“ царської імперії „правопорядку“ Росії. Не даром називано імператора „всея Росії“ „білим царем“. Так само біла в зима, так само біла і мертва була російська імперія. Рашним холодом віяло від петербурських „білих“ канцелярій. „Не було, г і бить не может“ — говорив грізний і холодний жандарм, — „не було

1*

нет і бить не может“ проявів своєрідного національного життя, все мусить замерти, все покритись білою габою. І цей петербурський централістичний мороз, який від Петра Великого більш як двіста років лютував на цілیم європейським сході, придушив і заморозив всі прояви національного життя, перш за все життя української нації. Та з весною 1917. року розпочалась весна всіх націй, що були заморожені петербурськими і московськими холодами. Зметений був весняним ураганом „білий цар“, джерело морозного і зімнього „правопорядку“. І розпочались весняні бурі, котрі ще до сьогодні не скінчилися. І так само, як в природі будиться всяке створіння до нового життя, так само пробудились до нового життя також і засипані петербурською хуртовиною надії. І чи диво, що між царським зімним „правопорядком“, з „правопорядком“ смерти надій, між царською зімною і республікансько-демократичною весною не може бути згоди, не може бути компромісів, а може бути тільки боротьба аж до перемоги? І чи дивно, що саме ця жорстока боротьба видає такий лоскіт і шум, що його чути по цілій Європі і по цілیم світі? Лопнули ледяні петербурські криги, стояли політичні сніги, що вкривали цілу бувшу російську імперію і революційна вода забрала з собою всі бруди, які за царського зімного режиму були вкриті білою габою снігу. І емігрантські криги, омарані брудом, річками поплили у вселюдське море, де розтопляться і очистяться.

Зіма ніколи добровільно не здає своїх позицій весні. Вона лютує. Час від часу посилає нові кадри снігу, які однаке можуть покрити обновлену землю тільки на кілька хвилин. Животворний легіт весни скоро усуває цих виступів смерти. Нікому непотрібний сніг переминюється в калъну воду, яку осушає дуже скоро енергія весняного сонця.

І так само царський, морозний режим не хоче здати своїх позицій добровільно. Від часу до часу організує недобатки свого холоду, „білогвардейців“ котрім, може бути, і вдасться покрити розчищену землю тонкою верство реакційного снігу. Але який це сніг нетрівкий, найменший легіт революційного теплого вітру змиває його, розтоплює і переминює реакційний сніг в брудне болото, котре дуже скоро осушується весняними проміннями революційного сонця.

Є у нас люде, котрі, засліплені, приймають квітневі сніги і приморозки за різдвяні сніги і морози. Нерозумні! Весна не без переминних снігових хуртовин, не без приморозків. Але головне: весна настала, а з весною нове національне життя, відродження нації.

Святкуймо отже вродистість відродження природи, яке в так давний спосіб зійшлося з відродженням нації.

О. ОЛЕСЬ.**Із лірики.**

Летять вперед в незмірених степах
Моїх думок золотогриві коні,
Горять огні в розпалених очах,
Цвітуть сліди як кров червоні.
Прудких вітрів, догнавши, обженуть,
Розірвуть зграю хмар на горах,
Пасмом проміння на луках близнуть
І зникнуть в куряві, в просторах.
Летять вони в далеку сторону,
Де кинув я весь скарб життя на страту,
О, як, боюн, в ту ніч горобину
Не переміг я смерть прокляту...
.....
Чайками скиглючи, вертаються назад
Мої думки поранені на віки,
Без слів, без втіхи, без порад
На землю падають каліки...
Круками чорними з моєї сторони
Вертаються мої думки, як ночі,
Гвіздками гострими впиваються вони,
Кривавлять мозок мій і очі...
О, зграв проклята, кажи мені, кажи!
„Край, край!“ — круки, як бубни, кричать.
„Біжи, біжи! тужи, тужи!“
Чайки скрипками плачуть...

* * *

Покинуті! до вас думки підбиті,
Сумною зграєю летять
І з зойком в далені зникають.
Про вас мені все сняться сні тривожні,
Запалюють і студять кров
І обертають в попіл цвіт надії.
Всю ніч, всю довгу ніч, мої відкричі очі
І зорі їх впиваються в пільму,
А ваші образи стоять такі сумні, самотні.
Моя душа іде на хрест і мовчки
Стікає кровю... ось і Смерть!
Ні, ні! не Смерть! Це знову тільки Втома!!

* * *

Місяць квітень! Боже мій!
Скільки сояшних надій
Він мені колись давав,
Як лугам квіток і трав,
Там, в країні дорогій.

А тепер я сльози ллю!
Бються в голову мою,
Як сполохані круки,
Все гадки, гадки, гадки —
Що там, в бідному краю.

В снах... боюся я вже їх...
Бсе я чую плач і сміх,
Божевільний хтось кричить...
Ах, не муч, не смійся, цить,
Не розятрюй ран моїх!...

Місяць квітень! Скільки літ
Сипав він у душу цвіт,
Як вишневий, білий сад,
А тепер, як листопад...
День не день, і світ не світ.

* * *

Ніч як море, світять зорі,
Сосни стали і стоять...
Ніч, як море, світять зорі,
Світять зорі там...

Плнуть з вогниками люде,
Світять сині, золоті,
Плнуть з вогниками люде,
Може плнуть там...

Хтось згадав, обняв дитину...
Де він, де він, що він там...
Хтось обняв мою дитину,
Де він, де він, що він там...

Серце стислось, душать сльози,
Сине божий, ти воскрес...
О, жорстокий! душать сльози...
Ллються сльози там...

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.

„Христос воскрес“.

Ти хотів би почути від мене великодній привіт: „Христос воскрес!“?...

Хотів би почути тут на чужині у нашому чарівному великодньому привіті: „Христос воскрес!“ — гомін наших тужливих дзвонів на Україні, хотів би, щоб звук цей відтворив перед твоїми очима незабутню картину з твого села: свячення паски, хотів би ти, щоб при звуці тому станули біля тебе твої рідні з далекої України і похристосувалися з тобою писанками? Щоб залетіли до тебе співи дівчат із наших веснянок? Щоб ті звуки навіяли на тебе леготом з рідної землі запахи від твоїх піль, гомони із рідних лісів?

Я розумію тугу твого серця! Я відчуваю всю ніжність твого бажання!

*

Але я не можу привітати тебе такою силою слова, щоб мій привіт заспокоїв твою тугу, вдовольнив твоє побажання.

Для мене ті слова, від яких ти полекші ждеш для своєї туги великої, для мене те: „Христос воскрес!“ — пустий безсильний звук. Навіть не стільки, що гарна казка для дітей.

Як же-ж з пустого звуку добути силу воскресного слова!

Колиб ти схотів мене зрозуміти! Кажу тобі щиро: я визволився із під впливу усякої традиції! Навіть від нашого такого таємничого, здавалось би всесильного: „Христос воскрес!“

Поглянь на лице мое, яка загадкова усмішка заграла на ньому в цей мент! Те, що для мільйонів несе радість, щастя, що для них стає таємничою містерією, для мене воно навіть чарівною казкою бути не може! Пустий звук, зовсім чужий мені, незрозумілий якийсь символ. Ні на один мент не всілі прикувати до себе моєї уваги, ні одного тону відзвуку не зворушить у моїй душі.

Хіба-ж?

Адже ж почую спів пташки на весні — стаю на місці, слухаю. Око мое спиниться на весняній квітці, що виглянула своїм личком із землі — задержуюсь і приглядаюся до неї... Маленький потічок пливе струмком і журкотить... І той журкіт приковує мою увагу на чималу хвилину. І потім ще довго шумить мені в ухах.

Хіба-ж у святковому: „Христос воскрес!“ не вчувається спів пташки весняної, не вбачається краса підсніжної квітки, не нашіптує журкіт потічка на наших нивах?

Хіба-ж тут можна нічим бути? Невважливим? Зовсім безсердечним?

*

Я скажу тобі:

За довго я визволювався від тягару оцього слова!

Душею вже давно я вольний був від нього, але життя звалило всю вагу його на моє тіло, держало його в кріпких кайданах і я стогнав у них. Весь дух мій бунтувався, душа скомліла, а тіло вирватись не всілі було з кайдан.

І ось нарешті заліза облетіли із рук моїх і ніг. І я прийшов до рівноваги і духа й тіла. Тоді я викинув із свого серця, із думки викреслив навіть оці слова містичні: „Христос воскрес!“

Я міг колись ненавидіти, обурюватися, із рівноваги виходити — безсильний був, бо важили кайдани. Доки невольником традиції був і громадянства, рабом таких же, або й гірших ще рабів, які в рабстві мене держали, в одно прибивали, понижувать хотіли! „... У мене гнів скипів чи раз у серці, ворухилась жадоба пімсти.

Нарешті прийшов момент, що я і тіло визволив своє. Прийшов величній момент, визвілля духа й тіла!

І я у мить одну забув усе! Я став спокійний, зрівноважився... На віки вилетіло з пам'яті моєї все, що пережив і передумав, перестраждав і переболів... А враз із тим згубив я в пам'яті своїй звук тих таємних слів: „Христос воскрес!“

*

Ти жалуєш мене?

Не жалуй! Я ще дитина був роками, а вже не мав дитячої, наївної віри. А от живу. Й щасливий. Тепер зовсім щасливий. Дитиною я визволив свого духа, і тільки не що давно, трохи не стариком, як визволити вспів і своє тіло. І аж тоді почув себе зовсім спокійним і щасливим. Живу в великій гармонії почувань і думок і вчинків...

Великі ідеї? Любови? Братерства?...

У кого вони на послугах? Кому просвічують?...

Чи може тим, що христосуються із нами твоїм, таким випещеним тугою душі: „Христос воскрес?“

Я збагнув таємницю найвищої любови. Бо забув на ту пімсту, яку плекав у своєму серці тоді, коли стогнав у кайданах брехні під вагою того величнього: „Христос воскрес!“

Я забув і те слово й ту вартість, якої воно символом було! Забув із любови до — краси і сили і волі... всесильного духа...

*

А всеж таки я несу тобі сьогодні братерський привіт, за яким так тужить твоя душа:

„Христос воскрес!“

Несу тобі привіт від твоїх нив відсвіжених ясною зеленню весни!

Несу привіт від піль, що в золоті проміннів сонця України купуються в цю пору!

Привіт несу тобі ураз із радощами співу твоїх лугів, розніжених пестощами подиху весняних чарів!

Шовкова зелень наших розлогих нив, невинні весняні квіти наших піль, соловейкова пісня кохання, пісня лугів наших, чарівні розмови, шепоти лісів виринають із моїх грудей радісний привіт тобі:

„Христос воскрес!“

П. СТАХ.

Зелений Шум.

<p>I.</p> <p>Не ошукай . . .</p> <p>Як зацвітуть на луках квіти,</p> <p>Як запишає темний гай</p> <p>І сміх доокола розсиплють діти, —</p> <p>О, весно, знов не ошукай!</p>	<p>Над степами, над ланами</p> <p>Од нестями</p> <p>Знов грозою розітнувсяб,</p> <p>В дикім бою захлинувсяб,</p> <p>Впавби, спавби примирений . . .</p> <p>Де-ж він, де він, Шум Зелений?</p>
---	---

Не зачаруй . . .
В душі оновлені бажання
Зеленим шумом угамуй,
Приспи, згаси всесильний пал кохання
І щастям знов не зачаруй!

Нехай, не
Зелений Шум твій сни розвіє,
До бою збудить рідний край . . .
О, весно золота! о, ясна мріє,
Не зачаруй, не ошукай! . . .

II.

Хвиля рине, тихо лине,
В шумах гине . . .
Хтож ніжніше, ніж ті шуми
Заколише мої думи,
В хвилі білі їх оберне,
Десь поплине і — не верне . . .

Тяжко, хвилі, важко, милі,
У знесиллі!
Заспівавби — плачуть струни . . .
Розігнавби у буруни
Співи-гніви, крик шалений,
Обернувби в Шум Зелений.

Відень, 24. III. 1920.

Над степами, над ланами
Од нестями
Знов грозою розітнувсяб,
В дикім бою захлинувсяб,
Впавби, спавби примирений . . .
Де-ж він, де він, Шум Зелений?

III.

Весна! . . . Весна і сонце —
І сонце-бог прекрасний, молодий!
А в серці — Requiem розпачливо-сумний,
Як привид в очіх — жах німий . . .
Весна? О ні, ні! — Сон се . . .

Весняний буйний шум,
Потоки з гір і яр у полонинах!
А там — на згарищах, на скровлених
руїнах,
Ридає хтось в забутих стінах . . .
Весна? . . . О ні! Се — глум . . .

Весна в пташиних співах,
Земля на святі пишнім вся в квітках! . . .
Ах . . . круки ті, як рій, на свіжих ще
хрестах,
Яких так рясно по степах
І по заглухлих нивах! . . .

Весна? . . . Пекельний жарт,
І сонцем тим сам сатана сміється:
На святі веснянім, мов крук, регоче-
виться,
А в серці збудженім снується
Кривавій знов азарт! . . .

А. ХОМИК.**Титан.**

3.

Пригадуються мені сильні своєю експресією образи Тараса Шевченка...
Ось під тином опущене і обідране хлопя „неначе відірване від гіллі“.

„Мені здається, що це я,

Що це та молодість моя...“

— кінчає поет до глибини душі проймаючий образ болючим рефлексом . . .

Одначе — нехай це буде хула з мого боку — це хлопя — щасливе . . .

Воно росте на фоні чудової ідилічної природи, ступає своїми брудними, босими ніжками по килимах зеленого морігу, вишитого узорами різнобарвних квітів, вдихує своїми здоровими легенями, бальзамічне, запашне повітря . .

Воно органічно зв'язане з космосом і це підсвідоме почуття будить у хлопяті радощі життя, яких за ніякі скарби не купиш . . .

Ось воно „пасе ягнята за селом,“ і йому „так любо, любо стало неначе в Бога“ . . .

Щасливе, обідране, хоч людьми опущене, хлопя . . .

Воно — це один з тих тихих, але згучних тонів в могутнім вселенським акорді, який чув і розумів геленський містик Пітагор і назвав його гармонією сфер . . .

Щасливе, обідране хлопя на фоні непорочної природи . . .

Я бачу своїми духовими очима далеко. Більш зворушливий, хоч може менше естетичний образ, який дав нам в своїх казках Андерсен.

В холодну зіму, притиснувшись до муру, сидить на холоднім бруку і дріжить обідране, опущене хлопя . . .

Високі мури палат і домів заслонюють йому обрій, отвертий для сільського його ровесника, пастуха ягнят непорочних . . .

Мітичної „гармонії сфер“ він не чує не може чути.

Могутню музику космосу приглушують суєтливі турботні, так неприємні, какофонічні тони егоїстичного міського життя.

Кругом чужі, байдужі люде . . . А молодий організм домагається поживи, якої ні звідкіля хлопяті добути . . .

А таких хлопят, таких дівчат кидає на боевище життя рік-річно десятки тисяч міліонова гидра, велике місто, кидає на поталу незмірних злиднів. Містичної „гармонії сфер“ вона не чує, не може чути . . .

Могутню музику космосу приглушують суєтливі, турботні, так неприємні, какофонічні тони егоїстичного міського життя.

Кругом чужі, байдужі люде . . .

Молодий організм домагається поживи, якої ні звідкіля дитині не добути . . .

Скільки таких кидає на боевище життя багатоміліонова гидра на поталу незмірних злиднів і злочину . . .

Я бачу вас, всіх нещасних, опущених дітей, дівчат і хлопят.

Я бачу вас і болю душею, що я не настільки багатий, щоби вирвати вас всіх із мійської дреговини . . .

І хоч я для вас, о неповинні жертви жорстокого соціального ладу, заложив захисти й інститути, — мене не вдовольняє ця добродійність . . . .

Я був би тільки тоді щасливий, як би з мійського бруку зникла опущена, нещасна дитина . . .

А так:

„Мені здається, що це я
Що це та молодість моя...“

Мати природа покривдила людину . . .

Як без порівняння краще вивінований нею всякий нищий звір-ссавець!

Одному дала бистрі ноги, чуткий нюх і гострий зір, другому — могутні зуби і пазурі, зброю для боротьби за існування, всіх зодягає рік-річно в літні і зімові костюми, так гарно пошиті, що з їх кроєм не може конкурувати навіть найбільший парижський кравець-артист.

І дитинство звірів ссавців забезпечила природа, улекшивши матері виховання і плекання дітей.

Здається, що кожний звір приходить на світ з певним капіталом життєвого досвіду.

Кожне новонароджене має відразу здібність руху і шестимісячне цуцення розумніше від чотиролітнього „чоловічого сина“ . . .

Яке багате воно в порівнянні з людиною . . .

Приходить вона на світ, гола, безвладна, з умового боку *tabula rasa*.

Для матері-людини дитина, яка родиться серед тяжких болів — це хрест, це кайдани каторжника. І мати-людина не має ні пазурів, ні гострих зубів, ні бистрих ніг, якими моглаби захищати себе і свій рід . . .

Їй приходить видирати зброю від самої природи, напруживши всі духові сили, щоби не впасти в бою, не покинувши сліду ніякого на землі . . .

Який темний, який страшний первовік людини, від жвилі, як вона стала людиною . . .

Коли це сталося, не відомо . . .

Момент найбільшої світової революції, повстання людини, губиться в непроглядній віддалі віків . . .

Ні археології, ні палеонтології не можуть, мимо своїх зусиль, відтворити ні духового, ні фізичного образу людини в моменті її повстання.

Тільки фантазія поетів малює нам заманчиві образи „*aureae aetatis*“, образи райського щастя, коли людина була невинна і безгрішна . . .

Та тоді вона жила тим безжурним і безкритичним життям звіря, який скорився перед автократизмом Єгови.

Від коли-ж вона здобула атрибути, які відрізняють її від звіря, відколи вона почула в собі нестримне змагання до знання і пізнання, від коли вона забажала вникнути в тайни правління Єгови — вона згрішила, бо збунтувалася . . .

Вона вкусила з овочу дерева знання і пізнання . . .

І жандарм Єгови, ангел з вогняним мечем прогнав її з звірячого раю в людське пекло душевних сумнівів і страждань, в людське пекло зухвалої і запеклої війни з природою, котра тріває до наших днів . . .

Правду каже Мойсей в своїй „Книзі буття“.

Бунтівницею і революціонеркою проти деспота Єгови була Ева . . .

І в звірячій раю їй приходилось нести найбільший тягар життя: материнство . . .

І вона збунтувалась, хотіла знати, чому вона так нещасна.

Праматі людського роду, Єво!

Тебе очорнила і оплюгавила Біблія, навіть позбавила тебе душі, не бачучи в своїй наївності, що саме в твоїм гріху криються благородні зародки пориву до що раз то вищого розвою людини.

Слава тобі, праматі Ево, що ти збунтувалась проти грізного і тупого в своїм автократизмі Єгови.

Слава тобі, стократ слава, що ти позбавила людський рід звірячого, солодко-нудкого раю, щоби він, проходячи дантейські кола людського пекла на протязі сотень тисячліть, нечуваним стражданням гострив, що раз то більше свій ум, ставив свою волю, що би він міг в кінці не дістати з чибі небудь ласки, але здобути своїми власними, прогресивно ростучими силами, рай кращий, рай далеко більше завершений, як утрачений — рай людський . . .

Слава тобі, праматі людського роду, за те, що ти на місце утраченого раю дала нам неоцінений скарб: стремління до розвою . . .

Слава тобі, що ти дала нам, своїм нащадкам, ідеал . . .

За первородний гріх праматері покарав Єгова, грізний і суворий бог, всіх людських матерей і їх немовлят.

Нерозумним кусником мяса приходить людина на світ.

Однаке наслідків овочу з дерева знання і пізнання не може усунути навіть брутальна сила грізного і заздрого бога.

Ум і серце людини розвивається проти і на перекір його волі, розвивається необмежено, переходячи фільогенезу від найнищого вітального і вегетативного ступіня примітивного організму, аж до найвищих верхів філософичної думки . . .

Цю фільогенезу і я перейшов . . .

Так само як ні археолоґи ні палеонтолоґи не можуть відтворити психічного і фізичного праобразу первісної людини, і перші дні мого життя заслонені темною завісою . . .

Знаю тільки, що в підсвідомості моїй лишається якесь незатерте чорне пятно, брак якогось невідомого мені багатства . . .

Є це мабуть брак проявів тої любови, які дає кожна мати своїй дитині . . .

Є це мабуть брак тих поцілунків, брак материнського молока . . .

Фізична мати мусить бути у кожної людини, але є багато людей не тільки безбатченків . . .

І ті люде найбільш нещасливі . . .

Вони з гори засуджені на самотність . . .

Цей скарб дістався від праматері роду людського Еви, скарб вічних сумнівів і вічних змагань до правди і краси . . .

Життя людське — як океан — глибоке і змінливе . . . як океан незбагнене й бурхливе . . .

Як віковічні проводи нашої землі має воно свої глибини і свій планктон . . .

В глибинах океану, серед непроглядної тьми, куди не проникне ні один промінчик сонця, серед незмінної стужі, під нечуваним тиском сотень атмосфер, — караються гірше як засуджені на дантейське пекло звірі-вигнанці . . .

Жорстоку ведуть вони війну, вічну боротьбу за своє існування . . .

Без жалю поїдом їдять одні одних . . .

І мало є таких щасливців, котрим доводиться виплисти на лязурні води, де, неначе радуга, міниться життя в різнокольоровім планктоні . . .

І в такі створіння, котрих природа засудила провести молодість у тьмі, а зрілий вік в проміннях сонця, котрих життя механічно поділила на два періоди: на тяжке дитинство і більш радісну зрілість . . .

Який життєвий досвід, не дивлячись на свій низький розвій, повинен мати угор, котрий в своїм дитинстві, як неподібна до своїх батьків лярва проводив своє дитинство серед жорстокого глибинового оточення . . .

На дні людського життя також панує тьма, також незмінна вічна стужа, також незмірні тиски голоду . . .

В понурих темних ямах, в сутеренах, пересяклих випарами людського тіла, насичених міязмами і бактеріями заразних хворіб, метушаться люде . . .

Куди їм до високих, естетичних почувань . . . куди до співчуття і милосердя, . . ., куди до людської любові . . .

Там зіпхнені на дно життя вигнанці-люде, на дно, що гірше, як дантейське дев'яте коло пекла, не мають жалю, дишать ненавистю і злобою, викидують із своїх зболілих душ, як вулкан, ляву помсти за свою кривду за своє приниження . . .

І як не пружаються, як не кидаються оці маси, притиснені людським, жорстоким „правопорядком“, їх цей „правопорядок“ спихає на дно життя . . . в тьму, холод і голод . . .

І тільки не багато таких щасливців, котрим доля судила купатися в проміннях людського планктону, користуватись його багато заставленим столом . . .

І в такі людські одиниці, котрих природа чи випадок засудила провести молодість на дні життя і зрілий вік на верхогір'ях думки і культури, яких ціле життя механічно поділило на два періоди: на безвідрадне і тяжке дитинство, та більш розвинену, більш вищу зрілість . . .

Який життєвий досвід мусять мати ті людські одиниці, котрі проводили свій дитинний вік в глибокій ямі і потім вирапались на найвищі верхи людської думки, людського знання, людської культури . . .

Який глибокий життєвий досвід набув я, син невідомої, безіменної матері, як дитина кинутий в оточення злочинців і злодіїв, які пхали мене на шлях кар'єри, зразу тільки кишенькового злодія, потім вломника, вкінці каторжника . . .

Кожна людська дитина, яка грілася теплом груди своєї матері і пила нектар її поцілунків, винесла на ціле своє життя найбагатіший скарб — спомини про свій щасливий, безжурний, промінний дитинний вік . . .

Якими рожевими красками, яким німбом оточені образи її діточих ігор, її товаришів, як нерозривно зрослася душа навіть старої людини з тими святими для неї місцями, котрі освятила своїми кроками любляча і всепрощаюча мати, оживив гамір молодих голосів її братів і сестер, її знайомих і близьких! . . .

Тільки той, хто ніколи не мав родини, може оцінити, який вона великий, нічим незамінимий скарб . . .

Серед найтяжчих життєвих криз, серед турбот і клопотів, серед холоду і байдужості гріється щасливець байдужими споминами свого дитинного віку . . .

На яким милім спогаді спочити моїй зболілій душі?

Чи маю згадувати ці всі побої і поштуркування, яких зазнав від старої, подібної до відьми, жінки? . . .

Чи маю згадати своє лахміття з його багатою, паразитською фавною?

Чи маю згадати оці грубі лайки, якими частували себе взаємно мої домашні і мене, лайки, може цікаві для фольклору і для етнології, але неетичні? . . .

Чи маю згадувати той проклятий час, коли мене силували виходити на багатолюдну вулицю великого міста, простягати до прохожих руку і прохати милостині?

Чи маю згадувати той проклятий час, коли мені серед побоїв видирано випрохані шаги, щоби могли їх пропити мої опікуни?

Чи маю згадувати ці „лекції“, як найзручніше витягати з кишень гарно одітих чоловіків і жінок гроші, годинники, хустки? . . .

Це далеко краще зобразив Чарльз Діккенс. —

Чи врешті маю наводити оцей злодійський жаргон, так мені тепер ненависний, тим більше ненависний, що не можу його забути? . . .

Добре то сказати: не згадуй, забудь . . .

А всеж таки ті тяжкі спогади чорною хмарою висять над моєю душею . . .

Мені тоді було дев'ять років . . .

Не дивлячись на неможливі злидні, серед яких я жив, я був на свій вік добре розвинений і мене з огляду на мій високий ріст цінили на чотирнацять . . .

Була гарна весняна днина в перших днях квітня...

Міська товпа покинула свої мурі і розбрилася, хто по вулицях, по корсо, щоби показати свої весняні тоалети, хто по тінистих алеях парків.

Товпа і гуща... Люде майже ліктями пробивають собі шлях...

Серед такої гущі робота легка для вправного кишенькового злодія.

Але я ставив тільки перші кроки. Це був день дебюту моєї злочинської кар'єри...

Мій опікун і учитель злочинського ремесла, який до того часу дав мені вже декілька лекцій, велів мені обов'язково принести крадене добро, а то горе буде!..

І я з великим дрогоном в душі виглядав, як хижий звір, жертву...

Ось протискається серед товпи маленький дідок, якийсь задуманий, непричасний до життя...

Ще до нині виритий в моїй душі вираз його сумовитого, задуманого обличчя...

Я наблизився до жертви і... сягнув своєю рукою в кишеню, щоби витягти годинник...

Ах, яке горе! — здавалось мені тоді. — Мій злочинський дебют був невдачний...

Я почув, як мою руку стиснули неначе кліщами його сухі, костисті пальці. До болю стиснули...

Тут я закричав і заплакав...

— Не буду, не буду! Я перший раз...

Скупчилась товпа, з'явився сторож порядку — „недрімуче око закона...“

— Не будеш? — сказав він тихо, глянувши на мене своїми добрими очима — добре. Ходи за мною.

„Недрімуче око закона“ збиралось вже забрати мене з собою і поклало на мое плече тяжку руку...

— Погодись! — каже старий. — Хлопця не кивайте. Ви думаєте, що я віддам його на поталу тюрми, цієї академії злочину? Хлопець — мій. Мене хотів він обікрасти.

Товпа зареготалась, як показалося тому, що особа старого була популярна, як людина, котру Мультатулі схарактеризував як „verkehrt geboren“.

Старий не зважав на хохот і, ціпко тримаючи мене за руку, завів у своє обширне мешкання...

Благородний діду, мій духовий батьку!

Кістки твої вже давно покрила сира земля, забравши самотнього мого друга і опікуна, людину, що витягла мене з болота...

І хоч як давно ти помер, о незабутний, мої очі заливаються сльозами на твій спогад...

Та це самотній спогад — не гіркий, і сльози — не гіркі...

(Продовження буде.)

ВОЛОДИМИР ПАВЛУСЕВИЧ.**3 поезій.****I.**

Гей ви, трави, гей шовкові,
 Розстеліться по шляхові,
 По землі твердій,
 Розстеліться геть низенько,
 Щоб іти було мягенько
 Дівчині мойй.

Гей ви, кучеряві вишні,
 Розкидайте квіти пишні,
 Листячко дрібне,
 Щоби сонце не палило
 І щоб квіття холодило
 Личко чарівне.

А ти, вітроньку, на стежку
 Порозстелюй цю мережку
 З листя і квіток,
 І розчісуй те волосся,
 Що вкруг личка обвилось
 Стрійно, мов вінок.

І нашептуй в ушко мрії
 Ясні, легкі, золотії
 Дівчині мойй,
 Лиш не згадуй їй про мене,
 Бо боюсь, що це прожене
 З серденька спокій.

II.

Приходь же до мене, пестійко,
 Мій раю — розмаю;
 Підемо з тобою обійко
 До темного гаю.

А в гаю там пташки щебечуть,
 Колишуться віти,
 Колишучись, листячко мечуть
 На білії квіти.

А нам би там бути, де квіти,
 Де рожі, де птиці,
 Дивитись на себе і мліти,
 Дивлючись в очиці.

III.

Пливуть малесенькі хмарки
 В незнану путь,
 Мов сніжно-білі овечки
 По небі йдуть.

Ідуть кудись в незнану даль
 Такі сумні
 І все хмарок тих мов би жаль
 Чогось мені.

І я питаюся усе,
 Куди ідуть,
 Чого їх вітер десь несе
 В незнану путь.

І шепче щось: „Хмарки оті
 Символ буття;
 То твої змагання святі,
 Твое життя.“

ЕЛИСЕЙ КАРПЕНКО.**Покинуті.**

Комедія.

Героній.
Авдина.Нюся.
Копитон.

Онакій.

(Хата. На полу, долі й по лавах різні вузли з річками. Гнуті стільці. Важке дзеркало. Стінний годинник. З великим абажуром висіча лампа. Кількох порожніх рам зпід якихсь картин. Вечерів. Деся далеко заходить сонечко. Сумно заглядає своїм червоним промінням у вікна. З кимсь наче прощається.)

I.

Нюся. Тікаймо в город...**Авдина.** Нема в нас грошей... Жилиж на всі зразу...**Нюся.** А ми до тих, що покинули нас...**Героній.** (Заходить.) Нема ще?**Авдина.** Не турбуйся...

Героній. (Бубонить.) Турбувались би о нім, як я оце, ще всі он ті, що на могилки виносять. Відколи й світ став на ноги, ніхто мабуть нікого ще так не ненавидів, як ненавиджу зараз я його. А разом от... Я ось такий спокійний... веселий... Ха-ха... сміюся... хоч і на кутні, а всеж не плачу.

Нюся. А він ось зараз прийде... Тюхтій, мугир... корова... Говоритиме гупі восторжоненія... Відтопуватиме на ногах мені пальці...

Героній. А ми терпім... До завтрього... До ночі... Всього кілька годин. Завтра вони нас тут і на насіння не знайдуть.

Нюся. Хіба?**Авдина.** Героню! (Цілує його.)**Героній.** Ми ще сьогодні відціля...**Нюся.** Куди?**Героній.** В город, до панів...**Авдина.** Ти когось бачив? Про щось довідався?...**Нюся.** Можна вже й складатись?**Героній.** Дещицю. Без кидькома в око...**Нюся.** Я десяте в п'яте, через верх. (Хоче щось робити.)

Авдина. Облиш. Встигнемо. Миж наче на якійсь станції в час пересадки. Кажи, з ким ти бачився? Що робиться в городі? Що є з нашим бідним царем?

Героній. Він настане.... А поки (тужно) його все ще нема.... (Швиденько.) Скинули.... (Спокійно і упевнено.) Але він скоро настане.... Ворогам на страх, а нам на возвратний рай на землі за його всецарствуючими плечима....

Нюся. (Тихо співає.) Бодожеее цааряааа Храаниии...**Авдина.** (За нею.) .... жеее цааряааа храаниии...**Героній.** (За обома.) ... ааа веерниии... Цссс!**Нюся.** Що?

2

Авдина. Хто?

Героній. Наче хтось перед вікна майнув. (Мовчать. Дивляться. Героній тихо муигче. „Ви жертвою“ і йде до вікна. Стукає в нього). Хто там за контра лазить? (Мовчить.) Нікого.

Авдина і Ньюся. Сиильниий....

Героній. Годі... Співаймо далі мовчки за нього, в душі... Бо як почувють... (Махнув рукою.) На смерть повбивають. Спалять хату, зрівняють її з землею. Вмісять у неї наше біле тіло, благородні кости.

Авдина. Уух! Мовчи... Не нагонь за спину холоду, не гарячо за нею й так уже...

Ньюся. Еге, зімно. (Тулиться до матері.)

Авдина. Прямо наче сорочка до неї примерзає... А не так давно....

Героній. Жили та поживали.... „Того нема, а так не можна“ — не знали й не чули про таке.

Авдина. І не дратуй, не дражнись...

Героній. (Швидко.) Нічого... Все наше минуло, а з ним і мужицьке — ой-ой, як повернеться!... І ми знову заживем... А всім, що оце крутять завірюху всипеться по таке, що вони років три не матимуть чим і сісти... Бог наші молитви вчує,

Авдина. Пошли їм Боже, а за нас обікрадених і покинутих заступися!

Героній. (Заклопотано.) Еге... З ніг до голови, серед білого дня обікрали... Кількась день тому я заглядав мужикам у зуби, на спинах виписував їм закони вздовш, упоперек і навскоси. Бо мав усі свої належні мені права. Служив панам і сам був паном. А зараз... стою на земляній долівці. Задави.... Щось по ній знов он ліз, ногою.... (Ньюся задавлює якусь тваринку.) Окрадений, покинутий... З стелі капає... Слухайте, але мовчок, — я їм написав... і хай здорові тільки будуть без сліз перечитати все... Листа повіз Онакій і він їм ще й на словах про наше тут страждання... Не витримують... Розчуляться... Пришлють за нами... Вивезуть нас із цієї ями до себе... і то негайно, сьогодні, вночі... О, я зумів їм написати!

Авдина. Слава Богу й Христу, на землі цареві й панам усім! От бач...

Ньюся. Авжеж...

Героній. Онакій ось-ось має повернути. За нього я також написав, щоб і його забрали.

Авдина. Звісно, він служив у них урядником...

Ньюся. Сьогодні його жінку дівтора так була грудям натаскала, що вона від криниці, з порожніми відрами мусіла до себе аж у хату тікати.

Героній. Отож... Нема й йому тутеньки життя. Я написав... Нас заберуть... Миж їм так служили!... Був порядок і спокій... Всі кланялись не тільки панові, а навіть його порожній натачанці...

Ньюся. Здіймали й перед нами шапки ще за верству десь... А тепер...

Героній. Нехай... Наша служба все одно, що за Богом молитва — не пропаде, не загине... Виглядаючи зараз Онакія, говорив я з нашим попом.... і він мені сказав, що дні безцарія вже пораховані.... Начувайтесь

мужички! Я всього вам наміряю: прав і свободи, землі і волі! Матимете! Без викупу!... Хе хе!... Без... Малахайку мою ти приховала?

Авдина. Є.

Героній. От!... (Потирає руки.)

Авдина. Гнатисі також треба буде прописати, за все — і „що я й з паном і сяка й така“....

Нюся. А мого молодого заставимо панські свині пасти...

Героній. (Глянув у вікно.) Здається, Онакій... (Всі дивляться в вікно. Героній.) Ні, не він... Якийсь червоний. А вже йому час би й вернутись. За коней я написав, щоб дві парі — одні підуть під річі, а другі під нас. Гарбу й колясу мають прислати.

Нюся. А чому вони нас з собою разом?...

Героній. З переспішки... З клопоту... Вониж бідні прямо серед ночі... і нас вони не покинули, а прямо забули... Не тужім... Я душею чую, як вислані по нас гарба й коляса торохтять уже.

Нюся. Може мені їм назустріч побігти?

Героній. Цсс! Ідуть... (Мовчать. Слухають.)

Авдина. Я нічого не чую.

Нюся. І я.

Героній. Почулось...

Нюся. Побігти?

Героній. Не треба. Зараз же молодий мав до тебе прийти.

Нюся. То ви самі тут з ним...

Героній. Ніколи! Він може вломитись у таку свою салдатську амбіцію, що мало йому й хати отут буде,

Авдина. Скаже — сміятись з мене задумали...

Нюся. Колиж я мабуть більш не видержу фігури його присутности, зомлію...

Героній. Нас трое, а він один... Яюсь зуміємо... І треба буде перед ним у червоних — линиямо, проклинати (все швидче) наші позавчоряшні всеобильні й уседаючі нам часи — проклинаймо, лаяти нашого... (Замовк. Щось застряло йому в горлі. Коротка мовчанка. Героній тихо.) Ні, не лаймо,.... за нього молімось, мовчки, глибоко в душі...

Авдина. Боже мій, щож то за муки будуть!... Я не видержу... Він, учоряшній наймит, раб, лаятиме в нашій присутности того, що ми так свято носимо в душі і серці, а ми... Намовлятиме нас його лаяти, а ми... Ні, ні, Героню!... Ми люди ще живі, то деж нам усе те перенести, витерпіти... Не видержу! Не знесу!... (Мовчить. Дивиться на Геронія.) Чогож ти мовчиш?

Героній. (Спокійно.) Прохолонь.

Авдина. Учорашний наймит!... Прийде!... Знущатиметься!... А мені й без нього... Волохаті муки догризають спокій... Уривається терпець... Завзялисяж на нас з усіх боків.... Не можна пройти вулицею. Ніхто нічого не продає... Голодом хотять заморити... Сміються, глузують, ображають... Якись Явтухи, Пріськи, Горпини... А цей аж у хату вліз... Мокрі

2*

стіни... Повно мишей у них... Земляна долівка... Стоноги!... Павуки!.. Героню!...

Героній. Заспокойся.

Нюся. Сядь, Маман... (Подає стілець, Авдина сіла.)

Героній. (Тихо і спокійно.) Слухай. За час огорнення нас безцарієм, промайнуло через наші голови не багато днів — сірих, тяжких, стоболотяних для нас, а як би всі ті страждання й муки, що ми пережили, за такий короткий перебіг цих днів, як би їх скласти на одну купу, то вони своїм шпилем вперлись би в небо.

Авдина. Отож.

Героній. Слухай.

Авдина. Кажі.

Героній. Мовчки, спокійно слухай. (Мовчить. Тиша. Героній їй у тон.) Жили ми в панів, як у Бога за пазухою...

Авдина. Тепліш... (Мовчить.)

Героній. (Слідом за мовчанкою.) Скрізь повно було всього і всякої всячини — до їження й до напиту. Було гірке й солодке. Тверезе й п'яне. Заморське й усяке ще даліше. Річками молоко текло...

Нюся. Я купалась у ньому... (Мовчить.)

Героній. (За мовчанкою.) Від масного ніколи губи не висихали.... Під ногами... паркет, коври... кругом дзеркала... грамофон і всякі інші комфортабильності вдовольствія... Отак, по шию їх було... А тепер от...

Авдина. Голод і муки.

Нюся. А ось і він ще назабаром прийде.

Героній. Я кінчаю. От же так: аби нам вернутись до нашого недавнього, то не хватаймось отакого розпачу який оце тільки тебе був насів.

Авдина. Мені болить.

Нюся. І мені.

Героній. А я мовчу з своїм. Терплю... Спокійний... Вимагаю й від вас його — спокою, спокою... (Хтось бахнув грудкою в вікно. Забряжчали склянки. Нюся і Авдина впали між вузли, поховали в них голови, Героній ниць простягся серед хати. Ніхто нічого. Неворушаться. Тиша. У вікно бахнуто вдруге, Тиша. Деся дуже далеко, ледве чути співають революційну пісню. Хвиля.)

Авдина. (Не підводячи голови.) Героню...

Героній. (Неруховаючись.) Підожди. (Мовчанка. Героній підводиться. Сів навсидячки. Сидить. Дивиться на розбите вікно. Нюся підвелась. Сидить. Героній устав. Стоїть. Йде до вікна. Дивиться в нього. Помало пішов на двір.)

Нюся. Маман... (Авдина підвелась.)

Героній. (Заходить.)

Авдина. Хто?

Героній. Чийхсь два вилупки.... Потопили шляхом.... Вікно чимсь треба....

Авдина. Якоюсь одежиною. (Героній затуля одежиною вікно. Авдина.) А Онакія все нема....

Нюся. Може його й не буде...

Копитон. (Заходить.)

Нюся. (Тихо.) Уух!

Героній. Добровечір.

Копитон. Забарився я трохи.

Авдина. Еге...

Героній. Ми вже думали, що ви більш не прийдете...

Копитон. Ні в жисть. Я не з тих, що голови крутять. У мене діло так діло, а ні то хай вибачають. Дурною рибкою на вудочку не клюну. Не дам себе й у насмішку... Не люблю й сам глузувати.

Героній. Отакий і я, товаришу, не люблю жартів...

Копитон. А ви, маман?

Авдина. (Коротко засовалась на місці.) Печали, то кінчаймо...

Копитон. А в Нюсі наче якісь колючки в очах?

Нюся. Болітимуть, певно...

Авдина. Тепер же...

Героній. Людей скільки хворіє на очі...

Копитон. Я на хворобах трохи розуміюсь. Потому чотири годи на фронті при військовій лазареті підфержалом був: Але часто заступав і самого лікаря, так що й хреста заслужив. Медалі також маю... Та це не важно... Давай Нюсю твої очки, подивлюся... (Бере Нюсю за щокі.)

Нюся. На ногу...

Копитон. (Розгублено.) Винуват... Мерсі... (Авдина зсунулась із полу. Меле якусь лютть губами. Копитон своє, Нюсі.) Їх треба...

Нюся. (З кривим усміхом.) Потім, коханий, потім, золотко...

Героній. Завтра...

Копитон. Ну-ну... Я самого лікаря заступав.... Маю хреста.... Та це не важно... А маман чогось наче вовком од мене?

Авдина. (Якось через кутні.) Ха-ха. .

Героній. Сказав...

Авдина. (З застигло-кривою помішкою.) З чогоб же то мені вовчити?

Копитон. Звісно нема з чого.

Героній. Ти може думаєш, що ми все ще пани? Ні... хай вони ви-казяться...

Копитон. Вчорашнім богам на радість? (Авдині перекосило кривою помішкою рота.)

Героній. Мужиками ми родились — ними й помremo... Я навіть пошти соціяліст...

Копитон. А я революціонер... На фронті був членом салдацьких депутатів.

Авдина. А чому ви не носите своїх медалів?

Копитон. Потому, що вони одна вам абсолютація без вираження слів. Будучи темною масою — я носив їх. А ставши революціонером (з одної кешені в другу, блиснувши ним, переховує револьвера)... не можу... і не то що носити, а навіть бачити не можу... Сьогодні одному дурневі я прямо з піджаком

обніс вмендалену грудь його... Класова борба, знаєте... Буржуазія... капітал... А Нюсік мій (бере Нюсю за руки) десь певно думає — ууу, який у мене мужіньок буде...

Нюся. Ха-ха...

Героній. Справжній революц...

Копитон. Так, я революціонер... і коли, що то зараз стріляю...

Авдина. Ми таку службу мали, такі часи були...

Копитон. Сьогодні дуже на вас нахвалялись, за всі ті, писані вами на мужицьких спинах, панські закони...

Героній. Того пани хотіли, а я тільки служив...

Копитон. Не лякайтесь. У вас же ось я... Революціонер з колиски. А скоро мабуть виберусь і головою. (Всміхається.) Давно колись ви й мені прописували „іжиці“ панських законів... Та можеж я на їх і заслугував.

Героній. (Ні в цих, ні в тих.) Не знаю... забув... Давно то було... Вже он і місяць вплив...

Копитон. Еге...

Авдина. Та який повновидий...

Нюся. Вночі як у день буде...

Копитон. Чудно, чудово... Не раз пришивали ви й моему покойному татові до спини сорочку його власною кров'ю...

Героній. А цитьмо... десь наче „марсельезу“ співають... (Слухають. Тиша.)

Копитон. Почулось.

Авдина. Еге... Кому, що...

Копитон. От же так: усі ваші переді мною „заслуги“ — я їх до біса... По стільки ж скільки... Ні, ні!... зовсім, на віки... Виж тепер мої тато й мама. Нюся моя молода, я її молодий (взяв Нюсю за руку) — благословіть...

Авдина. У нас ось так не прибрано...

Нюся. На базарі наче...

Героній. Ми всього кілька днів тут.... А до завтраго якийсь порядок....

Копитон. Ну, ну... Однак ви мої вже від цієї щасливої хвилини (цілує Геронія) — тато, (цілує Авдину) — маман, (цілує Нюсю) і ти.... моя.... (Авдина дрібненько пішла з хати. Героній крутиться, не знає, що йому почати.)

Нюся. (Крадькома втирає губи.) Посоромтесь... (Розгубилась.)

Копитон. (Зворушено.) Чого? Тиж моя! Тату?

Героній. А вже-ж...

Авдина. (Заходить.)

Копитон. Любіть і шануйте мене, як сина!

Героній. Конешно...

Копитон. Маман!

Авдина. Я люблю... А тільки, що отаке в нас у хаті...

Копитон. Нюсю вашу я полюбив, за давніх, за найчорніших літ іще... А ось аж тепер... Хуу... як багато щастя.... (сів). Кісно йому в грудях, випирає з них душу... Давить...

Нюся. (Кидькома). Пошли Господи...

Копитон. Що таке, Нюсю!

Нюся. І мені... кісно...

Копитон. А вам? (Взяв батьків за руки.)

Героній. Кісно...

Авдина. Щастя....

Копитон. З грудей душу?

Героній. Вигонить...

Авдина. Стискує дихати....

Копитон. Сядьмо трохи. (Сіли. Копитон.) Нюсю, до мене, на руці...

Нюся. Я вже, ось тут... (Сіла на полу.)

Копитон. Ну, ну... і ось отак щасливо нам аж до смерти буде....

Плечі в мене бачите які — муром, горою вирости... З найбільшого нещастя винесу вас на них. Заглянути й у зуби кожному вдужаю... Та це не важко... Говорім, що маємо далі робити. Сватання, значить, завтра?

Героній. Звісно... В довгий ящик нема для чого. .

Копитон. Музиків я вже нанняв. Був і в попа, заплатив і йому.

Героній. Багато?

Авдина. Двадцять п'ять?

Копитон. Сорок. Та хай бере, колись і його візьме. Весілля справлятимем тут, у вас... Бо в менеж свої хати... де її взять? Нема?..

Героній. А нашу прийдеться вимазати. Миж у ній не жили...

Копитон. Вимажемо. А після весілля ми прямо в горницю її. Отут де зараз піл, відгородимо для нас з Нюсею окрему кімнату... виквітчаємо її степовими квітками... У вікна заглядатиме до нас місяць. Щось наче нам розказуватиме. Я Нюсю братиму на руки. Носитиму її з кутка в кутку і все шептатиму їй на вушко про наше майбутнє, про наших діток, про їх клясову конференцію інтересів... і так аж за глибоку північ. А там, на сон грядущий, своїй кицюні, я котиком — мур-мур, мур-мур, мур-мур... А ви що робитимете?

Героній. Я... (заворухився.) Мене он місяць виманює з хати...

Копитон. Ні, ні, — скажіть.

Героній. Я той... (Спокійно, але з якимись жучками в роті.) Вовком сновигатиму навкруги вашого щастя та й наглядатиму, щоб не налізли до нього гадюки й не навили там собі гнізд. Або щоб не втисались до його світлиці якісь розбишаки й не натовкли з вашої долі товчі, черепків. День і ніч вартуватиму... Сірим вовком, з ось такими зубами... Від усяких напастей... Нюся в мене одиначка... Не попусти... Головою, кістками розсиплюсь у боротьбі за її долю!..

Копитон. (Стискає йому руку.) Дякую, тату. —

Героній. (Втирає хусткою піт на лобі.) Нема поки за що, товаришу...

Копитон. А що маман?

Авдина. (Рівно.) Підуть у вас діти, ось такі, манюні, курчатка... то я квочкою за ними... Щоб не похватали їх шуліки... свині, коти...

Героній. (В поміч їй.) Водитимеш їх у ліс по ягідки...

Авдина. Вчитиму знати своє просо... Любити до останньої краплі живота отчизну, рідний край і родину, царя (на голос вище) небесного, його райствующий рай увесь, православних християн і вас обох...

Героній. І президента... чи кого там винесе наша революція людям на голову...

Копитон. (Щиро.) Поцілуємось, маман!

Авдина. (Коротко совнулась на місці.) Я ще не скінчила... Хто йтиме або їхатиме в святі гори Ахвонські, то все передаватиму туди, щоб не жаліли там ні ладану, ні оливи, ні слова Божого за нас тут грішних і померлих у небі...

Героній. (Думає.) От же не вивезе...

Авдина. ...Материнську любов мою перед вас роздягну до сорочки... Щоб не стукнуло й не грюкнуло... На стежечки, по яких ви прогулюватиметесь, ганятиму на них що дня й що разу наймитів...

Героній. (Підказуючи.) Революція...

Авдина. ...З мітлами, з жовтим і білим пісочком...

Копитон. (Узяв її за руку.) Наймитів у нас не буде. Потому ніякої експропріації чужого труда...

Героній. А що Нюся?

Нюся. А кохатиму по вище голови свого мужа... Вимошу кубелечко... Співатиму... На зорі й у ночі... На огнях власного серця грітиму літепла й купатиму в них милого... Гнатиму щастя, радість... Аж отак, по вуха... Обійми... Сни... Повновидий місяць... В ночі, як у день... А воровкуватий вітрець, поміж листям — шу-шу-у, люблюю... Запишусь у партію й засну за народ, за родину, за землю і волю, на кривавім полі...

Копитон. (Устав. Схвильовано і розчулено.) Тату, дорогий!... (Цілує його, Нюся і Авдина пішли по хаті, хто куди.) Маман... Її устами... Нюсю!...

Нюся. (Сама не знає де чого розязує вузол з річами.) Не маю часу, золотко...

Авдина. (З перекривленою усмішкою.) Нам уже якийсь порядок у хаті треба...

Копитон. (Мягко, розгублено.) То, Боже мій... Беріть і мене в поміч...

Авдина. Гаразд... Потім...

Копитон. А що з долівкою, тату? Накриємо її мабуть дощаним подом?

Героній. Звісно... Жити на земляній долівці...

Копитон. Не гівнично... Підвищимо стіни, більші вікна... Дитинка щось не вдужав розязати. (Підійшов до Нюсі.)

Нюся. Це я вже завязую. В цім вузлі нема того, що мені треба. (Пішла до другого вузла.)

Авдина. (До Геронія, кидькома.) Пішов би виглянув того Онакія...

Копитон. Куди сходити?

Героній. Та це в нас...

Авдина. Жінка одна мала від криниці води нам принести...

Копитон. То ось я за неї. (Іде.)

Героній. Та ні...

Копитон. Принесу. (Вийшов.)

Героній. (Глухо.) Де ж він і справді, чортів Онакій той?! (Авдина і Ньюся вчепились у Геронія.)

Авдина. Я більш не можу!

Ньюся. Він валить із ніг мене!

Героній. А...

Ньюся. Тікаймо відділя от так, як стоїмо!

Героній. Дожене... Постріляє... Він же з тим револьвером всеодно, що дурень з огнем... Почекаймо... На Онакія... Він ось-ось...

Авдина. Немає сили!

Ньюся. Від ще дальшої фігури його присутности я витягнуь трупом, отут серед хати...

Авдина. (З глухим розпачем.) Геронюу!

Ньюся. Таточку!

Героній. (Через застрялі в горлі сльози.) Дорогі мої...

Копитон. (Заходить.) От і вже...

Героній. От і спасибі...

Копитон. А знаєте, — свої прийми я мабуть уже з сьогодні в вас почну...

Ньюся. Уух!

Копитон. Що?

Ньюся. Місяць он... Поезія...

Авдина. Дайже нам хоч аби якийсь лад зробити в хаті...

Ньюся. Сміятимуться люди: що ми не вінчані й не ручені...

Копитон. На це нам з губи вищої степені... А річей у мене сундучок та шинеля... І вже й увесь, уже й тут... У моїх найрідніших... У моєї...

Онакій. (Заходить.)

Копитон. І ви до нас?

Онакій. Добри вечір.

Героній. Як їздилося?

Авдина. Що чували в городі?

Онакій. Так, що мир і ніякого вже безобразія.

Героній. От і добре...

Копитон. А буржуазії ще много в городі?

Онакій. Побольш тікають за границю.

Героній. (Хапко.) Може й?... (Звичайно, всміхаючись.) Доню... та й ви, сину, сідайте трохи... В нас, Онакію, завтра сватання...

Онакій. Віддаєте Ньюсю?

Героній. За товариша ось...

Онакій. Будьте щасливі.

Копитон. Дякую.

Героній. Обговоріть же наше завтра вже як слід. А я дещо з Онакієм...

(Взяв Онакія під руку. Одійшли до полу, Авдина, Ньюся і Копитон сидять. Тихо говорять.)
Ой, йой!... Кажіть... Ідуть?

Онакій. Та звісно...

Героній. Гарба й коляса?... Добре... Дякую... Сватання, звісно, ніякого... Це тільки насмішка... Мовчіть... Його треба десь послати, щоб як прийдуть... Поможіть... (Голосно:) От же дякую вам дуже!... Все що ми просили...

Авдина. Спасибі...

Нюся. Дякую... (Стискують Онакію руки. Він хоче щось сказати, але йому не дають.)

Героній. Про це вам знати поки...

Авдина. То щось для Нюсі...

Копитон. Всякі неподобні жіночі річі?

Нюся. За для мого шлюбу.

Героній. А як нам бути зі стравою? Може ти сховаєш де нащот доброї свині?

Копитон. Вже її й закололи. Не турбуйте, до сватання є все. Осталось прибрати в хаті й уже.

Нюся. Я свої річі зараз у корзинку. Бо як почнем прибрати, то тут же така пилука підніметься...

Авдина. Я теж почну щось...

Героній. А ми ходімо, товариші, трохи на двір. Не будемо їм заважати...

Копитон. Ні... Я ось (цілує Нюсі руку) білим рученятам...

Авдина. Та ми й самі...

Копитон. Гуртом швидко. (Взявся до роботи.)

Авдина. (До Онакія, пошепки, нетерпляче.) Деж гарба? Коляса?...

Копитон. А в оціх рямцях певно були?... (Ламає рямці і кидає в піч.) В піч їх... Димом... (Через іронічний сміх.) „На страх врагам“...

Авдина. (З захованим, ображеним чуттям.) Х...хх...Хуу-у... Втомилась... (Впала між вузли.)

Копитон. Відпочиньте... Я вам наробию за трьох зараз... (Розв'язує вузли.)

Нюся. На що ви розв'язуєте?

Копитон. Бо нам же не їхати, а розташовуватись... То от і розв'язуємось... Застилаймо лави, долівку... Коврів у моєї тещі, певно, є їх. На оцій стіні одного повісимо. Чи може на тій, Нюсю?

Нюся. (Їй уривається терпець.) Маман, скажіть...

Копитон. На якій — на цій, чи на тій?

Авдина. (Коротко:) На обох...

Копитон. Гаразд. А деж вони... (Розв'язує другий вузол, Нюся робить ні се, ні те.)

Героній. (Взяв Онакія під руку, пошепки.) Гарбу й колясу ви на свої очі бачили?... Чому їх нема й досі?

Онакій. Ви мене не зрозуміли. Я сказав, що їдуть за границю... І наші пани ще позавчора втекли десь аж до Франції...

Героній. (Мов хтось за нього.) От сволочі... Покинули?... Нас?... Ми живота не жаліли... Мовчіть... Бо цеж... Нюсю й жону... Їх перед мене трупамі простягне...

Копитон. (Радісно.) Є! Вибираймо, які на стіну, а які на долівку...

Героній. А тількиж у нас ні гвіздків ні молотка...

Авдина. Збігай десь...

Копитон. Я до дядька, через вулицю...

Героній. Пожалуста...

Копитон. А зараз і річі свої... Щоб у вас уже й залишитись, га?

Героній. Пожалуста...

Копитон. Полетів. (Вийшов. Нюся і Авдина швидко опинились біля Геронія.)

Обидві. { — Тікаймо!...
— Біжім!...
— На зустріч!...
— Гарбі!...
— Колясі!...
— До спасителів!
— Панів наших!...

Героній. (Везпорадно.) Перш помолімся, швиденько... (Розбито, якимось через кутні починає, а за ним і всі): Боже царя верни... Сильний державний...

— Досить... Мовчки далі... В душі... В середині... Так у городі, кажете, вже ніякого безобразя?...

Авдина. Тікаймо!...

Героній. Знов он щось лізе. (Показує на долівку.)

Нюся. Біжім!

Героній. Десь я читав „на берегу пустинних волн стоял он дум великих полн“...

Авдина. Нам думати нема коли.

Нюся. Я сама... без вас...

Героній. Вузли в нас раз, два, три... Не перещитати... А в церкві службу божу почали правити з кишені... Народ і збунтувався... Забув, не думає й не гадає за всі свої ті муки, що принесе йому страшний суд... Попівський рукав... Попівські кишені... Революція... Загибає рід чоловічеський... Авдино... Нюсю... „На берегу пустинних волн...“

Копитон. (Заходить: з гвіздками, молотком, з шинелею і сундучком.)

Героній. Вже, є?... Принесли?... А оце й річі ваші?

Копитон. Оце я ввесь... Любіть і жалуйте...

Героній. Добре... (Сів кінці столу.) Дайте води... (Онакій подає йому кухоль. Він пє.)

Копитон. Нюсю... (Взяв її за руку.)

Авдина. (Питає в Онакія з за плеча.) А секретки ніякої пан мені не передав?...

Копитон. ... Тепер я тут увесь... У твоїй, а разом уже й у моїй хаті...

Нюся. (Хрипко.) Дайте й мені води...

Копитон. Зараз... (Узяв в Онакія кухоль. Передав його Нюсі. Вона пє.) доров пила, ніс потопила, через поріг упала й чорнобривця поцілувала... А тепер я, — здоров напюся, через поріг... (Пє.)

Нюся. (Нерівно.) Маман... Папа...

Копитон. (Узяв її за руку. Веде перед батьків. Стали.) Благословіть нас...
(Стоять. Дожидають.)

Героній. (Ворушить губами. Щось хоче сказати. Не може. Простягає до кухля руку.)
Дайте ще... (Копитон дає йому кухоль. Він не. Нанівся. Ледве помітно ворухнеться.) Чого
ви стоїте, Онакію... сідайте...
(Безвихідна дразлива мовчанка.)

Юр. СІРИЙ.

Епізод.

Я хочу записати на спомин один епізод. Епізод незначний, звичайний. Але він має для мене деяке значіння, і особливо тепер, коли я почуваю, як серед ночі стукає до мене стара, знайома до подробиць моя Доля і розриває нитку снів.

Може той епізод не реальний, а теж тільки сон, може... А про те все одно, бо я не можу сказати, коли власне живу більше, чи у сні, чи в дійсності. А життя вважаю повним тільки тоді, коли нерви напружені до того, що найменший подув вітру, найніжніший промінь сонця найтихше сказане слово, тінь поцілунку б'ють по них і викликають відгук.

Можливо тому я й прокинувся сеї ночі так раптово від забуття. Була ще п'ятьма. Годинник, що лежить завжди коло мого ліжка, пробивав у темряві дорогу часові.

Що мене збудило?... Я не можу сказати... Що мені снилось?...
Минуле, від якого тхне тліном мертвоти.

Снилася мені знову Горгона, яка старалася оплутати мене гадюками.

Але я розучився вже реагувати на ті болі, що несе вона мені. І, прокинувшись, не думав про те, що було у сні.

Чомусь до подробиць згадав я в сю мить той маленький епізод з моєї подорожі...

Я не пригадую тепер, як довго пробув я у тих людей, що так гостинно прийняли мене. Знаю тільки, що було досить часу, щоб назвати її близькою-собі. Навіть досить було часу і для того, щоб повірити, що вона прагне теж кудись в простори, бо так охоче збиралася іти зо мною в далеку подорож і переконувала, що має всі здібності для того.

— В часи втоми, — говорила вона мені, — заколишу тебе співом своїм, в час нудьги і суму за рідним краєм, за тим що лишилося там десь за тобою, я поцілунками своїми прожену з чола твого хмари, а з уст нарікання. В час спраги я напою тебе еловами своїми. Я хочу бути щасливою і щастя мов в тому, щоб іти з тобою в ту казку, до якої прагне душа твоя.

Я відчував душею, що не підемо ми разом, але нічого не міг їй сказати, щоб не одривати мрій її од далекого. Я покладався на час. Він найкращий молот для ілюзій, котрим судилося не збутись.

Я стежив здалеку, що діялось з Нею. Приймав все, що давала Вона мені з сердечним болем і тривогою, і думка про те, щоб за все віддячити як найкраще, не відступала од мене.

Час минав і мені треба було вже збиратися в дорогу. Я вирішив не брати з собою нічого, крім своїх дум. Я залишив навіть назавжди надію на подорож з кимсь другим і тихо вийшов з хати, щоб не порушити чужого спокою.

Я став перед вікнами, і вклонився до землі за ту гостинність і сердечність, якої зазнав від господарів сього дому. Більшої заплати не міг я дати ні їм, ні Тій, що збиралася разом зі мною йти в далеку дорогу.

Можливо буде Вона жалкувати, що не попрощалася зо мною, що не привела в дійсність того, про що мріяла... Можливо саме тепер у ві сні вітає вона десь в тих рожевих країнах, про які мріяла разом зо мною... А може після вчорашньої розмови до пізна з тим, що приїхав з міста, спить без жадних снів...

В останнє глянув я у вікно до середини великої кімнати, де вчора відбувалися танки... На софі, поруч з ним, сиділа вона більш щаслива, ніж в той час, коли мріяла зо мною про нашу подорож.

Він цілував її в уста і руки, ... Він цілував її всю.

Я стояв...

І хотів тільки зрозуміти, куди прагнула душа її в той час, як Вона з таким раюванням говорила зі мною про породж...

ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА.

З низки пісень: Кривавими слідами.

Стрілець і пава.

Гей, по садочку павонька ходить,
Золоте піря по квітах ронить;
Ой то не пава, то моя мила
Вінок рутяний позолотила;
Рвала барвінок і розмай-зілля
Буде в неділю її весілля...

Стали в неділю всі дзвони грати; —
А мені... грають в полі гармати.
Мою миленьку ведуть бояри; —
Мене в окопи кличуть жовняри.
Моя миленька на посаг сіла;
А надімною... смерть пролетіла.
Мой дівчині грає музика; —
Мене лоточить туга велика.
Іде від шлюбу моя миленька;
В мене... гадюки коло серденька!:
Одна гадюка: — Зрадила мила...
Друга гадюка: — Смерть і могила!

Ой одна гадка: — не можу жити...

А друга гадка: — Кровю помстити! —

Темної ночі через ліщину

Іду до тебе, любко, в гостину...

Гей по садочку та павич ходить,
Пишную паву під крильце водить.

Стрілець виходить із поза хати
Став горді пави на око брати...

— Ой ти дівчино зраду вчинила
Мене у гості не запросила...

Ти не просила, — сам ся запрошу!

Тобі весільні дари приношу...

Несу гостинець для любки мої:

До самопалу гострі набой!... —

Ой раз він стрілив — упала мила;

А друга куля богача вбила;

Третій раз стрільчик не довго мірив

Та у серденько сам себе вцілив...

М. С.

При телефоні.

(Картина із воєнних споминів.)

По коліна в снігу ступали ми тяжко крок за кроком. Дорога виляса гадюкою по вузькій долині, а довкола, куди оком не кинь, верхи й верхи, вкриті здоровим, гарним карпатським лісом. Ішли попід самою стіною, віддалені від себе на кілька кроків, майже нечутно; говорити, курити строго заборонено. Щоб ворог не підглянув часом, що в ряди борців поміч іде. А поміч ішла справді превелика; щастя, що ворог не домірковувався, а то махнув би із Карпат коміть головою, що сніг за ним бувби закурився! Ішло нас чоловік із сорок, самих новиків із вишколу в поле.

Похнюпив голову в долину, витягав із снігу тяжкі ковані чоботища і думав думку. Не так тяжко виглядала ця війна, якби кому після прочитання друкованих описів здавалося! Четвертий день оце вже сьогодні, як вилізли із залізниці та потапаємо в снігу й болоті. Гармати грають з усіх верхів майже без впину, та поза тим нічого. Правда, безпереривні ряди людей та коней, які наче величезна гадюка пересуваються попри себе в один і другий бік, нагадують війну, але кудиж воно до цього страхіття, про яке писали фелетони! Й ранені йдуть, аж смішно: з люльками в зубах, весело розмовляють, сміються, начеб з празника вертали! У кожного то рука на перевязці, то голова повязана дещо, обличчя — впрочім усі прездорові. Час до часу наздогоне нас кількох їздців, перепитає дещо поганою мадярською мовою й повіється. Поза ними усі, а з ними й ми посуваємося так помалу вперед, так одноманітно, начеб ми усі аж до смерти мусіли тонути у цій грязі снігу й болоті, і поза цим ніякого завдання на світі не мали. Уявляв собі війну, як саму горячку, писали, що жовнірам на їду часу не стає — та якже воно сама війна виглядає коли тут, кілька верст від огню усе так помалу волочиться. Комендант вишколу промовляв на двірці при відізді: „Вітчина вас кличе! Не гайтеся, а мерщій вітчині й вашим товаришам-жовнірам на поміч!“ Вже другий тиждень минає, як ми волочимося, мабуть не дуже то нас вітчина й товариші вижидають, коли таким черепашиним кроком посувають нас вперед.

Сьогодні, найдалі за дві години ми маємо стати на місці. Дві години значиться: три-чотири версти. А тут такий спокій. Смереки обліплені снігом сміються й мерехтять іскорками до місяця, наче різдвяні ялинки, нагадують давніщі, щасливіші часи і розвеселяють душу. Тільки сніг скрипить під ногами, а денде дуже рідко впаде крісовий стріл, тупий, приглушений, навіть гомону по лісі не пішле. Ряди рідшають тільки щораз більше, а й наші на переді звільняють і звільняють, начеб дороги що й но шукали.

Пропав би ти Провіднику! Наш поводитир ішов легко з костуром в руках, миж двигали навантажені наплечники, волікли за собою предов-железні шаблюки, то й радіб уже стати на місці, все одно в якому пеклі! А оце він і нову річ загадує:

— Ось тут найнебезпечніше місце, — шепочеться з переди. — Оцих пару кроків аж під он той оборіг сіна повзати на череві! А то, як догляне москаль на білому снігу, битиме! А він чуйний, хоч і поночі.

Усміхаюся, на думку приходять мені вправи наших малих хлопчиків-пластунів, які з суворими лицами й насупленими воївничо бровами імпровізують стежу. Але кладуся й собі на старі літа у сніг та повзаю. Добре, що недовго, а то не доволісяб. Нарешті можна вже піднятися на ноги, а у віддалі зарисувались на вершку кілька сільських хат.

— Онтам становище батерії, — показує наш провідник на хати. Відси можете вже йте рядком, „він“ сюди ніколи не бє.

„Він“ — у військовому жаргоні значило все: ворог.

Наш гурток заметушився, зашепотів, аж відрадніше стало, провідник прискорив кроку й погнався наперед, щоб повідомити коменданта про наш прихід. Між тим прилізли й ми під першу хату. Ще не станули добре у ряд, а вже висунувся десь із нори під землею сотник-комендант.

Хоч ніч була й тільки від місяця й білого снігу дещо бачилося, впили ми очі в сотника. Від ніг до голови була це тільки купа болота й хворосту. В простій жовнірській шинелі, з бородою майже в пояс, сам худий, високий, мов тичка. Ще й прездоровий костур у руці — зовсім як опришок — оттак виглядав у той час австрійський комендант батерії.

Він не багато з нами переговорював. Повторив тільки дещо з того, про що нам розказував комендант вишколу на двірці, тільки як тамтой казав усе „ви повинні“, „треба“ і. т. д., цей рішав корочче: „ви мусите!“ Нового додав стільки, що трусів-мовляв, і сімулянтів, чи як по військовому це було: „маркірантів“ у себе не стерпить і проти таких виступати буде дуже рішучо. Нас однорічних розпитав тільки хто ми і що по званню, а що усі чотири були Славяне, не розбалакувався більше й велів нам іти спати.

Ми розглянулися по людях. Усі брудні, позамурзувані наче углекопи, з бородами й предовжелезними мов мітла усами. У садку поза хатою розіклали вогонь, сидять кругом, розмовляють, сміються. Ще й сало печуть — чисті Довбушенки! Вже й пару знайомих найшли в нашому гуртку, розбалакуються, випитують, Як звичайно на війні: що в краю, дома діється, коли війна покінчиться.

А ми чотири „однорічні“ покидали наплечники у сніг, повідкидали тяжкі шабляки, які кайданами здавалися по дорозі тай стояли. Не знали, до котрого гуртка приєднатися, до кого прихилитися, за порадою піти.

Я ще ніколи не почував себе таким опущеним, таким самітним на світі, як тоді.

В кінці зауважили і один підстаришна звернувся до нас.

— Як не боїтеся вошей, лізьте кудись у яму між людей, — казав зі сміхом, — а як не боїтеся шрапнелів, то онтам на під. Але світити не вільно!

Ми не думали довго. Тоді ще воші були для нас страшніщі як шрапнелі. На поді крім сміття не було нічого. Ми попросили трохи соломи або

сіна, та тільки сміх і дотети підстаршин були відповідю на наші слова. Лягли й так усміття й воші, а через кілька хвиль і поснули, як у найкращій постелі.

Може годину, дві пролежав я. Нараз хтось сильно потермосив мене за ногу.

— До пана сотника! — почувся голос.

— Оце вже війна, справжня війна! — подумав я у цю хвилину. — Я не любив ще тоді, щоб хто безпокоїв мій сон. Зліз мерщій по драбині у низ та подався за своїм провідником. Він повів мене кусень дороги ровами і рвав наперед, що я насилу бив собі ноги по ямах і каміннях, щоб наздогонити його. Тут і там стояли пні з бжолами — ми були у пасіці.

— Меду нема, паночку, тільки муха приходить із відтам — сміявся мій провідник і показував в сторону ліска, де стояли Москалі.

Нарешті добилися до сотника. Чоловік розгорнув дерку, що ослонювала вхід і впустив мене до печері. У середині блимала маленька свічечка, та мимо цього я не бачив нічого, тільки дим із тютюну й сопух людських тіл вдарив мене в голову, що наче опанів.

— Ви розумете по німецьки? — спитав мене сотник.

— Розумію, пане сотнику.

— Так заступите тут телефоніста, який розхворівся! — приказував. — Не маю нікого, мушу тягнути вас, хоч знаю, що ви уморені. Вмієте телефонувати?

Мусів притакнути.

Молодий хлопець, що передавав мені службу, був справді хворий. Очей у нього я не бачив ніяких, тільки ями, а пропасниця трясла ним, що й на ногах устояти не міг. Він мерщій передав мені прилади й подався з печері.

Я став розглядати знаряддя, а сотник інформував мене, що найконецніше.

— Наша батарея називається, як знаєте: друга; наш знак це: та-ті-та! Маємо полічення з окопами на переді і з бригадою; для нас важне перше. Ви й уважайте та голосіться, коли вас кликатимуть!

— Добре, пане сотнику! — відказував я та порався далі при приладі. Присильовав слухавку до вуха, стягнув ременем до голови, натиснув шапку і оперся плечима об мокру глину. Тоді доперва став думати над тим, про що оповідав сотник. Почервонів із страху й сорому. Не пригадував ні слова. Був як ученик, що його учитель приловив на чомусь недозволеному. Кров ударяла щораз більше до голови, серце стукало, наче вискочити хотіло з грудей, пальцями стискав чоло й усею силою старався пригадати слова сотника, але дарма. Потoki поту стікали по лиці, стало душно, гадав, задушся.

Сотник загасив свічку. Мені полегшало. Зняв шапку, розіпняв шинелю, прохолоднів. Не чув на собі зору коменданта, звільнищав і спокійно пригадував, про що казав сотник. Пригадав тільки поодинокі слова: бригада, боєва лінія, батарея...

Кров ударила знов у голову. Якісь важні річі це мусіли бути! Щож мені тепер робити?

— Лінія в порядку! — заговорив нараз хтось мені в ухо. Був це наче голос з гробу і він змішав мене до решти. Я й забув був зовсім, що у мене на голові слухавка, що це телефоном хтось забалакав. А телефон заворушився, почулося життя, гамір, начеб живі люди зійшлися. Пішли розмови, запити, диктати, контролі. Серед гамору слів і розмов ішли заклики по знакам Морзого — трубки усіх скаль і акордів від найнижчих, хрипливих, басових аж до найтончих сопілок звеніли без перестанку в телефоні і наче відломком скла різали мої нерви.

Ті-та-ті! та-та-ті! ті-та! Пищало щораз далі й далі і розривало мозок Несамовиті сопілки наче завзялися на мов життя. Кожен тон, що ударяв об вухо начеб батогом цвяхав, облітав докола голову як громова іскра і вилітав, робив місце другому, ще сильнішому. Я майже притомність тратив, а думка про обов'язок, відповідальність, яка час до часу пролітала мов блискавка через голову шматувала, добивала мене до краю. Ціла лінія жива, рухається, наближується — щож мені робити? Невже так сидіти й чекати? на що? Це має бути моя служба? війна?

— Одпорічний! ви не спите? — почувся з глибини голос сотника.

— Ні! — відповів більше мій дух, ніж я.

Та це було вже за багато на мої нерви. Не тямлячи, що роблю, шарпнув за шнурок від слухавки й відкинув її на бік. Геть! пекольна машина, що мені мозок роздиравш!

Телефон втихнув. Я наче на світ народився.

Сотник черкнув сірничку й закурих папіроску. Не зупинявся над цим, чи можна, і чи на військовим правилам це, роблю це саме і втягаю жадібно у себе дим раз, другий. Полекшало. Вертає свідомість того, де я і що.

— Не говориться що інтересного? — питає мене в тій хвилі сотник.

— Нічого! — відповідаю в одну мить.

— Щож таке перебалакують? питає далі.

— Лінія в порядку! — відповідаю скоро, а в тій хвилі нова хвиля крові вальє мене мов довбнею по голові. Туман! Як можна давати, таку відповідь? Картаю себе в душі й червонію, прию з досади що раз більше.

Те саме, здається, подумав про мене й сотник, відкинув жаріючу папіроску і повернувся до стіни.

Я відітхнув. Закурих у друге, затягався димом і приходив до себе. Не клопотався ні оточенням, ні телефоном, нічим. Мусів наперед сам прийти до рівноваги, щоб щонебудь инчого робити. Апарат скавулів біля мене й далі безпереривно і звуки сигналевих трубок і далі кололи мене у мозок наче шпильками, але подальше, тихше, легше. Я прижмурих очі, курих і курих і не думав нічого чекав кінця й висвободження.

— Та-ті-та! та-ті-та! та-ті-та! — скричало нараз з апарату та так голосно, так напрасно, аж гомін пішов по норі наче від бубона.

Комендант порушився на ліжку, а в мене серце не ворушилося, стихло. Машинально, без думки вхопив рукою розмовник, що держав біля себе на колінах і приложив до вух.

— Гальо, друга батарея! гальо, друга батарея! — почув я живий людський голос замість трубки.

— Тут друга батарея! — на силу видобув з горла.

— Чому не відзиваєтеся сейчас? Не спить! — картав мене невидимий, незнаний мені чоловік, — Контроля! кінець!

Людський голос прогомонів, а замість його запищали знову сопілки.

— Що нового? — питає сотник з постелі.

— Нічого! — відказую й паленію знову ізза недотепної відповіді.

— Уважайте, не спить! — наповідає комендант. — Особливо перед ранком, десь коло четвертої години — це найнебезпечніший час.

— Добре, пане сотнику! — відказую.

Його спокійний тін і перша розмова в телефоні успокоїли дещо мої нерви. Відразу пригадав усе, що на початку казав мені комендант. „Та-ті-та“! оце той зловіщий зойк, яким закликають батарею. В мене й іншої роботи нема, як ждати доки не покличуть, вислухати чого бажають і передати сотникові. А я оце, старий дурень, мучу себе другу годину вже, заки пригадав! І знову спаленів на думку, яке поняття виробив собі про мене, недотепу, мій комендант і до того при нашій першій стрічі.

Миттю закладав вдруге слухавку на вухо, хотів бути справжнім, солідним і безнервним телефоністом і направити свою недотепність. Та тільки притулив до голови зловіще знаряддя, заскреготали, запищали знову на всіх тонах проразливі сопілки і в одну мить покололи й помішали наново мій мозок. Оце кличуть мене — здавалося — зовсім певно! Ті-ті-та! — цеж мій знак! Скорійш! скорійш! Хватаю за розмовник, тисну, давлію руками.

— Тут батарея! — видушую з горла. Ніхто не відповідає, ніхто не голоситься, тільки трубка грав далі як навіжена. Розпука огортає мене. Що робити? як дати знак про себе? І не думаючи, починаю потискати свою сопілку, виграю несотворені букви й сигнали. Вона заверещала несвоїм голосом. Пішла луна по печері, як у театральній салі. Наче гаряче залізо запік мене розмовник і я відкинув його від себе на землю. Сотник кинувся на постелі.

— Що сталося? — спитав.

— Ніщо! — вищідив знов крізь зуби, а серце товчється в грудях як дзвоном.

Пізнав свою ошибку. Ті-ті-та! цеж чужий знак, не мій! ніхто не кликав мене! Чогож я знов як дівчак бентежився! Знов успокоївся — колиб тільки ці сопілки не кололи так у мозок, як добре булоб! Кутив і димом здержував, притуплював вістря, які гралися з моїми нервами.

— Гальо двадцять сім! гальо двадцять сім! — чую знов людську мову у слухавці.

— Тут двадцять сім! йде відповідь.

— У нас рух і на часок вилучаю!

І нараз я наче в раю опинився. Проразливі сопілки із роевої лінії втихли, начеб яка дужа рука їх нараз сукном вкрила. Стало тихо, легко, свобідно, в голові проясніло і душа повеселіщала. Не хотілось вірити, щоб так тихо,

та добре та щасливо можна жити на світі! А далі стаю надслухувати — що це? чи сниться? . . . Із апарату доходять тихенькі, мельодійні звуки скрипки. Чи це можливе? хто це грає, де? Замість колючих сопілок оці тони — тут під землею?

Впевнився. Бригадний телефоніст із двадцять сімки, що вилучився із ровової грав і скорочував собі довгу нічку. Стояв біля апарату, а цей передавав мелодію по дроті. Якесь тужлива циганська нута доходила до душі, із далекої мадярської пусти долітала і бальзамом стелилася на подразнену душу. Слухав і упоювався піснею, що зацитькувала і вколисувала хворе серце.

Ні одна сопілка не переривала тишини, скрипак грав далі, своїми звуками забирав муку й біль, а приносив тугу й спогади . . .

Увесь свій хлопячий вік так горяче бажав собі дожити війни, доконче хотів побачити її на власні очі. Стільки начитався, описів, оповідань, споминів та із цього не міг уявити собі її у цілій її грозі й красі! Стільки образів-малюнків переглянув, та ними не вдоволявся: одні вдавалися за іділічні, на яких війни не бачив, инчі за кроваві, неімовірні . . . Давно переминули оці фантастичні хлопячі мрії і без війни доводилося звести не одну боротьбу — а вкінці й справжньої війни діждався.

Оце сотка-дві верст із відси, у тих же Карпатах перед кількома місяцями прощала мене рідня в дорогу. Ціле село опустіло, тільки дороги були повні мужчин. Ішли разом аж до почти, де сідав на віз. Не знав, що і як станеться, але земля горіла під ногами, хотів уже дорогу поза собою мати, щоб глянути в будучину . . .

— Пишіть на полеву пошту ч. 65. — Сміявся на прощання до рідні, нагадуючи оце число із взору полевой адреси, яку містили у останніх днях часописи.

Рідня сміялася, не вірила, бо не був жовніром.

Аж ось і сповнилося. „Вітчина покликала“ — як казав комендант вишколу, і я ратую її.

— Пишіть на ч. 65. — усміхався! — Не вірили! а гляньте який хобробий жовнір вдався, прездоровий козарлюга!

Гляньте як воюю! Не одня куля прошивав мій лоб, а тисячі-мільони малих колючок коле у мозок і голову розпирає. І не твердий обов'язок, козацька характерність держить мене у ряді борців — але гляньте, що: я шнурком прив'язаний оттут до скриньки, за голову до землі і рухатися неможу! Зовсім так, як це ви робили із Босим — неправда, чорноголовий сестрінку. Тільки що Босий бачив світ і людей і небо і сонце і скавчав радісно, хоч на припоні. У менеж темно й холодно й мокра глинна грязь за комір ллється! І ворухнутися мені не вільно — ні лежати, ні спати — тільки голову мушу наставляти й давати проколювати собі мозок наскрізь . . .

— Однорічний, ви спите? — поспитав сотник.

— Ні, пане сотнику.

— Чомуж так тихо в телефоні? — допитувався.

— Вилучений, відповів звільна.

3*

Ми даром ждали на получення. Мабуть моїм дротом прив'язував вже у цю хвилю який Москаль ганчірки верх чобіт, щоб тепліше в ноги. Перед годиною проломив ворог нашу лінію.

* * *

З того часу я ще двічі був при телефоні. Далі не зміг, боявся, що мозку не стане. Я й попрохав свого сотника приділити мене до найтяжчої служби, але звільнити від телефону.

Відразу згодився.

Добре! Ви однак цілком не телефоніст!

ТИРС ПЕТРІВСЬКИЙ.

В оселі нірвановій.

(Присвячую Е. С.)

Нині, коли западало сонце, я відчував як конав день.

Від вечірних тіней блідли та темнішали барви землі, що йно позбавлені огню Геліоса.

Все накрилось оксамітовою лагідністю м'яких тонів, що спадаючи простують до темного та холодного, бо колиж тіні всі зростуть і зіллуться з собою, то утворюється одна велика тінь — то є ніч, сон землі. Ось ніби від якоїсь свовідної могутньої аберації світового ока, спершу сірими бордюрами оточились всі предмети реальної уяви, а що далі ті бордюри раз у раз більшали — так мовити ширшали до середини, готуючись повернути реальні предмети в густий морок примар.

Ніч — дневі смерть — по тобі заплаче світова зірниця кришталєво-чистими сльозами роси...

Ніч — жалоба землі по згаслому дневі, синові сонця — вона народжує тишу.

І так було, що десь у мраковинах передвічного хаосу утворились світи — безперечно вони повстали із тьми та тиші, котру збудив рух — вогонь, що є символом, і імпульсом життя.

Коли у днину розпорошений рух витрачає енергію, промінить її, то ніч у спокою вічної потенції заховує все.

Одпечатуються так само у день людські душі — існування реальностей набирає виразних форм; в ночі тоне все у тьмі — туманом сновигають тіни.

А натхненні фантазії соняшньої Індії, де під подихом могутнього вогнища життя збуджуються яскраві марева та миготять на очах предмети реальної уяви, оповідають нам про нечувані дива, де дійсність, як ніде, споріднена із мрією.

Однаково швидко під соняшною спекою прокидається до життя та й зникає також матеріальний світ, під сонцем барвистий, а в далечині — дитина повітря та гарячого проміння.

В індійських очах минуле й майбутнє світової Майі трагічно зблизилися до моменту — іскри.

Життя кипить у полум'ях пристрастей — і в, й нема; — тільки лише в Індії може бути зрозумілим культ Калі, добра — зла, духовно двовидої, як Янус, лицем богині, що милосердя у неї зіллялося із лютістю.

Як тінь нагадує світло, а ніч заповіджує день — так із смерти прокидається життя.

Чудесна містерія релігії Зороастра про Ормузда та Арімана, яка зворушує нас віковично, одбиває в собі космогонічну ідею дня й ночі — добра — зла.

Другий величний релігійний систем — буддизм також походить із подібної космогонії, але я думаю иншого розуміння універсума — сонце гість небосхилу, на тлі якого панує хаос і банує „ніщо,“ більше й міцнішє за всяке матеріальне „щось,“ бо останнє мінливе й перейшло.

Реальність покликана до життя днем, а в нічній тиші шумують та сновигають зародки життя, що жевріють у зітханнях скону.

В ночі відбуваються ті таємничі та соромливі містерії, безборонну делікатність яких, заки набудуть сили, захищає тьма й тиша.

О, нірвано! — ховаєш у собі незбагненні можливості творчого духу вічна потенціє, де смерть для життя, а життя для смерті. . . І досі у моїх вухах чується відгомін тих слів, що я собі голосно одного разу прочитав із побожних буддійських книг.

У тиші розітнеться неспійманий, як надув небесної мрії, голос. . . Діла наші йдуть за нами віддалека. . . аджеж треба до того удосконалити свою чуйність, аби умістити в собі світ цілий. . . “

Відтоді я почав прочувати, що шум є лише у сучасному — минуле й прийдеши перейняті тишою.

Великий маґ середньовіччя, незрівняний геній всіх часів Леонардо-да-Вінчі це так само посвідчив словами надлюдської інтуїції, що тиша міцніша від бурі.

В такий саме час, коли згасав день, подібні настрої пройняли мене й я несвідомо відчував, що вони викликані із минулого по відвідинах одного стародавнього буддійського храму, наймення Хічасі — Хон — Гандзі. То було тому п'ять років, коли невелика група ріжнородних людей, а між ними й я, пробували недовгий час в Японії, у місті Кіото.

В пам'яті моїй прокинулась, мила мову серцеві, чудесна згадка про ті відвідини святині Хічасі—Хон—Гандзі. Такою лагідною тишею й величним мовчанням було перейнято все у святині тій.

Як зараз пригадую на заході сонця те, ще тепле, проміння, що невимовним смутком світило й непевно тремтіло, — так ніби день конвульсійно конав. А в повітрі чулось, так само як і зараз, наближення нічної темряви та холоду.

Над вечір на кілька хвилин ми завітали тоді до святині. І перед нашими очима посередині її висів величезний дзвін, далі за ним на головному місці, саме коло муру, стояв гебановий вівтар, а на нім руки якогось надзвичайного майстра — статуя Будди — увесь поглиблений у свої мрії сидів незрівняний Сідартха.

Усі члени тіла його оповиті спокоєм, ні єдиної риси на виду, що нагадувалаб рух . . . лише на чолі дві, три зморшки зібраної до одної точки-огнища уваги, де горить найвища думка ледве помітної щасливої усмішки індійського принця — мрійника. То й все, що нагадує не сон, а лише дрімоту Будди . . . у нірванні пробуває пробуджений. Крилясті мрії хвилями вічності понесли його дух у неосяжні простори, неміряні часом, де розпливається слабе хоробливе „я“ у великім могутнім „Все“ . . .

Далі попри престол свіжо зірвані квітки гірських полонин.

Коло великого дзвону раптом просунулась постать бонзи, буддійського священика.

В одягу жовто-гарячому на колір, у ризах — ніби витканих із промінів сонця, просунувся він немов привид, безшелесно — узутий в білі, густої тканини, побідної до замші, коротенькі панчохи.

Голене обличчя вже сивої голови, з аристократично виточеними рисами, глянуло із під золотих окулярів, глибоко замисленими очима; в них відбивалась скупчена і спокійна увага та якесь чудне сяйво натхненного світла тихої прозорої ясности... Із тих двох очей, ніби джерел, або діамантів-самоцвітів, лялалось світло надзвичайно високої та чутливої інтелігенції.

Непомітним рухом бонза торкнув великий дзвін деревляним молоточком.

До гори полинув густий звук октави, такий низький, що не чути було на вухо, як він повстав із тиші, із небуття свого.

Далі звук той у горі, під дахом, співаючи мідною луною, збудив інші звуки і малесенькі дрібні дзвіночки задзеленькотіли тоненькими голосками в унісон і назустріч октаві та в нижніх струмочках звукової хвилі одбивали, наче пташата, радість дітей своєму батькові, що їх породив.

В той саме час через шибки вікон і вітражів, [наче зумисне процідились золоті проміни сонця і торкнулись холодного мармуру чола Будди; далі заграли вони коло сумних зморшок його виду, під тінями яких, наче у холодочку захищені від суворого вітру життя, солодко спочивають ніжні мрії Сідархти, того, хто тишу й небуття напоїв своїм „я“.

На устах статуї грала мила, привітна усмішка — її мабуть збудили і лоскочуть теплою ласкою тіж соняшні проміни... Усмішка Готами, котрий відданість свою шуканню вищого щастя людства посвідчив цілим своїм надзвичайним життям.

Пригадую — моя душа, переповнена сумною гармонією вражінь святині Хічасі-Хон-Гантзі, де то в уха віллялись безмірно милі акорди мельодії, ви кривала у тій ніби простоті всю складну гамму людського життя.

Князь миру Будда спочивав на крилах своїх мрій.

Наче символом того чару, наче образом туги до найвищої краси довершеності як надхнена молитва до надземних висот — тонесеньким звозм підноситься до обличчя Готами, торкаючи ніздря статуї, і тремтить у повітрі запашним струмком синій дим від того світича, що жевріючи сторчить у холодному попелі витворної вази, яка нагадує розгорнений пуплях цвіту льотоса, що стебло його спускається до долу триніжником.

Проміння сонця, дзеленкотіння срібних дзвоників, зірвані квітки долі, духовитий димок буддійської свічки, постать священика і лише один раз проголошене: „Om namu radme choom“ — то і все, що сповняло, але не зворушило тиші, бо не серед галасу душа еднається з вічністю.

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.

Письменник у соціалістичному устрої.

Теперішній момент світової громадянської кризи, момент переоцінки цінностей, має всякі признаки переломового момента в суспільному і державному устрої, момента, в якому соціалізм стає до рішучої боротьби з капіталістичним устроєм за остаточну перемогу. Коли з одного боку на сході йде брутальне, безпощадне нищення старого ладу, кровава відплата задавлення ним вільної думки, з другого боку, у більш зрівноважених суспільностях, провідні уми цих суспільностей намагаються в різних царинах державного і громадянського життя перевести контроль цінностей, які вважалися підставовими і неповоротливими і стараються, теоретично підготоване нове життя, вводити в практику по змові з якнайменчим захитанням основ дотеперішніх відносин. Являються десятки публікацій, якими автори промовляють науці Маркса й наслідників шлях до пристосування її в практичному житті. Не має майже області, в якій не робились-би подібні спроби.

Одно тільки питання стоїть осторонь цих змагань для проведення містка поміж минулим і майбутнім, а саме питання про письменника, його творчість і його матеріальне становище в громадянстві.

Не претендуючи на те, щоб обговорити ґрунтовно порушену тему, щоб навіть бодай зачепити здебільшого різні сторони цього питання, хочу в перше може доторкнутися справи самої по собі дуже делікатної і вельми трудної до вирішення, і коли не що, то бодай заініціювати дискусію на повищу тему.

* * *

Як мені уявляється становище письменника, поета в минулому і подекуди в теперішньому суспільному устрої?

Не запускаючися аж у далеку старовину, де позиція поета рівнялася часто позиції визволеного невольника, бачимо, що в ближчих до нас часах, а саме в феодальному устрої, поет являється надворним співаком могутнього потентата. І в одному і в другому випадкові творча залежність поета ясно означається його становищем: „чий хліб їси — того пісню співай!“

Капіталістичний устрій, — в якому вплив і сила одиниці переходить на цілий гурт, великий чисельно, але слабший, в порівнанні, матеріально, — визволює поетичну творчість з оков трохи не панщинних, але ставить письменника в сильну залежність від великої і дрібної буржуазії.

Побіч різних професій витворюється професія письменників. Але як взагалі всі професії сильно пов'язані з собою й узалежнені одна від одної, так і професія письменників, тих духових творців людської культури, попа-

дає в сильну залежність від того звена професійних кол буржуазії, який називаємо буржуазним, капіталістичним світом.

Бо творчість письменника попадає в тісну залежність від ринку збуту, який дуже часто видвигає і піддержує мірноти, а убиває, або засуджує на голодову смерть великі таланти. (Позволю собі, як на типовий приклад наших, радше феодальних, ніж капіталістичних відносин, вказати на імя визначного нашого письменника Івана Франка, що його життя може послужити нам найкращим доказом, скільки то мірнот висунено, його лишаючи можності праці, щоб тільки цей визначний талант, несимпатичний своїми ідеями для керманців опінії, не мав змоги, чи то з катедри, чи часописним шляхом „затроювати“ паріархальну атмосферу.)

В додатку видавнича справа, поставлена теж на основах капіталістичного підприємства (промислу), дає нагоду і змогу визискувати творчу працю, хочби й найбільш талановитого, відомого і признаного письменника і спихає його до рівня духового пролетарія, який шматками свого мізку має закріпляти суспільну позицію експлоататора, капіталіста-видавця. Роля цього духового пролетарія о тільки слабша від ролі пролетарія, зайнятого в фабричному промислі, що організація дає йому малу користь і малу можність оборони, вже хочби з тої причини, що він не може способом змови спинити свою працю і приневолити капіталіста числитися з ним. Фактичний пролетарій, без можності поправи своєї долі.

* * *

Але оце наближається зміна капіталістичного устрою в соціалістичний. В духовій області він повинен зазначитися розширенням культури і культурних інтересів з нечисленних кол великої і дрібної буржуазії на широкі маси робучого народа: робітництва і селянства.

Поет із співця буржуазного громадянства стане співцем широких мас народа. Духовий твір письменника, критика, перенесеться із столів буржуазних сальонів, до рук і сердець селянства і робітництва. Маючи широкий, преширокий ринок збуту, кожна добра книжка знайде гурт своїх читачів, кожна геніяльна книжка стане власністю цілого народа. Письменник, як духовий провідник громадянства, визволиться од усякої залежності від поодиноких кол, його праця, як праця всякого народнього робітника, буде цінитися високо, бо вона буде одним тільки звеном (може й передовим) у всенародній праці над звигненням культури, а з нею і добробуту нації, і через сполуку духової праці націй — і цілого людства.

Тут треба призадуматися над великим непорозумінням, чи радше незрозумінням справи, а саме страхом і неохотою письменників до соціалістичного, так званого пролетарського, режиму. Письменник викував собі у своїй душі цілий окремий світ почувань краси, особистої свободи і волі, як найширшого індивідуалізму, який подекуди вироджується в помітування товпою, а вже найбільш страшна йому перспектива — стати на послуги товпі. Як з одної сторони, душевний світ поета є його святістю, як його свобода думки і слова є містерією, якої не вільно доторкатися профанові, як храм його

творчости є святиною, в яку не вільно нікому безкарно лізти з чобітьми,— так з другого боку його твір стає власністю цілого народа.

Ні один письменник не може жадати того, щоб розуміли і цінили його однаково всі, до чийх рук дістанеться його книжка. Кожний із них має прихильників і противників своїх ідей, свого розуміння краси, своєї творчости. Так було все і так завжди останеться. А коли так багато чується карікань поетів на бездушну товпу, коли такий безмежний жах творців перед товпою, знак це, що з нашою культурою далеко не все в порядку. Найстрашнішою для письменника товпою — це та товпа мовчалива, товпа, яка не бере в руки його книжки, бо не бере в руки взагалі ніякої книжки, товпа некультурна, яка не заінтересована духовими інтересами, не має для них зрозуміння, яка взагалі не має ніяких духових інтересів, бо життя мачухою для неї було, всі життєві соки з неї висисало на те, щоб витворювала надвартість для кількох одиниць, і сама ледви з трудом могла заспокоювати свої шлункові інтереси, німа, сіра, тупа.

І коли в новому суспільному устрої ося маса робучого люду опиниться в таких життєвих обставинах, що культурні цінности стануть її власністю, не буде тої бездушної товпи, якої так жахаються поети індивідуалісти. Буде народ, зацікавлений: одні в цих, инчі в тих культурних цінностях, і всякий духовий твір зможе знайти відзвук у народа, менше або більше зрозуміння, один знаходитиме піддержку, инчий буде поборюватися, а в тих змаганнях сильний творчий дух знайде одно вдоволення: він запанує над народньою масою і поведе її до своєї мети! Бо ніщо не є таке страшне для творця, як повне незрозуміння і гробова мовчанка.

Поет увільниться від залежності, яка його вязала досі і дістане волю працювати в користь народа. Колиб ми навіть і назвали цю перемену обставин поставленням письменника в залежність від народа, то та залежність буде зовсім инча. Письменник залежний від буржуазії мусить числитися з її стремліннями, щоб широкі маси народа удержати як найдалі від джерела знання. Оскільки теократичний містицизм веде його на вершини слави і забезпечує за ним матеріальну безжурність, остільки раціоналістична правда ставить його в доволі не вигідне становище. (Прикладів не буду подавати). При зміні осередка залежності, відносини зміняться остільки, що в науці досвід і знання будуть цінитися народньою масою, а в письменській творчости, як з одної сторони на пр. теократичний містицизм знаходитиме далі своїх прихильників, так з другої сторони на рівні, коли не більше, цінитимься вольне слово.

Письменник повинен почути себе справді вольною людиною, при чому провідний його творчий дух повинен дістати відповідне місце серед громадянства. Письменникові може бути не страшний і той найбільший страх буржуазії: диктатура пролетаріату, та перехідна форма правління соціалістичного громадянства, бож він не що инче, як пролетарій, в додатку робітник, якого терен праці духова творчість, цінність, без якої ніяка державна форма обійтися не може. І тут, і то може так сильно, як нігде инде, може проявитись провідна роля письменників.

Письменник, який не зрозумів би своєї ролі в добі перестрою суспільности, являється мені мумією начиненою буржуазним світоглядом, законсервованою буржуазними звичками, людиною, яка не має права і не сміє називати себе вольним, як не може бути вольним той, хто не розуміє й не підпомагає стремлінню робучого народу до визволення із капіталістичного підданства і духової темноти. Це, так сказати, дрібно буржуазна шкаралуца, начинена псевдосвобідницьким індивідуалізмом, закинена на смітник капіталістичної брехні й обману.

* * *

Зміна громадянського і державного устрою визволить письменника не тільки з його залежності в духовій творчості від буржуазних кол, їх звичок, пересудів і настроїв, але повинна визволити його також з матеріальної залежності від примхи і самоволі видавничого експлуататора, капіталістичного накладця.

Двома шляхами може покотитися матеріальна доля письменників в новому суспільстві: шляхом соціалізації, або шляхом кооперативізації.

Позволю собі подати нарис обох цих питань.

* * *

Праця письменника є на стільки делікатна і така необчислима, що прийняти для неї якісь норми, на основі яких письменник, з огляду на свою працю, ставби в залежність від держави, а держава забезпечувала б йому прожиток, дуже тяжко. Є тут різні труднощі, перша і найважливіша, це означення, кого можна називати письменником? Друга: яке мінімум праці можна і треба жадати від письменника (тут входить в гру не так кількість, як якість.) Врешті третя: питання про мінімум екзистенції письменника, не тільки як людини, але й як письменника, з високими культурними вимогами і коштовним побічним апаратом його творчої праці (бібліотека, подорожі і т. п.)

Лишаючи перше і третє питання до пізнішого розгляду, приглянуся до другого. Визначні поети, романісти, драматурги потребували звичайно двох років часу до написання збірки поезій, одної драми, або одного роману. Оцей час може послужити критерієм до оцінки мінімуму літературної праці (розуміється в нормальних відносинах, і оскільки підготовна праця, н. пр. історичних студій, не розширює цього часу.) Цей час повинна соціалістична держава забезпечувати за письменником шляхом стипендій або платні в висоті запотребовання (його й родини до повноліття) і узгляднення помічного апарату його творчості.

Це на час першої доби його життя, доби творчої сили. Його духа, на час, коли він зможе шматки свого мізку складати в жертву своєму громадянству.

Але, як у всякої людини приходить хвиля неспосібності до праці, так у письменника, після могутнього взриву його духа, настає нераз дуже скоро хвиля, що організм його буде в повні мужеських сил, а творчість його духа завмирає. Оце найстрашніша хвиля катастрофи у всякого письменника, хвиля від якої, письменник буржуазної доби, почав котитися в моральну і ма-

теріальну пропасть. Соціалістичне громадянство повинно знайти розв'язку цього питання. Письменник, який своєю творчістю станув на висоті звання письменника, з хвилиною, коли замирає його творчий дух, а він ще в розцвіті фізичних сил, може ще довгий час давати своєму громадянству перекладну працю, яка при більшій інтензивності повинна давати йому змогу, проводити життя під матеріальним зглядом так само спокійно і забезпечено, як досі.

Нарешті приходить третя доба його життя, коли фізичні сили його покидають. Тоді належить йому забезпечення його старості. Але не „ласкавий хліб“, не приміщення у приюті старців, як це по більшій частині кінчалась слава письменників у капіталістичному світі, але в пантеоні живих творців, в союзі письменників, де його знання, його життєвий досвід цінитись будуть на раді.

Оця картина — це ідеал життя і праці письменника, це вершок бажань людини, яка всі свої сили приносить в жертву громадянству. Але це після дуже далекого майбутнього. Її не скоро проспівують і в соціалістичному суспільстві, суспільстві рівності і гідного признавання заслуг.

* * *

А поки що нам треба йти іншим шляхом, шляхом кооператив письменників.

Вже згадано, що письменники стогнуть у ярмі неволі у капіталістичних накладців-спекулянтів. Без сумніву ця інституція залишиться і на далі. Крім того в останньому часі почали проявлятися капіталістичні спілки, обчислені теж на визиск праці письменника і на приспорення як найбільшого доходу капіталістам-спекулянтам. І ці і ті визискують не тільки письменника, оплачуючи його працю пониже всякого мінімуму екзистенції життя людини, (не то його родини, не то тим більше його, як письменника). Вони визискують ще й громадянство неймовірно високими цінами на працю, так лихо оплачувану.

Перед письменниками стоїть тверде завдання боротись з цими спекулянтами, чи то вони одиниці чи заховалися під маску спілок, хоч би і так званих кооперативних, яких членами являються спекулянти, люде, що з письменством не мають нічого спільного, не продукують, ані навіть не адмініструють, вложили гріш, і тягнуть з нього зиски.

Як боротися з ними, щоб мати успіх? Одинокий спосіб: не дати їм ніякої своєї праці, це дуже сильне гасло, воно довело вже не до одної перемоги.

На їх місце повинні повстати кооперативи письменників, підпомагані державними позичками, кооперативи, яких членами являлись би виключно письменники, кооперативи, які оплачувалиб авторські гонорарі на основі норм випрацьованих Союзом письменників, продавалиб книжки по цінах знов на основі норм випрацьованих згаданим союзом, не виплачувалиб ніяких дивіденд, тільки повертали їх на успішність і інтензивність праці, піднесення якості і обниження ціни книжки, забезпечення письменників на час другої і третьої, (як це вище зазначено), доби їх життя, забезпечення їх родин на

випадок смерти, врешті частину прибутку відпроваджувалиб до літературного фонду союзу письменників.

Одним словом кооперативи письменників повинні негайно перейняти на себе ролю, яку колись повинна виконувати держава.

Чому кооперативи письменників не кооператива письменників? В кооперативі повинна панувати велика гармонія. А нема народу такого незгідливого, такого розбіжного, так поділеного на всілякі і політичні партії, і літературні напрямки, і естетичні й особисті гуртки, як письменники.

Тут врешті кожна генерація мусить зачинати від початків. Треба і наймолодшим adeptам цього звання, далеко ще непризнаним письменникам своїми старшими товаришами, оскільки проявляють талант, у своїй власній кооперативі, при допомозі союзу письменників, дати можливість проявити свою силу й талант, і пройти цей тяжкий шлях перших початків письменницького звання.

Ріжні, зближені до себе, гуртки повинні обєднати себе в кооперативи письменників, а всі кооперативи згуртуватися в союз письменницьких видавничих кооператив.

* * *

Ціла повища видавнича організація, повинна проводитися за допомогою і при моральній піддержці союзу письменників.

Цей союз повинен стати найвищим літературним ареопагом, який з одної сторони забезпечував би авторам їх авторські права, з другої сторони посередничив би поміж кооперативами письменників і державою. В його лоні повстала би літературна рада, з найвизначніших письменників, в його заряді був би літературний фонд, він став би в нації і в державі тою найвищою радою письменницького громадянства.

Це чинник, який давав би свою опінію в справах відносин письменників з державою при так званій соціалізації письменницької творчості.

Питання, зазначені тут, такі широкі, що кожне з них моглоб стати основою спеціальної студії. Так само трохи не кожне з них можна освітлити з різних точок погляду. Завдання повищої статі — звернути увагу на процес перестрою суспільного життя і промовити до представників письменників.

Caveant consules!

ДР. МИКОЛА БОДРУґ.

Чи можливий є союз народів?

III.

Розглянемо зараз питання, чи теперішнє світове положення предметово дає основу до утворення союзу народів навіть в тім випадку, коли за постановами версальського мира приймемо ідентичність понять „держави“ і „народу“. Це питання можемо розділити на дві частини, а саме: а) на історично-політичне і б) на економічне питання.

ad a) Світова війна розбила історично-політичну організацію великий держав середньої та східної Європи. На їх місце не утворив версальських і сан-жерменський договори ніяких трівалих державних організмів, котрі би силою цих договорів вже тепер трівало могли приступити до внутрішньої будови державної влади та до вступлення в склад союзу народів. За винятком Німеччини, котра поки що задержала державну судільність, всі інші побіджені держави або розпалися силою факту побіди зі сторони держав Антанти, як пр. Австрія і Туреччина, або в за слабкі, щоби викликати безпосередний вплив на склад і внутрішню організацію союзу народів. До сих послідних належить не тільки мала Болгарія, але й Росія, Україна та інші, на області колишньої російської імперії творячіся держави. Малі держави, котрі в на услугах великих Аліантів, а саме Польща, Чехо-Словакія, Румунія та Юго-Славія не прибрали доси ще таких конкретних форм політичної субективності, щоби їх теперішню державну організацію з витиченими державними межами брати поважно в рахубу, як постійний чинник союзу. Проба великих держав Антанти утворити з цих малих народів державні кольоси, котрі би мали бути сторожами в удержанні європейського мира і творити „рівновагу“ вже нині показуються фікцією, бо ці малі держави поширюючи свою „могучість“ підбиванням та поглищуванням на всі сторони інших народностей, підкопують саме в хвилі свого повстання підвалини сього власного трівогого існування. Розріст сих малих держав коштом підбоїв та поневолення інших народів витворив в Європі трівалий воєнний стан та спричинив загальний хаос не тільки в відносинах міжнародних політичних але й економічних. Цей хаос датуєся — що правда — вже від хвилі мілітарного погрому осередних держав та повстав в початках через нагальну демобілізацію, через неможливість удержання військової дисципліни тими, чинниками котрі по старім військовім правлінні переняли на себе завдання використати змільтаризовані народні маси до своїх політичних цілій та через нагальні вибухи народніх і економічних спорів на широких просторах Європи, почавши від Рену і Альп аж по Урал і Каспійське море а навіть на степах азійського Сибіру. Та постанови версальського і сан-жерманського договорів, котрі означують нові границі побідженим а творять нові держави для малих „побідників“ на великих територіяльних просторах, заселених ріжними чужими народами, не тільки не ухилили, але навпаки піднесли політичний хаос в Європі. Це й зрозуміле.

Бож повстання держав залежить не тільки від самих письменних договорів міждержавного характеру, але й від фактичної сили народів, що крісталізуються в державні організми на земельних просторах. Міждержавні договори самі собою не творять правної основи держав, та держава мусить сама силою народнього почуття і обєднання хоча би найслабшої, але самостійної внутрішньої влади фактично вже бути, щоби могла статись предметом міждержавного договора. Та отсе буття народньої держави з суверенною владною характеризує державу як таку тільки до певної

міри, а саме, остільки оскільки другі народи чи „держави“ не втручаються в її внутрішні відносини до того ступня, що суверенна влада новоформованої державності стається зависимою від окупанта або наїздника. З хвилиною, як чужа держава або народ обезсилить владу нової держави до тої міри, що ця влада не має зовсім прерогатив суверенності а ні з огляду на законотворення, а ні з огляду на екзекутив (виконання влади) — перестає існувати й держава як така, та в її місце входить влада нова — чужа. Всякі міжнародні договори, заключаювані чужими державами з цією підчищеною псевдовладою не мають стійности так, як не мають і не можуть мати стійности торги о „медвежу шкуру“ — о утворення державностей нових, заключаювані третіми державами з огляду на інші народи і держави без порозуміння і суверенної співучасті цих останніх. Доказом цього берестейський договір, котрий по думці державних мужів держав середньоевропейських мав творити основу до утворення української держави. Німеччина та її союзники, котрі в берестейському договорі признали незалежність України мали на цілі — як відомо — використання економічного багатства українських земель для піддержання своєї мілітарної сили в війні, проти Антанти. Це був „мир для хліба“, як це нераз признав Чернін. В своїм пам'ятнику „В світовій війні“ він каже, що в Бересті литовським Українці „не диспутують, а просто диктують умовини мира. Та до тої пори було би все в порядку. Берестейський договір міг бути одним з важніших чинників творення української державності, якби не те, що пізніше сталося, та що знегуювано суверенну владу цієї ново узнаної державної одиниці. Німеччина та її союзники були би, здається більше скористали в тім случаю, колиби були обмежилися лише на визнання вже тоді існуючої суверенної влади України, та навязали з Україною мирні дипломатичні та товарообмінні відносини. Сталося однак інакше. Історія послідних днів Центральної Ради в Києві, панування гетьманщини, а відтак погром осередних держав взагалі, а на Україні з особна, знівечив паперовий правний титул берестейського договору та повів справу творення української державності на дорогу революції.

Те саме *mutatis mutandis* дається сказати про маніфест цісарів Вільгельма II. і Франца Йосифа I. про утворення „незалежної“ Польщі. Це був „правний титул“ без змісту та польський народ, як такий, не міг свобідно виявити своєї волі. Консерватисти і інші „активісти“ в Польщі, які не були певними остаточної побіди Антанти та, рахуючись з фактичними обставинами піддержували думку незалежної Польщі по рецепті цісарського маніфеста, інші „пасивісти“ займали вижидаюче становище, вкінці треті — а особливо ці в Америці та в Парижі, заявили рішуче по стороні Антанти.

Вже на цих двох найближче нам відомих примірах бачимо, що міждержавні договори, маніфести і т. н. самі собою не можуть творити тривалої правної основи повстання держав, та — сказав би я — тих мініатюрних союзів народів, відомих нам з історії в виді самостійних держав та міждержавних звязків. Міждержавні договори можуть лише скріплювати

або допомагати скріпленню державних організацій, котрі творяться самі собою, дорогою внутрішньої еволюції на своєрідних фактичних основах. З хвилиною однак, як що одна держава чи народ втручається в суверенність другою, тратить друга держава або другий народ силою самого факту вмішання знамя самостійності та підлягає підбиттю або окупації.

Цілком аналогічна поява, як витворена берестейським договором наступила по заключенні версальського та сан-жерманського договорів в політичній констеляції держав і народів в усіх частих землі, а в Європі з особна. Ріжниця тільки в тім, що коли в часі світової війни середно-європейські держави безпосередно самі вмішувалися військовою силою „у внутрішні“ відносини „побіджених“ України і Польщі то під сию пору великі держави Антанти так в наслідок свого географічного положення, як по причині добре нам відомих політичних, військових та господарських відносин, самі безпосередно дуже слабо участвують в „творенні суверенності“ побіджених народів і держав та послугуються в сказанім напрямку наємними „силами“ Польщі, Румунії і царистичними та імперіялістичними бандами старої буржуазії і їхніх прихвостнів. Вони мають творити той мур чи „колчастий дріт“, щоби, борони Боже, трудові маси народів сходу не засмерділи та не заразили „большевиизмом“ панських покоїв в Парижі, Лондоні, в Варшаві та Бухаресті. Та отсей мур не в силі устоятись і „колчастий дріт“ розривається саме з причини немудрої політики Антанти та нехтування волі народів і їх змагань на самовизначення. Ба що більше, ідея самовизначення і державної соплемінності, доведена теоретиками „союза народів“ з табору Антанти до карикатури — розпичне — здається свій початок фактично від сходу, хотяй під покришкою боротьби капіталу і праці, під покришкою — з казавби я — народнього большевизма, мимо сього, що невеликі народи, як Польша, з корінними своїми не більш 18ти міліонами польського населення та Румунія, о половину менша, роздуваються хвилиною до розмірів „могучих“ держав, котрі ніби то мають бути диктаторами східньої Європи.

Я нарочно навів тут приміри в тій цілі, щоби на тій основі можна було відповісти на читання, чи з огляду на історично-політичні критерії „союз народів“ під цю пору може мати яке-небудь реальне значіння, чи ні, та приходжу до висліду, що це поки що неможливе. Бо так само, як дотеперішні міждержавні договори, а з найновіших: договори версальський та сан-жерманський з дня на день тратять своє значіння і езекутивну силу, бо не опираються на свободній волі всіх інтересованих народів і держав, а на перемозі сильніших над слабшими, так само не може мати підстав буття акт про „союз народів“ як складова частина версальського договору.

Щоби отже „союз народів“, а радше союз держав в розумінні Антанти, міг мати яке-небудь реальне значіння і вигляди на успіх, треба конечно, щоби ті держави, котрі є саме в стадії самовизначення покінчили процес творення своєї власної суверенної влади. Бо „союз народів“ мусів би опертись на договорах, заключених між вже існую-

ючими народними державами, як договірними і рівнорядними сторонами. Та, як довго майже половина європейського континента і європейських народів доперва кристалізує свою суверенність і то саме дорогою взаїмних кривавих воєн, підбоїв та насильств, так довго не може бути й мови, про „союз народів“, котрого найвищою цілею є як раз розбродження та удержання загального світового мира і використання його здобутків.

Доки є „побідники“ і „побіджені“, доти й можливі є тільки „два союзи“, „побідників“ з одного а „побіджених“ з другого боку — значить безперестанний воєнний стан в різних видах.

Дотеперішня діяльність „ради союзу народів“, заснованого версальським договором, не виказала в назначенім напрямку ніяких позитивних успіхів, котрі би запоручували розвій союзу народів як міжнародної інституції. Навпаки всі напрямки цієї діяльності вскажують до тепер на її чисто односторонній характер як „ради союзу побідників“.

З поміж найважливіших питань теперішньої хвилі, котрі належать до завдань саме „союзу народів“, рада союзу, не то що не порішила, але в деяких випадках навіть не береться до порішення пекучих справ. Краї середньої Європи примірають голодом, на сході шаліють пошести, а рада союзу послугується ледво Червоним Хрестом і то лише в краях своїх союзників. Про розбродження нема мови, фабрики муніципії працюють далі, воєнні караблі Антанти „працюють“ в найдаальших морських закутках. Союз підбурює Польщу та Румунію до війни в великими народами сходу. Відносини в Єгипті та в Індії загрожують світовому мирові так само, як революція і війна на сході Європи. Неспокій і революційний настрій в Ірландії загрожують англійсько-американським відносинам. Справа Східної Галичини, адриатичський проблем станули на мертвій точці. Вірменія знаходиться все ще в смертельній боротьбі непевності і кривавого вичерпання. Весь мусульманський світ потонув в журбі про будучину султанату Турції і Константинополя. В кінці найновіша революція в Німеччині з виразною закрускою большевизму. А рада „союзу народів“ реклямує себе фільмом про Вірменію, котрий знято в Америці коштом 250.000 фунтів штерлінгів та засновує виставку в Альберт-галі в Лондоні наразі коштом 9000 фунтів.

(Далі буде.)

В. КУШНІР.

Холодна вода на гарячі голови.

Заява Ллойд Джорджа про неможливість перемогти совітську Росію при допомозі збройної сили, була холодною водою на гарячі голови пропагаторів західно-європейської „святої війни“ проти „східно-європейського варварства“. Що її передовсім головними пропагаторами такої війни були саміж східні Європейці та московські монархісти й націоналісти, про це згадаймо тільки мимо-

ходом. Вони найшли протекторів у висадженої з сідла німецької реакції, для якої свята війна проти совітської Республіки видалася прекрасною нагодою для того, щоби, бючи внішнього большевика, вдарити тим й большевика внутрішнього й відновити гординю пруського юнкерства. Спекуюючи на страх західно-європейського капіталістичного світа перед большевицьким заливом, німецькі консерватори, націоналісти й мілітаристи, ті самі, що підчас війни агітацію за піднесенням воєнного духа зосередили були в наївно-провокаційнім „Gott strafe England“, не соромилися тепер протягнути руку до тої самої Англії з благанням мандату на протибольшевицьку інтервенцію. Ще після оголошення Антантою упокоряючої листи німецьких „винувників війни і воєнних злочинців“ вписаний на неї воєнний лев Людендорф на половину з прособю, на половину з грозьбою повторив в сторону Антанти свою інтервенційну оферту. Можливість, видавати себе за самостійний політичний чинник поза плечима німецького уряду, давала німецьким реакціонерам ця обставина, що той, соціалістичний, уряд при організації республіканської армії уважав потрібним покликати назад до служби офіцеровство старого режиму, услужне оруддя реакції, Так став Берлін осередком протибольшевицьких інтервенційних плянів німецької і московської реакції, Меккою, до якої опісля потягнули і її українські комбатанти, денікінці і південікінці, гетьманці і федералісти, Придніпрянці і Галичане.*)

Правда німецько-московські пляни інтервенції в Росії і московсько-українські пляни пацифікації України були писані вилами по воді, поки не вияснилося становище Англії, від якої ласки залежала тепер їх реалізація. Адже навіть транспорту військ неможливі без англійської згоди. Англія не дала довго на себе ждати. На виразну антиінтервенційну заяву Ллойд Джорджа, якою цей політик відкрив одну з карт англійської політики на сході Європи, засичала обєднена московсько-німецька реакція в сторону „перфідного Альбіону“. Знову, як колись, повторилися в німецьких націоналістичних часописах, не згадуючи про їх берлінську московську посестру, придушені проклони в сторону хитрої Англії, з закидами, що виступаючи досі проти большевиків, вона дійсно ніколи серйозно не думала про їх знищення, що підпіраючи Колчака, Юденіча чи Денікіна, Англія фактично робила це нещиро і тільки на половину, не використовуючи найдогізніших моментів боротьби, одним словом, що Англії непорядки на сході були по нутру, як спосіб утвер-

*) Галицькі інтервенціоністи, які точку тяжести своєї політики перенесли далі на захід, явилися на берлінському ґрунті тільки в останніх часах. „Форганд“ мали тут їх придніпрянські одностудці. Платформа акції, випрацювана на спільних московсько-українських нарадах і апробована німецькими прихильниками, була така: Англія по донесенням часописів, висилає двістатисячну армію на Кавказ, очевидно (!) проти большевиків; останки армії Бермодта займають позиції в Ревалю; натовість останки армії Юденіча, під ген. Глязенапом, переносяться над Чорне Море; тут же, на півдні, армія Денікіна; сюдиж шлються набрані за згодою сербського уряду (!) сербські добровольці; сюдиж і організовані Галичанами українські полонені. Вся ця сороката компанія повинна підчинитися під мілітарним зглядом головної німецької команди (чи й Англії?), в політичному напрямі спільній московсько-українській верховій владі, яка розпреділює між собою адміністрацію зайнятих територій аж до вирішення форми державного життя й приналежності самим населенням.

джених своїх впливів на колишній російській частині євро-азійського континенту. А серед тих проклонів неслася й жалібна нута „чесного та дурного Міхеля“ на тему лишній раз доказаної висшости політичного розуму тої Англії, яка інтригуючи світ помічку несеною реставраторам старого ладу, рівночасно посишала своїх людей на „студії“ до совітської республіки, а в часі, коли в Німеччині йшов безконечний спір про те, чи ангажуватися в наступ на большевиків чи ні, вступила зразу з тою республікою в торговельні зносини, приказала сусідуючим з нею державам заключити з нею мир і тим самим заступила Німеччині дорогу до багатого східноєвропейського ринку.

Не можна не признати, що в тих на половину злосливих на половину жалісних голосах німецьких політиків і публіцистів, які запізно пішли до голови по розум, криється деяка частина правди. Однак помилявбися той, хто думавби, що заява англійського прем'єра про неможливість побити совітської Росії збройною силою була тільки покришкою перфідної англійської політики.

Щоби це зрозуміти, поставмо це англійською політикою негатиивно вирішене питання перед собою самими і постараймося дати на нього самим собі відповідь. Закроюючи питання по можности широко, представмо собі вигляди в боротьбі проти большевиків плянованого нового „святого аліянсу“. Коли трактувати справу чисто математично, то можно бути певним, що зорганізована рядом західньо-європейських держав велика, добре узброєна, надто справнійша і інтелігентнійша від російської, західно-європейська армія мусілаб в легкім поході справитися зі збройною силою одної совітської республіки, яка не має союзника ні в одній чужій державі.

Питання протибольшевицької інтервенції не є однак того рода, щоби розв'язати його при помочі простої рахункової операції, вже за для того, що боєспосібність кожної армії лежить не тільки в самій її чисельности і військовій тресурі. Военний запал, якого ми були свідками за час війни майже у всіх воюючих державах і який боездатність їх армії підпис був до легендарної висоти, був наслідком цілої суми ідейних впливів, під яким виховувалися генерації. Чотиролітня війна не тільки вичерпала до дна всі ці давні засоби вонного одушевлення, не тільки причинилася до ревізії змісту електризуючих патріотичних фраз, під яких сугестією підпали були цілі народи, але й дала вона в своїм наслідку товчок до соціальних ферментів, спосібних абсорбувати дальші засоби незнищимої енергії людства і направити в їх бік питомі й людині спосібности до одушевлення. Доказом цього власне й успіхи большевицької Росії. Доказом цього й спроби соціальних переговорів і грізні соціальні ферменти на захід від неї. І навідворот: коли звернемо увагу на цю неспосібність до трівкої боротьби за віджиті девізи, яку виявила численна й добре узброєна армія сибірського чи південно-російського правительства, зложена головно з елементів, живо і безпосередно заінтересованих в побіді над большевиками, то зрозуміємо, що тим менше можна викресати воєнне одушевлення, і то власне до боротьби проти совітської Росії, серед військ індустрійних західньо-європейських держав, зложених головно з елементів, які не то що не відчувають безпосереднього

інтересу в цій боротьбі, але, невпаки, стоять ідейно будь що будь ближше до супонованого їм ворога, ніж до кол кермуючих офіційально політикою західньо-європейських держав.

Добавлю до того ще оден, додатковий момент, а власне: досвід з часу світової війни показав, що агітація від фронту до фронту і контакт фронтів річ доволі проста і випробована, самимиж большевиками доведена до степення релятивної завершености, — діло, яке звичайно, ще менше складне при безпосереднім зіткненню окупаційних чи пацифікаційних залог з населенням. Вже згляд на те, що протибольшевицький похід, не даючи математичної гарантії успіху, може повертаючи домів армію перетворити в розсадник тої большевицької ідеї для викорінення якої ця армія висилалась в далеку даль, у себе дома ладен відрадити урядам західноєвропейських держав пускатися на це, більш чим рисковне, підприємство. Англійський робітник менше заагітований в дусі не то большевизму але просто соціалізму ніж робітник інших західних держав, але відмова англійських моряків брати приступом большевицький Кронштат буде для англійського уряду достаточним мemento.

При таких настроях і обставинах уряди західно-європейських держав не можуть взяти активної участі в збройній протибольшевицькій акції і не візмуть її навіть, якби цього захотіли. Для прикладу — а приклад це зразковий — візмім знову цю саму Англію. Англійське робітництво, яке тільки останніми часами виступило з політичної резерви, правда, зразу як чинник величезної ваги, стоїть в своїй переважній більшості під антибольшевицьким впливом своїх провідників. Однак те саме робітництво, до якого голосу з достойним респектом прислуховується англійський уряд, виявило свою тверду волю не допустити до участі Англії у війні проти совітської Росії. Власне річ певна, що на дефінітивне покинення інтервенційної політики Англії вплинуло в головній мірі рішуче домагання англійської робітничої партії, приступити до негайного заключення мира з совітською Росією. — На скільки немислима активна участь в протибольшевицькому поході таких держав як Франція або Італія, які наслідки мусілаб мати така участь або тільки саме рішення урядів тих держав в користь такої участі, цього не приходитьсь доказувати.

Правда, деякі вигляди моглаб мати інтервенційна ідея в Німеччині, колиб Антанта в заплату за готовість Німеччини піти війною на совітську республіку згодилася зняти з неї частину тягарів, вложених на неї версальським миром. Вкупі з виглядами на господарські користи з розгромленої і найрадше в царство переміненої совдепії, така уступка могла би злагодити протиінтервенційний настрій мас, власне тільки злагодити його на деякий час. Але й ця спекуляція це просто повітряний замок. Версальський мир, правда, ніяке *poli me tangere*. Скорше чи пізнійше покажеться потреба злагодити його невикональні умови вже хочби на те, щоби могли бути виконані всі інші. В обох англо-саксонських державах настрої до того слідний. Капіталістичний світ у власнім інтересі не може допустити до того, щоби велика, густо заселена, положена в центрі Європи німецька держава стала вогнищем соці-

4*

яльних заворушень і експлозій. Купецький світ потребує спокою, передовсім в своїм найближшій сусідстві. Однак час на серйозні уступки Німеччині ще не прийшов. Не прийшов ще час, коли буде можна зробити це за, чи хочби й проти засліпленої Франції. Потураючи з повного переконання думці таких концесій, сама Англія не має однак інтересу в тім, щоби тими концесіями вже сьогодні платити Німеччині за її протибольшевицький похід, яким вона зовсім не має причини одушевлятися. Інтервенція Німеччини в Росії для Англії власне не тільки що не пожадана, але просто небезпечна. Бо якби не були вигляди на успіх такої інтервенції, то Англія стоялаб супроти неї перед такою простою альтернативою: або вдасться Німцям похід проти большевиків, а тоді Німеччина, з держави побідженої чотирилітніми зусиллями легким коштом стає автоматично державою побідоносною, стає паном ситуації на сході Європи і вкупі з підчищеною її тоді політично Росією стає грізним конкурентом англійських інтересів в Азії, і нема сили, яка могла би тоді спинити такий розвиток справ і ілюзоричним сталабися й бльокада, при помочі якої Англія виграла війну і держить і держатиме Німеччину на припоні. Або похід на большевиків Німцям не вдасться, а тоді не то що не досягнуто первісної цілі, розгрому большевизму, але власне відкрито отвором ворота побідній большевицькій струї до Німеччини, а тоді й до цілого європейського континенту. — Ні одного ні другого Англія бажати собі не може.

Хитрість англійської політики увійшла в приповідку, але представник хитрого Альбіону не мусів кривити душею, коли виявив свій, власне на нашу думку тверезий, погляд про неможливість побити большевизм збруєю. Викорінювати ідеї трюками річ непоплатна. Коли большевицька ідея нежиттєспосібна, коли її перемога в Росії це тільки штучний твір, держаний при життю терором і власне військовою совітською орієнтацією, то й сама совітська система в Росії, це твір власне тільки перехідний, проминаючий, який тим швидше змарніє, чим швидше він зіткнеться на терені ривалізації з господарською і політичною системою країв західної культури. Колиб це не наступило — на що не заноситься — що совітська ідея показалася сильнішою, тоді — можна цього бути певним — власне Англія булаб тою державою, в якій пристосування до нових вимогів і форм життя відбулося по дорозі найменшого тертя.

Н. СОКОВИЧ.

Економічні нариси.

І. Еволюція партій в Англії.

Економічне життя ще й досі не налагодилось. Не виявились цілком навіть ті шляхи, по котрих воно має піти далі.

Колись Маркс хвалився, що раніше як написати свій „Капітал“ йому прийшлося прочитати 10 тисяч книжок.

І його твір, як твір чисто книжний, породжений в величезних читальних залах британського музею — при першій же прикладі до дійсного життя

виявився нездібним. Кажуть, що російське робітництво некультурне, погано зорганізоване. Але і в других країнах, як в Німеччині, Англії, робляться перегляди і зміни в деяких частинах партійних програм і невідомо ще, в яку це форму виллється далі.

Для того, щоб уявити, як піде далі економічне життя, економісту потрібно пильно придивлятися до зміни течій в самих політичних партіях. Дуже цікаві в сім відношенню зміни в ліберальній англійській партії і еволюція „Labour party“.

Ліберальна партія мала велике значіння не тільки в Англії, але в цілому світі. Ця партія та її мети, які вона собі ставила робили Англію найбільш свобідною країною. Її провідники, як Бріг, Гладстон, були приміром для всіх передових кол Европи як носителі національних і вольних бажань людности. Цілий рух, на чолі котрого стояли Гарібальді, Мадзіні, Кошут, завше підтримувався тодішнім міністром закордонних справ ліберальної партії льордом Пальмерстоном.

Англійський лібералізм дав Англії:

1. Вільну торгівлю.
2. Гом руль.
3. Дійсний антимілітаризм і паціфізм.

Коли почалась війна на чолі уряду було ліберальне міністерство. Річ природна, перш за все потрібно було щасливо закінчити війну і для того основні положення партії відійшли на задній плян. В кінці 1916. року ліберальне міністерство перетворилось в коаліційне, в котрім мали великий вплив неліберальні члени. Цеж коаліційне міністерство перейшло і в часи миру, складаючись із коаліційних консерваторів і коаліційних лібералів. Опозицією цього уряду (окрім представників робітничої партії) була лише невелика група так званих незалежних лібералів.

Кріза ліберальної партії почалась ще в 1904. році. Вже тоді Асквіт, Грей і Гольдін заснували так звану ліберальну лігу, котра мала імперіялістичні тенденції і навіть підтримувала військову політику проти Бурів. Льюїс-Джорж був тоді против війни з Бурами, але нічого не міг зробити. Коли Асквіт в 1905. році заснував ліберальний кабінет, то він продовжував політику своїх попередників, консерваторів. Велись таємні переговори з Францією, парламент не повідомлювано про багато річей, політика була необережна. Як почалась війна льорд Френч і Джеліко мали повну рацію скажитись на недостачу гармат, амуніції, кораблів. Льюїс Джорж, коли вступив до міністерства, повів справи з надзвичайною енергією. Йому, котрий за часи бурської війни був паціфістом, Англія мусить бути вдячною, що війна була доведена до щасливого кінця. Більшість лібералів була задоволена його діяльністю. Однак його діяльність за часів парижської конференції, його непевна політика по підтриманню російських генералів, його бажання провести антидумплінг біль — відкинули від нього кращих лібералів. От тоді то Асквіт і хотів об'єднати всіх лібералів, але йому не повірили (провал Асквіта в 1918. році в Манчестері). Те, що акт антидумплінг біль був відкинутий

парляментом показує, що між громадянством живуть найкращі думки лібералів. Як відомо, ще недавно в Пейсліей Асквіт був вибраний до парламенту завдяки тому, що ліберали об'єдналися і що головним противником його був Бріґар, представник крайного лівого крила робітничої партії. Асквіт в своїй програмовій промові казав, що всякий ліберал мусить бути індивідуалістом і за для того націоналізація головних підприємств, а також ґільдійський соціалізм як і соціалізм державний не мусить мати підтримки з боку лібералів. По питанням податків думки ліберальної партії завше відповідали широким колам громадянства. По торговій політиці як завше Асквіт прихильник вільної торгівлі. Найбільш Асквіт затримався на закордонній політиці. Тут він рішуче висловився за переглядом версальського миру в пунктах, що торкаються територіяльних та господарських його сторін. Всеж таки в загальні програми Асквіта в порівнянні з ясним і виразним програмом представника робітничої партії, був досить розпливчатий і туманний. Його перемога на виборах залежала від того, що кандидат робітничої партії належав до дуже лівого крила робітничої партії.

В парламенті Асквіт безумовно буде проводирем лібералів і це знову може мати великий вплив на майбутню економічну політику.

Ще більше змін і переживань має соціалістична партія. Вона розділяється на три течії. Дві головних мають багато виключно англійських рис. Найбільш стара, хоча і не головна, це правова соціалістична партія, що базується цілком на ученні Маркса. Прихильники її мають у всіх громадянських верствах. Вона вийшла зі заснованої в 1881. році соціалдемократичної федерації і в своїх загальних ґрунтових рисах подібна до старих німецьких соціалдемократичних партій. Її мета — соціалізація усіх шляхів, і головних промислових підприємств, котрі мусять керуватися демократично організованою державою. Вони завше залишались вірними ученню про класову боротьбу та думці, що революція потрібна, як передумовка для збудування нового порядку, Але вони цілком ясно ніколи не висловлювались, як це мусить бути зроблено. Задля того політика її була завше хиткою і непостійною. То вона виступала з поступовим покращенням існуючих умовин, то вона відкидала усі поліпшення в цьому, позаяк таким чином відсовувалась необхідна революція. То вона бажала мати своїх представників в парламенті, то їй здавалось, що таке представництво не досягає мети. То вона співробітничала з другими соціалістичними ґрупами, котрі добиваються покращання життя, як наприклад те роблять виборні від ремеслених ґруп, то вона бачила в праці тих ґруп гальмування революції. Одночасно з цим з самого початку у неї було бажання з'єднатися з всіма виборними цехових ґруп, котрі завше бажали загальну продукцію підчинити соціалістичній державі. Мас англійського робітництва вона до себе не притягнула незалежно від других причин ще й тому, що вона завжди односторонньо і сліпо йшла за революційним боком учення Маркса, ніколи не уявляючи, якими практичними методами старий порядок мусить бути перетворений у новий.

Грунтові думки Англіїців не бачать можливості крок за кроком на підставі правовірного Марксизму перейти від нинішнього стану річей до нового.

Для Англіїців будування більш потрібне ніж руйнування. Цьому бажанню англійської душі прийшла на зустріч друга течія соціалізму — що виявилась в так званому фабієвському суспільстві (1884. р.).

В заяві, котру підписує кожний, що вступає членом цієї організації, між иньшим говоритья: „суспільство бажає будувати такий новий стан річей, при котрім уся земля і промисловий капітал (в широкім значінню сього слова) мусять належати всьому громадянству. При знищенню приватної власности в країні теперішні господарі мусять, по справедливій оцінці дістати платню за свою власність. Таким чином уся промисловість, на підставах окремих вироблених суспільством законів, мусить працювати для загального добробуту. Так само і підрозділення продуктів виробництва, підлягає контролі усього громадянства“. Фабіянське суспільство є член робітничої партії і міжнародних соціалістичних конгресів. Воно приймає участь при вироблюванні усіх законопроектів, що торкаються промисловости та загального стану робітників. Її пряма праця така: 1. Поширення соціалізму в його прикладах до злободненних питань. 2. Розслідування і пояснення по питанням господарським, політичним. 3. Переведення ґрунтових соціальних положень в законодавства і перебудування адміністрації. 4. Оголошення наслідків їх учення в практичнім житті.

По поглядам Фабіа людське суспільство — органічне тіло як в господарським, так і політичнім відношенню. Цінности творяться не тільки господарським життям, але і культурністю людности. Наприклад, цінність сумежних земель з якимсь містом, як місто поширюється, значно підіймається. Але ця цінність буде розуміється ще більшою, коли це місто буде осередком культури, що до виховування або до керування. Кожний окремий індивідуум дістає вигоди із свого співробітництва. Його хист виробництва поширюється і підіймається, а завдяки цьому і цінність його праці. При цьому жалькість цінности є не тільки наслідок його власної праці, але якась частина її є автоматичний приріст — від його незалежний — і цю частину свого зарібку (найомної платні розуміючи платню в широкому значінню) — він мусить віддати громадянству. На всі цінности, що утворюються людністю — людність перш усього має право; задля того фабіянці вимагають, щоб увесь приріст цінности (невироблений) був соціалізований. Так само і в політичнім відношенні людність уявляє з себе організм, з своєю власною волею, котра має своє вираження в улаштованій системі управління парляментського представництва і в широко розвиненій системі місцевих організацій. Фабіянці бажають збудувати цілком демократичну і децентралізовану державу, з можливо широким виборчим правом, що дасть можливість народові вибирати собі найкращих керовників. Розуміється ці політичні провідники, як в місцевих так і в центральних управах, мусять мати біля себе різних фаховців, котрі їм допомагали би в трудних спеціальних питаннях. Позаяк фабіянці бажають приєднати усю людність до свого учення, то вони ніколи не проповідують клясової бо-

ротьби. Вони не бажають знищення парламенту і місцевих самоврядувань, але бажають їх реформувати в соціальному дусі. Задля того страйки і терор вони вважають не підходячими засобами для використання політичних мет. Фабіанське суспільство з початку було об'єднанням англійської інтелігенції. Тут були і письменники і поети і вчені. Всі приймали участь в праці і в розповсюдженні цього вчення. Велика кількість членів парламенту і проводирі робітничого руху вийшли з рядів фабіанців. Не вважаючи на те, що вони більш схилились до Міля, ніж до Маркса, вони завжди обстоювали соціальні ідеї з великим успіхом. Вони завше хотіли пристосувати загальне соціальне положення до особливостей англійських взаємовідносин і таким чином збудувати з чисто англійськими формами соціалізацію. Завдяки обережному поступовому передвиженню вперед, з докладним вивченням усіх питань, завдяки тому, що вони завше готові були обговорювати справи як з робітниками так і з капіталістами, завдяки своїм персональним відношенням до активних політичних діячів — вони не тільки всюди збуджували цікавість до соціальних питань, але їм удавалось зм'якчати протилежності і деякі шкоди капіталістичної системи господарства. Одним словом треба сказати, що все соціальне законодавство останнього десятиліття було проникнуте фабіановським духом і до війни форми соціалізму, утворені Фабієм, були пануючими в Англії. За часи війни в рядах фабіанської молоді почалась протилежна течія. Їм здавалось, що успіх, який досягнули і який можливо досягнути занадто повільний, особливо в головному питанні соціалізації землі та приватного капіталу. Молодь шукала нових шляхів для рішучої зміни теперішнього стану і напрямом їх бажань виявився в сіндикалізмі, котрий прийшов з Франції. Треба однак сказати, що чистий сіндикалізм, котрий бажає знищити державу і всю владу передавати у руки промислових комітетів не має багатьох прихильників за собою. Бо він являється дуже анархічним і руйнуючим.

В 1915. році являється бажання дати сіндикалізмові форму, відповідну англійським розумінням. З'являється вісник „New Age“ з рядом статей, в котрих вперше було систематично викладене нове учення. Трохи пізніше була заснована „National Guilds League“. Головні мотиви цього гільденсоціалізму слідує: перша умова до добробуту своєї людності це — свобода. Свобода від гніту, можливість виявляти своє власне бажання, можливість вибирати собі працю по своєму власному бажанню і доставати частину виручки від цього. Робітництво завше боролось, щоб мати демократичну конституцію, щоби поліпшити умови свого життя. Та боротьба, що йде весь час, є наслідком хиб людської суспільності. Покращання матеріальних умов в деяких підприємствах розуміється не вирішити загальної проблеми в відношенні між робітництвом та капіталом. Завше роботодавці і робітники стоять ворожо один проти другого. Це не дає можливості підійти до дійсної свободи. Чи то приватне підприємство, чи державне, завше залишаються гострі протилежності, той же самий продаж чоловічої сили.

Не буде загального ґрунтового покращання поки людська праця буде підлягати законові попиту й подажі. Ґрунтовно положення зміниться тільки тоді, коли монополія капіталу заміниться монополією праці. Це можливо досягнути з допомогою виборних від підприємств. Але треба, щоб вони собі уявили, що не зменшення числа часів праці і не підвищення платні мусить бути їх метою, але знищення теперішньої системи платні і в об'єднанні з демократичною державою прийняття на себе керування промисловості. Здається ці нові завдання теперішнім виборним від підприємств не під силу, бо вони подібні тільки до старих цехових управ і не можуть взяти на себе ці нові трудні завдання. Для виконня цих нових завдань треба переробити теперішні виборні комітети від підприємств. Треба об'єднати в одну одиницю, в одну державну ґільдію усіх працюючих в якомсь підприємстві. Усі робітники вчені й невчені, працюючі руками, працюючі головою, усі без виключення мусять об'єднатись в одну ґільдію.

Така ґільдія буде цілком застрахована не тільки від штрейкбрехерів, але й буде мати монополію в цьому відділі промисловости. Вона дасть можливість кожному робітникові самовизначуватися. Накази і правила не будуть йти вже зверху, часи праці і умови її будуть встановлюватися робітниками через своїх виборних провідників. При таких умовах робітники не будуть рабами праці, а вільними і відповідальними учасниками промисловости. Рядом з цілком промисловими ґільдіями, річ природна, мусять бути так зв. цивільні ґільдії: шкільна ґільдія для виховування, санітарна ґільдія і т. д. Така загальна ґільдія буде посилати своїх представників на конґрес державних ґільдій — парламент громадян, раз вони являються виробниками. Але кожен чоловік не тільки виробник але і споживач. Гої, хто потребує судить про річі инакше, як той хто виробляє. В добре зорґанізованих представництвах мусять брати участь і виробники і консументи — таким чином знов якої підідемо до типу держав існуючих. Але бажано булоб, щоб новий стрій відрізнявся від старого, бо він тільки по назві демократичний. Так само і в планомірно збудованій новій соціалістичній державі — свобода окремих осіб буде виставлена на риск, бо соціалістична держава буде мати величезний шґат всесильної бюрократії. Ця небезпека може бути знищена тільки ґільдією — державою з його обмеженим правом власти; котра полягає в тому, щоб репрезентувати інтерес консументів.

державний парламент, як і в теперішній час, буде улаштовуватися по виборам, по географічним районам. Парламент і конґрес ґільдій будуть дві однаково високі влади. Над обома буде особлива комісія, сформована з виборних від парламенту та конґресу ґільдій. Як трапляться якісь питання, по котрим парламент та конґрес ґільдій не зможе прийти до згоди, то для остаточного рішення це питання переноситься в цю високу комісію — таким чином вона є щось в роді вищого суду. Держава, як вірний прикащик для громадянства, мусить мати в своїм розпорядженні всі продукти виробництва. Ґільдії, як вірні прикащики суспільности, мусять завідувати річними податками, котрі вони уплачують державі. Держава встановлює кілька і яких іменно

товарів і річей потрібно на рік. Гільдії мусять бути відповідальними за доставку їх. Висоту гільдійних податків та ціну товарів і річей встановлює та вища комісія, про котру вже була річ. Після цього кожна гільдія вже вільна в своїх прибутках і може їх по загальному бажанню розділяти між своїми членами. Перехід від теперішнього стану річей до гільдій має бути поступовий. За часи переходу гільденсоціалісти не потребують лякатися спільної праці з представниками капіталістичного строю. Переворот з допомогою сили не знаходить для себе багато прихильників. Кажуть, що як партія по стільки міцна, що може зробити переворот силою, то значить вона може досягнути того ж і не прибігаючи до сили. Якже вона не є настільки міцна, то й силою вона нічого не зробить. Таким чином питання перевороту зводиться до зєднання і організації людности, котра бажає перевороту. Утворені державні гільдії будуть постільки міцні, що зможуть знищити капіталістичний стрій без допомоги сили. Ось в самих загальних рисах малюнок англійського гільденсоціалізму.

Він однаково віддалений від державного соціалізму, котрий однобоко репрезентує інтереси консументів, також і від сіндікалізму, котрий також однобоко боронить інтересів виробників, він (гільденсоціалізм) швидко знайшов прихильників — особливо між молодими провієниками робітників. Всі до його звернулись тому, що він ставить вище ідеали добра особи і свободи і обороняє їх більш, ніж матеріальні цінності (висока оплата труда та мале число часів праці). Вони гадають, що добровільна самостійна праця дасть більшу продукцію ніж підярємна при теперішньому капіталістичному строю. Не тільки у провідників, але і у робітників гільденсоціалізм став дійсною силою.

Гасло сіндікалістів „гірні шахти для гірників“, „залізні дороги для залізничників“ — має відгук тільки в тупих непередбачаючих масах.

Замість сього тепер у всіх постановах робітників лунає: „гірні копи для всіх під контролею робітників“, „залізні дороги для всіх під контролею залізничників“.

Гільденсоціалізм зовсім ще нове учення. Під гнітом війни він не міг найти повного розвитку, але швидке поширення його ідей очевидне. У всякому разі він дав соціалістичним ідеям нові точки погляду, котрі безумовно принесуть величезні вигоди. Йому належить будуччина.

ПОДОРОЖНИЙ.

Вражіння і висновки з подорожі.

(З Києва до Відня.)

18. листопаду 1919. року я виїхав з Києва. Шлях мій лежав на Полтаву, Харків, Ростов н/д., Новоросійськ, Одесу, Варну, Софію, Білгород (Београд), Відень. Щоб проїхати цей шлях, прийшлося витратити майже три місяці — до Відня я приїхав 12. лютого 1920. року.

Як видно з напрямку мого шляху, мені прийшлося проїхати чимало країн, прийшлося проїхати ці країни при різних політичних ситуаціях, прийшлося бути свідком зміни цих ситуацій.

Хочу своїми вражіннями поділитись з читачем.

З Києва я виїхав при денікінській владі, котра досить рішучо ще кричала, що відступлення добровольчої армії — цілком випадкове явище, необхідне для перегрупування військ, і що більшовики здорово поплатяться за те, що посміли прогнати добровольців з Орла, Курська та Вороніжа, і що, з другого боку, „більшовики второго сорта“ (цеб то Українці) повинні забути про свої самостійницькі мрії, бо правительство добрармії не допустить ніякої самостійности України і взагалі не допустить ніякої України, хоч і не відмовляється, коли буде збудована єдина, велика, неділима Росія, говорити про автономію Малоросії.

Так казали київські правителі на чолі з генералом Драгоміровим.

Квиток залізничний 3/16. листопаду мені видали на Ворожбу, але 5/18. рано, коли я прибув на станцію, з'ясувалось, що їхати прийдеться на Полтаву, бо Ворожба небезпечна відносно більшовиків.

На станції Київ уже помітно було, що і тут не все гаразд, що розвал добровольчої влади йде досить швидко. Між иншим, наш потяг, який мав відійти о 7 г. ранком, вирушив тільки о 3 г. пополудні...

Мені пощастило сісти в вагон державної установи, в якому вивозились з Києва до Ростова державні цінності і урядовці.

Читач може подумати, що цей вагон був, як не саленом, то, принаймні, звичайним вагоном I. кл. Але в цім разі він помилився: вагон був III. кл., досить обшарпаний; замість скла, в багатьох вікнах були дошки; в стінах чимало куль засіло; освітлення не було, але вагон отоплювався. Це був, здається, тільки один вагон з казеним отопленням на весь наш потяг. Решта вагонів були товарні. В деяких з цих вагонів пасажери на свій кошт поставили залізні грубки і на свій кошт топили їх. А хто цього не зробив, то мерз, бо на дворі був мороз коло 12° по Реомюру.

А мерзнути прийшлося немалий час, бо у Ростов ми приїхали лише через 8 днів.

Але ще питання: хто виграв — ті, що їхали в теплих вагонах, чи ті, що їхали в холодних?

Ті, що їхали в теплі, весь час воювали з вошами, і багато з них, коли приїхали до Ростова (а деякі то ще й по дорозі), захворіли на плямистий тиф, а ті, що їхали в холодних вагонах, менш клопоту мали з вошами, але поперестуджувались і теж перехворіли.

У Ростові ми застали досить бадьорий настрій в урядових колах, і коли мені прийшлося ходити по справах до денікінських міністрів і натякати їм, що, може бути, незабаром більшовики візьмуть Київ, то деякі з цих міністрів тільки усміхались, а деякі рішучо заявляли, що добровольці дуже швидко покажуть більшовикам таку „кузькіну мат"“, що вони, більшовики, не тільки Києва не захочуть брати, а будуть раді, коли їм пощастить утітки живими у негра північних лісів.

Напротиві трьох тижнів майже що дня я мусів бувати то у одного, то у другого міністра з проханням від нашої установи, і чим далі, тим тон цих міністрів ставав не таким гострим в питанні про можливість взяття Києва більшовиками.

На решті, 19. грудня стало офіційно відомо, що Київ у руках більшовиків.

Після цього я у міністрів уже не був.

Підчас мого перебування у Ростові, крім розмов з денікінськими міністрами, мені доводилось розмовляти і з представниками влади „Всевеликого Войска Донского“.

Треба зазначити, що денікінці, знищуючи ідею не тільки самостійности, але навіть і федеративности України, побоюлись зробити це з Всевеликим Доном.

Тому, що в Ростові керувало справами війська Донського, „Правительство Всевеликого Войска Донского“.

Щоб це правительство дивилось денікінцям „у зуби“, цього не можна сказати, а навпаки — скрізь було таке вражіння, що Дон — цілком самостійна держава, коло якої чогось тулиться влада добрармії. І справді, Дон був самостійною державою, з власним президентом республіки — Отаманом, з власним парламентом — військовим кругом, з власним урядом і з власним державним банком, з власною грошовою емісією, з власною армією.

І цю свою самостійність Донці обстоювали надзвичайно рішуче. Для того, щоб знищити цю самостійність, була організована особлива комісія з представників добровольчої влади

Дона, Кубані та Терека, яка мала офіційне завдання — виробити закон про порядок державного строю на півдні Росії.

Ця комісія, дещо таки виробила, але Денікін майже нічого не затвердив, а багато законопроектів повернув назад з таким приблизно написом:

„Такий закон був би доцільним при федеративнім устрою, а не при автономнім“.

Як бачимо, і для „Всевеликого Дона“ готувалась така-ж автономія, якою користувалась Україна. Але досягнути цього Денікін не зміг, бо дуже вже рішучо насадили більшовики. А донці носом чули оажання Денікіна і дуже ревниво ооерігали свою самостійність. І коли, наприклад, 21. листопаду ст. стилю, був виданий військовою денікінською владою безглуздий наказ, щоб людність Ростова 22., 23. і 24. листопада зовсім не виходила на вулицю, а сиділа по хатах, щоб можна було реквізувати верхню одіж, але донська влада, без відома котрої цей наказ був виданий, рішуче заперотестувала і добила відміни цього наказу уже 22. в вечері.

Весь час мого перебування в Ростові серед громадянства панував тривожний настрій, о ні в кого не було певности, що добровольчий фронт буде триматись, а навіть навіпаки, як громадянство, так і представники донського правительства, з якими мені приходилось мати розмову, майже певні були, що незабаром Ростов буде взятий більшовиками.

Такі думки держались і ті урядовці денікінської влади, які, повтікавши з різних міст, зайнятих уже більшовиками, в великому числі скупчились у Ростові і чекали вказівок, що їм робити далі.

Великий військовий круг, козацький парламент, виявляв нервовість, часто відбував таємні засідання, на яких, між иншим, вислухував повідомлення головнокомандуючого донською армією Сідоріна...

Газети, майже всі денікінсько вірнопідданчеського напрямку і, безумовно всі, єдино-неділимчеської платформи, вживали самих рішучих заходів, щоб запевнити громадянство, що добровольча армія — надійна сила і що, вона зараз не втікає перед більшовиками, а тільки відступає для „перегрупуировки“.

Розуміється, газети зачіпали і денікінську політику відносно України і всі хвалили цю політику і возхваляли мудрість і великодушність Денікіна, котрий, не дивлячись на всі злочинства петлюрівців, ооцяв дати Малоросії (деякі газети навіть вживали слово „Україні“) широку автономію.

Якраз перед самим моїм прибуттям у Ростов виник інцидент з кубанськими самостійниками, арештованими командуючим кавказською армією генералом Врангелем.

Першою стадією цього інцидента було оголошення Біча та його товаришів, що перебувають закордоном, ворогами народу і перебуваючими поза законом; а другою стадією був арешт Калаухова, Макаренка і инших, в числі більше 10.

Калаухова негайно повісили, а решту держали за замком.

Кубанська Рада заметушилась і кинулась за підтримкою до донського і терського козацьких кругів. Ці відносились до справи досить холодно, хоч і вжили деяких заходів до врятування замкнених.

Наслідком цих заходів з'явилась урочиста обіцянка генерала Врангеля, що замкненням не загрожує смертна кара (пізніше вони були присуджені до висилки за кордон).

А більшовики все напирали і напирали, і Ростов все більш і більш переповнявся біженцями. Уже й міністри добровольчої армії не так бадьоро запевняли, що все гаразд. В Ростові утворилась така тіснота, що постійні мешканці закричали олагим матом: їх помешкання безупинно реквізувались для біженців, біженці, оселившись в чужих помешканнях, зараз же майже всі слазили на тиф, заражали господарів помешкання, мерли і тягнули за собою і їх...

Смертність страшенно піднялась, на вулицях цілими днями тягнулись похоронні процесії, з церков майже не переставали чути похоронні мотиви...

Паразитів скрізь розповсюдилось така маса, що люди, навіть заможні, в помешканнях котрих завше додержувалась чистота, ніяк не могли від них одбитись; вони повзали по блискучих паркетах, на білосніжних подушках, на шикарних дамських вбраннях...

Настрій громадянства все гіршав і гіршав, а влада все більш і більш лютувала, докоряючи громадянству його індиферентним відношенням до війська і ним індиферентизмом гирпаючи, між иншим, реквізіцію одягу у населення і мануфактури в магазинах.

Але настрої від цього не крапав і індиферентизм не зменшувався, тим більш, що і реквізовану одіж і реквізовану мануфактуру людність весь час купувала цілком отверто на базарах у салдат і, більш секретно, у офіцерів.

Скрізь і всі стали голосно вже говорити, що при такому становищі нічого й думати, щоб фронт утримувався, і разом з тим все голосніше і сміливіше лунали голоси, що необхідно змінити орієнтацію і замість Антанти, орієнтуватись на Німців.

Розмови про зміну орієнтації я чув ще в вагоні, їдучи до Ростова, але ці розмови викликали надзвичайно вороже відношення військових і правих кол.

Тепер же про зміну орієнтації заговорили вже й ці кола, особливо, коли впад Харків.

Якраз після цього головнокомандуючим добровольчою армією, замість Май-Маєвського, був призначений Врангелъ, про якого всі говорили, що він відомий германофіл, і що незабаром він заступить місце Денікіна і поверне орієнтацію в бік Німців.

Навіть офіцирство донської армії заговорило про зміну орієнтації і згадало бувшого донського Краснова і його альянс з Німцями.

Газети теж заговорили на цю тему, спершу лише в тоні інформації, що така течія є, а потім і у вступних статтях, обговорюючи, оскільки можлива зміна орієнтації і загрожуючи Антанті певною зміною, коли вона не допоможе добровольчій армії живою силою.

Нарешті, очевидно, по камертону з гори, газети заговорили, що нічого й думати про зміну орієнтації, бо Германія, перебуває в такому стані, що нічим реальним допомогти не зможе.

Дорожнеча в Ростові все збільшувалась і збільшувалась і населення все більш і більш обурювалось проти добровольчої армії, і, хто мав змогу, утікав з Ростovu.

З другого боку, до Ростова прибувало все більш і більш біженців, приватних осіб і урядовців, бо большевики стали досить швидко посовуватись на південь.

В цих умовах відбувся в Ростові 23. до 26. листопада ст. ст. зїзд представників кооперації „півдня Росії“, скликаний тимчасовим комітетом кооперації півдня Росії, на чолі якого стояв відомий А. М. Нікітін, бувший міністр пошти і телеграфів в останньому кабінеті Керенського.

Зїзд цей мав характер більш політичний, ніж кооперативний і, між иншим, обговорював питання про відношення кооперації до денікінської влади і новий проект земельного закону.

Що торкається питання про відношення кооперації до влади, яке було поставлено так, що кооперація мусить сказати, чи вона підтримує владу Денікіна, чи не підтримує, то кооператори надзвичайно дружно відповіли докладчикові, (А. М. Нікітіну) що російська і українська кооперація завше стояла на ґрунті аполітичності, в політичні питання не вмішувалась, і що зараз нема ніяких підстав для змінення цієї лінії поведінки.

Крім того, користуючись нагодою, кооператори так освітлили владу Денікіна, що, якби він чув, то не раз чухнув би. Між иншим, представник Кубані сказав, що якби він відважився голосувати за підтримку Денікіна, то з першої кубанської станиці, в яку він попаде після зїзду, його без голови, витурять у перший же день.

З приводу земельного законопроекту зїзд довго балакав, доказуючи, що цей законопроект — не те, чого потребує населення і виніс резолюцію, в якій зазначив бажаний напрямок земельної реформи.

Цей самий законопроект обговорювався різними громадянськими організаціями Ростова і правими і лівими, і всіми осуджувався, причім праві були незадоволені тим, що законопроект вводить принцип примусового відібрання землі, хоч і за плату, хоч і Бог знає коли, а ліві, ті ліві, які могли показуватись на світ, прямо заявили, що, коли до цього часу населення можна було закликати до підтримки влади добровольчої армії, то тепер, після оголошення земельного законопроекту, нічого й думати про це.

6./19. грудня я виїхав до Новоросійська.

Новоросійськ вже був переповнений втікачами, але тут ще панував настрій, що більшовики, принаймні до весни, сюди не дійдуть.

Життя тут пульсувало не так швидко і оптимісти навіть казали, що в Новоросійську і взагалі Черноморщині можна на будучину дивитись через рожеві окуляри, бо з економічного боку тут справа стоїть значно краще, ніж де то не було в Росії.

8./21. грудня я сів на пароплав і подався на Одесу.

По дорозі заїжджав у Керч, Теодозію, Ялту, Севастополь.

У перших трьох містах життя йшло так, неначе все те, що діється на фронті, зовсім не торкається цих міст. Особливо це помітно було в Керчі, котра ще ніколи не бачила у себе більшовиків.

В Севастополі був настрій уже тривожний, бо газети сповіщали, що з Ростова у Сімферополь і Севастополь виїхали квартирієри, щоб реквізувати помешкання для потреб добровольчої влади.

До Одеси я прибув 15./28. грудня, якраз підчас найжвавішого утікання добровольчої армії з київського фронту.

У Одесі вже панував тиф, паразити як писали фейлетонисти, добірались уже до Робіна і Фанконі (видатні ресторани), влада метушилась, видавала грізні циркуляри і накази; ввечері, а то навіть і серед білого дня, людей на вулицях грабували до сорочки, арешти під всякими соусами йшли направо і на ліво, — все свідчило про те, що незабаром прийдуть більшовики.

На різдвяні свята було вражіння, що становище добровольчої армії покращало. На перший день свят митрополіт Платон, в міській думі, на урочистім зібранні гласних і представників влади, в промові рішуче закликав громадянство стати дружно коло генерала Шілінґа і дати опір більшовикам.

Генерал Шілінґ, главноначальствующий одеського району, після цієї промови зараз же заявив, що він свої обов'язки виконає і буде, як справжній салдат, до останньої краплі крові боротись як з бандами на фронті, так і з зрадниками в місті, і оком не моргне, коли йому прийдеться хоч би й 1000 цих зрадників послати на той світ.

Дума гучними оплесками вітала обидві промови і постановила зараз же з'організувати „св'ящений отряд“.

Дехто з одеситів після цього вирішив, що не бачити Одеси більшовикам дехто подбав про те, щоб мати можливість ночувати не в своїй квартирі (на випадок ночних візитів влади), а дехто флегматично пробуркотів.

— „Вже бачили й чули таке“.

Головним показником настрою був паспортний відділ градоначальства, де і в день і в вечері йшла надзвичайно інтенсивна робота по видачі закордонних паспортів.

Урядовці градоначальства, а також і поліція, заробляли величезні гроші, друкарні не встигали виготовляти паспортних книжок (замість книжок, виготовляли бланки паспортів на пів аркушах).

Консульства закордонних держав теж працювали досить інтенсивно і заробляли гроші на візові паспорти, причім деякі консульства, як от італійське, вимагали брати їх візу навіть тоді, коли людина не збиралась їхати ні в Італію, ні через Італію, а тільки — на італійському пароплаві. Ця віза коштувала 20 французьких франків, себто, по курсу, коло 1600 карбованців. Але перше, ніж добувати візи закордонних держав, необхідно було мати візу добровольчої контрозвідки, яка коштувала найменше 3000 карбованців.

Після свят у порт зайшло скільки пароплавів, які в своїх одеських агентурах викинули аншлаґи що квитки вже продані.

Хто вмів добре читати, той читав ці аншлаґи так: Хто хоче купити квиток, той повинен зайти до касира і добре йому заплатити.

І я вжив відповідних заходів і добув собі квитка до Варни, бо иншим шляхом, до Царгорода, вже не пускали.

По дорозі до Варни, зупинившись в Констанції, ми пробували проїхати в Румунію, але румунська поліція рішучо заявила, що Росіян не пускає до Румунії. На заяву, що ми не Росіяне, а Українці, нам відповіли, що це все одно.

У Варні нас з пароплава повели до карантину, де продержали двоє суток.

Померзши днів 5 у Варні, ми військовим потягом поїхали до Софії. Військовим потягом прийшлося їхати через те, що в Болгарії страйк залізничників і звичайні потяги не ходять.

Розговорившись з Болгарами, як у Варні, так і й потязі, ми зясували, що політичне становище в Болгарії не зовсім спокійне.

Тривожать спокій комуністи, які досить вперто ведуть боротьбу за свої ідеали і набувають все більш прихильників серед робітників і взагалі міського пролетаріату.

Але селяне ставляться до комуністів дуже ворожо, і парламент, який на 70% складається з партії селян, веде з комуністами вперту боротьбу.

Правительство Стамбулінського, яке опирається на більшість парламенту, вживає самих рішучих заходів у боротьбі з комуністами і поле бійки поки що остається за правительством.

Між иншим, страйкарів-залізничників, які не стали на роботу по вимозі правительства, останнє мобілізувало і посадило в військові казарми. А позаяк це позбавило залізничні технічного персоналу, то правительство знеслось з Чехами і виписало від них скільки сот відповідних техніків, з приїздом яких до Болгарії має початись залізничний рух.

Два депутати селяне, що їхали зі мною в потязі, розказували про це з захопленням і запевняли, що вони, селяне, вживуть всіх заходів, щоб знищити комунізм.

Коли я зробив вказівку, що зараз, як видно з газет, при виборах до обцинних правлінь в значній кількості приходять комуністи і що в Варні, наприклад, вони одержали більш 50% голосів, то вони, депутати, загадково усміхнулись і один з них, трохи помовчавши, сказав:

Як не дамо хліба, то швидко забудуть про свій комунізм...

У Софії ми дізнались, що, коли залізничники оголосили страйк, то правительство, не надіючись на міську поліцію, викликало до Софії поліцію з сіл, і поліціанти-селяне скільки день з грізним виглядом походили по Софії, забезпечуючи громадянство від всяких експесів з боку комуністів.

Починаючи з Варни, скрізь зустрічаємо французьких саллатів і офіцирів, котрі, користуючись правами переможців, тикають свого носа у всяку справу. З боку непомітно, щоб дратувало Болгар, але, коли заведеш з Болгарами інтимну розмову, то зараз же виявляється що Французи — вороги і що симпатії до Німців тільки заховані, але не знищені.

Зараз же по прибуттю на територію Болгарії ми оголосили себе Українцями і завше рішучо протестували проти найменування нас Росіянами.

Болгари усміхались, казали, що то все одно, але надалі вже не забували, що ми Українці.

Правительство Стамбулінського з зовнішнього боку цілком антантофільське, але мені здається, що воно свою антантофільність проявляє в більшості через те, що инакше поводитись зовсім неможливо.

Пробувши днів п'ять у Софії, ми вирушили шляхом до Сербії, Болгарський потяг довів нас до Царібрда, який по постанові найвищої ради, повинен перейти від Болгарії до Сербії.

Тут майже цілу добу нам прийшлося чекати сербського потяга. Царібрд — невелике місто, з болгарським населенням, і Болгари тяжко ображені тим, що це місто переходить до Сербів. На станції ще болгарський персонал, але вона вже підготовлена до здачі Сербам: побиті вікна, порозвалювані печі, ні одного стільця чи стола, ні одної лампи і, розуміється, ніякого буфета...

Серби зробили на мене вражіння не таких добродушних людей, як Болгари, але — досить ділових.

На всьому шляху від болгарського кордону до Білграда видно сліди війни: поруйновані стацінні будинки, місцями ще розвернуте полотно дороги, зірвані стрілки. Але разом з тим

видні й наслідки надзвичайної енергії по відбудуванню руїн, і майже на кожній станції видно або закінчені нові будинки, або відремонтовані старі, або початі буловання.

В Сербії хваляться, що ми Україні, не було рації, бо тут до України ставляться як до німецької видумки, а знають тільки одну Росію.

До Росіян тут ставляться надзвичайно прихильно, даром возять їх по залізницях, міняють по твердому курсу російські гроші, даром годують в „Руському домі“.

Правду кажучи, панове Росіяне зловживають цю прихильністю і, не кажучи вже про те, що по залізницях безплатно їдуть такі люде, які можуть платити дуже добре, багато з Росіян просто спекулюють на розміні російської валюти по твердому курсу, скуповуючи цю валюту на біржі за безцінь і міняючи її по 800 динарів за 1000 рублів.

Політична орієнтація тут широ антантська.

Комуністи тут теж не дремають і вперто скрізь проповідують свої лозунги,

Поліцейського переслідування цієї агітації не ведеється і ви можете донебудь у люднему місті почути вигуки: Хай живуть Ленін і Троцький!

Коли нам прийшлося говорити на політичні теми з громадськими діячами, то останні хоч і старались запевнити нас, що для поширення комунізму в Сербії зовсім нема підстав, але видно було, що в свої запевнення і вони не дуже вірять, бо запевняючи нас, разом висловлювали жаль, що в Сербії нема такої людини, як Стамбулінський, щоб так зуміла зорганізувати селян, котрі є дійсна противобольшевицька сила.

Я кажу Сербія, а треба булоб казати Югославія, бо зараз, як держава, існує Югославія, в склад якої входить Сербія, Хорватія, Славонія, Чорногорія, Македонія, Боснія, Герцеговина й частина Банату.

Але ми переконались, що держава державою, а справа справою, і що на ст. Марібор, у Славонії, зовсім не беруть сербських динарів, а вимагають славонських корон, цеб то корон бувшої австрійської держави, заштемплених у Славонії.

Від Білграда нас повезли вже в вагоні з отопленням, тільки без світла, а від Марібора почали світити, але перестали топити,

Перед австрійськими кордоном вже почувалось, що ми їдемо до голодного краю, бо кожний поспішався запастись що небудь з їжі . . .

ДР. І. РІЗНИКІВ.

Санітарне положення України.

Наслідки мирової війни виявились згубними майже для всіх втягнених у неї країн, а для України особливо.

Зруйнована господарче, економічно і переживаючи тяжкі, несприятливі для себе політичні хвилі, Україна опинилась у дуже скрутних санітарних умовах.

Ще з самого початку війни через територію України переходять російські війська, направляючи на південно-західні fronti.

Пересування цих військ через міста, містечка і села, як і завжди це буває, перепродажується значно підвищеним захорунням населення. Особливо різко кидається в очі високий відсоток захорунвань напшкірними і венеричними хворобами (Scabis Faviro, Furunculosis, Gonorrhea Ulcus molle, Syphilis), а за ними вже тягнуться тифи і другі хвороби контагіозного характеру.

По мірі розвитку військових подій Україна потім пережила так зване „біженство“. Це уродливе явище минулої війни принесло Україні стільки лиха, що його й не описати. І тут же знов таки на першій плані стоять грізні епідемічні різні захворювання, котрі весь час були неодмінними й обовязковими спровадниками всіх біженецьких хвиль.

І дійсно, як же було і не розповсюджуватись епідеміям тифів і інших хвороб при тих умовах, при яких відбувалось пересування і дезорганізована евакуація має українського населення. Досить пригадати, що населення кількох сіл і містечек несподівано виганялось із своїх насижених місць і часто на протязі кількох годин живосилом усаджувалось до брудних, холодних товарних вагонів, а в більшості гнались ці люди прямо пішки за десатки сотень

верст — без усякого зарані заготовленого пляну, без определеної цілі, в найстрашніших продовольчих умовах і без усякої медично-санітарної та лікарської допомоги.

Ясно, що при таких умовах на сцену появлялись неодмінно епідемії тифів, дезінтерії і інших хвороб, які уносили в могилу величезну кількість ні в чім неповинних жертв, переганяли одна другу і все ширились, росли-виростали до найбільших розмірів.

Боротьба з цими епідеміями на місцях була неможлива, бо громадські організації були дуже стиснені „дійствами воєнних властей“, а медико-санітарні установи евакуованих областей гинули, бо опинювались у сфері військових подій.

Згодом більшу частину України охоплюють великі бойовища, війни і війська, разом з утікачами, і вже дезорганізовано пересувались по Україні з одного місця на друге. Всі ті явища, як указує статистика, тягли за собою все більші зграї різних хвороб. Центральні органи і земський апарат як могли боролися з цим злом, і коли епідемії, хоч аби як стримувались, то це пояснюється тим, що земський апарат якось функціонував, а головне що запаси медичних і дезінфекційних річей ще не були до решти використані.

Почалась українська революція, за нею горожанська війна, і цей перебіг часу, кінець 1918. і початок 1919. років, відбився прямо загрожуючи на санітарно-гігієнічній боці України.

Дуже слаба земська сіть медико-санітарних установ у силу умовин політичного життя країни розриває з центром свій зв'язок і віддається своїм власним силам, без набуття матеріальних забезпечень і медикаментів, без живого сполучення і підмоги із вні, швидко приходить майже до катастрофічного стану.

Найрізноманітніші епідемії хвороб поширювались усе більше, а боротьба з ними за відсутністю планомірного організованого сил і правильно функціонуючих медико-санітарних установ робиться неможливою.

Усі спроби організувати боротьбу з епідеміями зводяться до нікудишніх виглядів примітивної самопомочі. З решток медикаментів не осталося нічого. Дістати їх хоч би за найвищу ціну нема де. Україну залишено на предоставлення самій собі.

І тому не дивно, що епідемія сипного тифу, загніздившись із літа 1919. року в Києві, і наробивши там силу жертв, — пішла найчорнішим косарем по всій Україні...

З кінцем 1919. року половина українського населення заражено тифом. На кожній стації і скрізь в інших місцях десятками валялись трупи. Прибиралось їх раз або два рази на тиждень. Медикаментів нігде і ні від кого, ні за яку ціну. Населення в розпучі, в обіймах жаху, в осуді до поголовного вимирання...

Вимирало й вмирає!

І все це діялось і діється на очах Європи, цієї самої цивілізованої Європи, яка навіть криваву пожежу війни умудрилась запалити во ім'я гуманних загально-людських ідей...

Коли взяти на увагу географічне положення України, то кожному стане дуже ясно якими жахливими наслідками для деяких частин Європи загрожує дальший розвиток епідемії на Україні.

Немає сумніву, що вони перекинуться на території сусідніх до України держав і можуть охопити коли не всю Європу, то неминуче більшу її частину.

Здавалось би, що таке просте розуміння можливого положення річей з елементарного особистою чуття і загально-громадської самоохорони повинні були подиктувати європейським, а особливо межуючим з Україною державам і відповідний образ політики в зачепленім питанні.

Але в дійсності, ми були і продовжуємо бути нерівнодушними свідками зовсім протилежних відносин „гуманної“ Європи до неповинно вмираючого населення України.

Так називаюча „богиня“ Антанта, засліплена своєю системою блокади, не тільки що не обізвалась і словом на розпучливі крики о помочі українського народу, а навпаки — вона скрізь і всюди вживала свого „челов'колюб'я“, щоб не смів ніхто бодай хоч вишком допомогти Україні.

Кожному громадському діячеві України, тут, за кордоном, добре відомі всі ті припинення, котрі їм приходить переживати при зносінах, по яких загально-громадських питаннях, з урядовими представниками Антанти.

Всі спроби заінтересованих українських установ прийти на поміч Україні шляхом закупки медикаментів, перевязочних і дезинфекційних річей, організованих таких відправок на Україну — розбивались о скелю жорстокости та грізного, магічного всепоражаючого слова „Блокада“... І кожний цей окрик „справедливости“ уносив у могили все нові й нові жертви українського населення.

Що торкається Румунії і Польщі, так тісно межуючих з Україною, то вони являються найбільш заінтересованими в санітарнім устрою останньої, і здавалосьби, що ці держави коли вже не ради гуманоти людства, то хочби ради самих себе, повинні булиб кинути тимчасові політичні ускладнення і непорозуміння до України і прийти на допомогу, хай уже не Україні, а тільки тій її непосильній боротьбі проти тих епідемічних ворогів, що загрожують і Румунії і Польщі і всій Європі.

Та ні, нічого подібного!...

Польща не дозволяє навіть громадським українським установам перевозити на Україну навіть найнеобхідніших медичних дезинфекційних річей. Конфіскує й забірає від приватних осіб і курерів навіть ту нікчемну кількість з тих річей, які є необхідними для їх особистих потреб. В найдовших рядах випадків польські влади закривали на окупованих ними місцях шпиталі і вивозили їх з усім інвентарем і персоналом задля примусової бездіяльності до Польщі.

Румунія, коли й не в усім, то всеж у більшости повторює і по своєму модулює поведження Польщі, в відносинах санітарної допомоги Україні.

Наслідки їх поведень маємо на очі...

Санітарна „благополучність“ самої Польщі і особливо „визволеної“ нею Галичини нам добре відома із газетних донесень, зі звітів різних місій і з оповідань багатьох людей з місць, які все тільки трівожно доносять Європі о насуваючійся на неї небезпеці.

Виходить що ми вийшли не останніми пророками, коли своєчасно підняли свій голос на весь мир і гукали о помочі Україні. Але голос наш був „гласом вопіючим в пустині“. Бо навіть найелементарніші почування гуманности і чоловіколюб'я, даже найнеобхідніші чуття самоохорони — все це в якомусь болючім психозі було принесено в жертву Мамону війни.

Але поки ще не зовсім пізно, ми, для котрих перспективи сучасного і майбутнього не застелені кривавим туманом завойовництва, — ще раз підносимо свій дужий голос в оборону чоловіка, в оборону невинно загибаючої безпомічної жертви і жадаємо найскоршої санітарної медичної допомоги. Бо час не стоїть! Епідемії ширяться все дальше й дальше. В своїм грізнім побідоноснім поході епідемії обхоплюють найширші території, все винищуючи на своїх шляхах усі ті смішні для них перепони і відмежування, котрі ділять людей на наших і „ваших“.

А. Л.

Значіння і сучасний стан транспорту на Україні.

Уряд молодой Української Народньої Республіки вважає транспортну справу одною з тих першорядних державних справ, які мусять бути принципово вирішені і практично налагоджені в найпершу чергу. Позачергова негайність в поладженню транспорту і зруйнованої власної промисловости примушує Уряд Української Народньої Республіки звернути увагу на забезпечення собі технічної допомоги в цій справі з боку доброзичливих держав світу, які вийшли з світової війни з більш-менш міцною промисловістю, продукція котрої покриває місцеві потреби і крім того задовольняти в найближчий термін закордонні замовлення. Потреби України в справах поліпшення транспорту уявляються в наступному вигляді, а саме:

1. Відновлення і відбудовання зруйнованих досить значно залізниць з їх штучними спорудженнями, рухомим складом і напрямними майстернями.
2. Будівля нових залізниць магістрального і місцевого значіння, а також закінчення будівлі зачатих перед війною і незакінчених двох значних магістральних залізниць; Харків — Херсон і Гришино—Рівне.
3. Відбудовання і відновлення кам'яних, брукованих шляхів і будівля нових брукованих шляхів як магістральних, так і місцевих.
4. Поліпшення і розвиток наплавної здібности водних шляхів з їх штучними спорудженнями, приплавними пунктами (портами, пристанками і т. и.) і рухомим складом, а також

одночасно скористування величезного запасу рухомої сили водяного спаду, для промислових потреб і меліорація води і землі, для сільсько-господарської культури.

Отже маючи на увазі коротко зазначений в цих чотирох точках загальний програм що до транспортних справ, Уряд Національної Республіки вважає своєчасним і користним подати до відома закордонної суспільності деякі загальні, короткі відомості, дотичні сучасного стану транспорту та минулої його діяльності на Україні.

Шляхи України складаються, крім місцевих ґрунтових доріг із природних водяних шляхів внутрішніх і зовнішніх, а також із сухоzemних, брукованих і залізничних доріг.

Показне місце серед внутрішніх водяних шляхів займає басейн ріки Дніпра, котрий зв'язує собою Чорне Море з південно-західною межею Великої Росії, Білорусщини і східною межею Польщі. Друге, після дніпровського басейна, місце займає східна частина дністровського басейну, яка зв'язує собою при допомозі дунайського басейна Чорне Море з Галичиною.

Загальна довжина внутрішніх водяних шляхів, на котрих провадиться плавба і сплавлення, досягає 17.680 верст, що має 65% загального їх протягу (26.792 верстов). Пароплавний рух провадиться на протязі 5150 верст, задля зовнішньої плавби служить Чорне Море з Азовським басейном, обмиваючи південну бережню смугу України.

Загальний протяг брукованих і небрукованих ґрунтових доріг на Україні простягається до 76.650 верст, із котрих шосе 2325 верст, що дає 3% і поліпшених бурком 1555 верст, що дає 2% від загального їх протягу.

Як внутрішні водяні, так і бруковані шляхи до їх географічного становища, а також дотеперішньому і сучасному стану і розвитку відігравали на Україні другорядну роль. Головне значіння шляхів на Україні в торговельно-промисловому, а також і міжнародному відношенню належить залізницям. Залізнична сіть України складається переважно з широкої колії типу російських залізниць і лише незначна частина її складається з вузької колії.

Загальний протяг залізничної сіті на території України, рахуючи від бувиної австро-руської межі Ковеля, Брестя з заходу, від Гомеля і Клишів (біля Брянська) з півночі і по колії на південь від Курська і до Ростова зі Сходу, складається з 15.954 верст, з яких 15.253 версти широкої колії, що дає 95%, і 701 версти вузької колії, що дає 5% загального протягу, в який перелік не входять галузі місцевого значіння.

Значіння шляхів оцінюється економічним характером того району, який вони обслуговують. По економічно-статистичним даним за останній період до вибуху світової війни загальний малюнок економічного становища України мав такий вигляд:

Головні галузі народного господарства на Україні складають:

1. Сільське господарство, яке розділюється в свою чергу на: а) хліборобство, б) худобництво, в) виноградарство, г) городництво, д) садівництво, е) риболовство, ж) бжільництво, з) ґуральництво, і) виноварство.

2. Лісництво і зв'язана з ним фахова промисловість.

3. Гірнична промисловість, котра розділяється на добутки а) мінерального палива, б) соли, в) руди, г) каміня вапняка.

4. Металургічна промисловість: чавун, залізо, криця (сталь).

5. Фабрично-заводська промисловість (цукор, металеві вибори, шкло, цемент, машини, хемічні вироби і т. и.

Нижче зазначена таблиця наочно малює стан розвитку деяких видатних галузей народного господарства України в останній період до військового часу (за рік 1913).

Таблиця I.

Назва галузі	Загальний збір, вибір, добуток або готівка	Місцевий спо- житок	Вільна решта для вивозу
	в т и с я ч а х		
Збіжжя і інші продукти .	1,352.923 пудів	526.183 пудів	826.740 пудів
Фураж	139.292 „	139.292 „	—
Худобництво	18.886 штук	16.974 штук	1.912 штук
Виноградарство	2.830 пудів	2.830 пудів	—
Лісництво	1.025 дес.	{ Розроблюється лісних матеріалів на суму 45,282.000 карбованців (рублів)	
Виноварство	1.980 ведер	1.980 ведер	—
Мінеральне паливо	1,018.688 пудів	772.547 пудів	246.141 пудів
Сіль	80.570 „	32.228 „	48.342 „
Марганцева і залізна руда	402.000 „	353.832 „	48.168 „
Залізо, сталь, чавун (металургія)	224.176 „	85.671 „	138.505 „

5*

Розглядаючи данні про вивіз головніших продуктів, як добуваючої так і обробляючої промисловості, доводиться сказати, що зовнішня торгівля України займає в народньому господарстві значне місце. Вертаючись до тогож військового періоду, ми по тимже статистично-економічним даним бачимо, що зовнішня торгівля України виносила низче зазначену грошову цінність (сюди не ввійшли митниці по кримському побережжю повністю за неможливістю виділити товарообмін України):

Таблиця II. (1913. рік)

Назва митниці :	Вивіз	Привіз	Загальний зворот
	ка р б о в а н ц і (р у б л і)		
Радзівіловська митниця	5,591.000	3,310.000	8,901.000
Волочиська рогатка	2,810.000	19.000	2,829.000
Волочиська митниця	12,196.000	8,732.000	20,927.000
Гусятинський митничний пункт	2,651.000	81.000	2,732.000
Новоселецька митниця	3,184.000	827.000	4,011.000
Новоселецька рогатка	3,222.000	217.000	3,439.000
Одеська митниця	84,881.000	54,310.000	139,191.000
Миколаївська митниця	70,249.000	153.000	70,402.000
Херсонська рогатка	22,094.000	3.000	22,097.000
Джариманська рогатка	1,886.000	—	1,886.000
Харловська рогатка	3,013.000	—	3,013.000
Евпаторійська митниця	6,271.000	41.000	6,312.000
Севастопольська митниця	587.000	828.000	1,415.000
Федосійська митниця	16,869.000	15.000	16,884.000
Керченська митниця	607.000	121.000	728.000

В приведених даних входять привіз і вивіз як власне України, так і останніх частин бувшої Росії, правда складаючих взагалі значно меншу величину. Зато сюди цілком не ввійшли привіз і вивіз по новій тепер україноруській межі. Однак припущені дані мають можливість гадати, що зовнішня торгівля України рівнялась приблизно біля 40% від загальної зовнішньої торгівлі бувшої російської імперії. Приймаючи на увагу, що по вище зазначеним даним зовнішня торгівля бувшої Росії досягла по вивозу 1.045.972.000 карбованців (рублів), по ввозу в 769.441.000 карбованців і загальному звороту в 1.815.412.000 карбованців, будемо мати такі приблизні дані по зовнішній торгівлі України: по вивозу біля 418.388.000 карбованців, по ввозу 307.776.000 карбованців і загальному звороту 726.163.000 карбованців.

Таким чином приведені вище цифри окреслюють стан народнього господарства України і вказують нам на те, що транспортні засоби на Україні в зазначених вище умовах являються одним з найголовніших факторів, маючих і повинних мати величезний вплив на дальший розвиток цього господарства.

Тут треба зазначити, що за довгий попередний час, по деяким причинам історичного і політично-економічного змісту, сільсько-господарча культура і промисловість України далеко ще не досягли тої височини, яка цілком являється для них можливою, як по умовам міцного розвитку народньої творчої праці, так і по кількості запасу матеріяльних багатств в землях Української Народньої Республіки. Власний народний уряд самостійної України має забезпечити їй загальну народню освіту і такі політично-економічні умови, які цілком будуть відповідати найбільш широкому програму в справі розвитку народнього господарства у всіх його галузях і культурного поступу в народньому побуті.

Ми вже раніш зазначили, що найбільше культурне і торговельно промислове значіння на Україні мали до тепер виключно залізні шляхи. Щож торкається шляхів водяних та бруківаних, то завдяки недбалому до них відношенню з боку бувшого російського уряду, вони не мали належного розвитку і не уявляли собою примітного діяльного, технічно-транспортного апарату. Шляхи водяні та бруківані ще чекають тої державно-господарчої руки, яка дасть їм належний, культурно-технічний розвиток і скористує їх для потреб народнього господарства.

Переходячи до характеристики сітки залізниць на Україні, доводиться сказати декілька слів про початок будівлі та про скорість їх розвитку. Вік залізниць України не дуже великий. Будовання їх на Україні почалося з 1865 року, цебто згодом 40 літ після відкриття вперше рейсової сітки. Перша залізниця протягом 400 верст була прокладена в хлібному районі між Одесою—Бірюлою—Балтою—Голтою. Згодом декілька років почалося будівництво в гірничому районі, відтак розвиток пішов більш швидким темпом: зв'язувались найбільші центри культурні і продуктивно споживчі, а також митні пункти по суходомній межі і порти. У відношенню обслуговування залізницями Україна займає між західно-європейськими державами та бувшою російською державою осередне місце, що убачається з нижче зазначеної таблиці:

Таблиця III.

Назва держав	Експлуатаційна довжина залізниць відкритих для загального користування в кілометрах—припадає	
	на 100 кв. км.	на 10 тисяч мешканців
Україна	5·8	6·7
Бувша Росія	0·9	3·4
Франція	9·1	12·4
Англія	11·9	8·2
Германія	11·2	9·4

Нижчезазначені данні дають коротку характеристику стану залізниць України в технічному відношенню:

Таблиця IV.

Загальний протяг залізниць	В тім числі						Засоби обслугову руху		
	Протяг залізниць двойної колії	Протяг залізниць вузької колії	Приватного ко- ристування		Найбільший підйом (проф.)	Найменший ра- діус закруглень	Блокування	Железова система	Телеграф
	в верстах				саженях		В відсотках до загального протягу		
15954	3481	701	1056		0·016	280	14	64	22

В відношенню характеристики умов продовжнього профіля і пляна колії залізниць України дає наочну картину низчезазначена таблиця:

Таблиця V.

Розподіл довжини колії в умовах профіля (підйом)							Розподіл довжини колії в умовах напрямку			
ширина колії в саженях	поземної частини	до 0,005 включно	до 0,010 включно	до 0,015 включно	більш 0,015	разом	прямі частини	з радіусом 300	з радіусом менш 300 саж.	разом
в верстах										
Широкої 0·714	7·240	2·744	5·842	80	48	15·954	12·040	2·987	918	15·954
Вузької 0·351										

Таблица VII.

12.420	Верет	Держави			Із загально-го протігу залізін. під-лягає до відому	
3.534		Приватних това-риств				
1.610 мільонів	в карбованих (в копійках)	Загальна сума ка-піталу будівлі				
236,898.891		Загальна сума			Всього валового прибутку	Валовий прибуток по експлуатації
14.512		На верету колії				
2.53		На валко-верету				
3.65		На пасажиро-верету				
1.38		На пудо-верету				
104.18		На одно-го паса-жира	Середня виручка від пере-возки па-сажирів	В тім числі		
1.05		На одн. пасажи-ра-верет				
4.85	На один пуд	від пере-возки ван-тажа				
1.55	На одну пудо-верету					
169,276.747	в карбованцях (в копій-ках)	Загальна сума			Врхата по експлуатації	
109.500		На вер.-колії				
1.84		На валко-верету				
2.67		На пасажиро-верету				
1.52		На пудо-верету				
73	38% о	Загальний коефіцієнт експлуатації			Всього	
61,622.144	в карбованих (в копійках)	Загальна сума			Чистий прибуток (навівника)	
3.851		На верету-колії				
0.98		На пасажиро-верету				
1.150		На пудо-верету				

Таблица VII.

Назва держав	Перевезено пасажирів (в тисячах)				Середній пробіг одного пасажиря в верстах	В а н т а ж у				
	I. кт.	II. кт.	III. кт.	IV. кт.		Кількість пудів в мільйонах	Пудів-верст в мільярдах	Середній пробіг одного пуд-вант в верстах		
Україна	255	3.110	30.589	15.054	49.008	6.323	129	3.382	882	261
Англія	—	—	—	—	1.240.347	—	—	30.319	—	—
Франція	—	—	—	—	443.008	16.720	31	8.637	1.030	119
Америка	—	—	—	—	797.946	37.977	48	90.349	18.011	199
Іспанія	—	—	—	—	1.186.116	28.501	22	28.172	2.730	96

Комерційний рух на залізницях України (1913 рік)							
Пасажирних валок		Товарових валок		Середній склад валок в вагонах		Середня навантажка 1 товар, вагон в пуд.	
Кількість валок	Валко-верст	Кількість валок	Валко-верст	Пасажир.	Товарових	Загально	В % відношенню до підйому сили вагону
411.820	32,665.321	843.843	61,104.677	10·45	40·40	768	70·71

Переходячи до розгляду роду перевезених по залізницям грузів, необхідно зазначити, що перевезки ці звичайно залежать від стану, розвитку і характеру економічного життя. Богата своїми продукційними силами, дякуючи вельмипогожим ґрунтовим та кліматичним умовам, Україна відзначається дуже розвинутою сільсько-господарською промисловістю, добуваючою промисловістю, головніші продукти котрої вугіль, залізна і марганцева руда, сіль, камінь і фабрично-заводською промисловістю, головніші продукти котрої метал і цукор. Ці продукти дають залізницям України вельми значну кількість як місцевих вантажів, так і поступаючих для вивозу за кордон.

Низчезазначена таблиця дає картину фактично виконаних залізницями перевезок найголовніших продуктів місцевого виробу в останній період довійськового часу (за 1913), як для місцевих потреб так і для експорту за кордон:

Збіжжа	Бо-рошно	Цукор	Цукрові бураки	Сіль	Вугіль	Ме-таль	Руда	Дрова	Лісні матеріали
В м і л і о н а х п у д і в									
888.8	86.46	38.4	153.6	50.9	889.73	2081.4	401.6	101.6	219.8

Залізниці України, прилучаючись більш чим до 15 пунктів закордонної рейкової сіті і підходячи до вельми зазначених портів а саме: Одеси, Миколаєва, Херсону утворюють велику вигоду для експорту продуктів не тільки місцевої промисловости, а навіть поступаючих через Україну транзитом з інших держав.

Ця вигода дає певність в тому, що в майбутньому залізниці України повинні відігравати значну роль в економічному житті країни. Без сумніву, що більш чим чотиролітня світова війна залишила глибокий слід в економічному житті України, значно припинивши дальший зріст народнього господарства. Наступивши відтак політичні події, теж вчинили свій затримуючий вплив на розвиток економічного життя. Проте не можна заперечити в тім, що з остаточним наступом мирової обставини і нормальних політичних умов, народньо-господарче життя на Україні стане хутко розвиватись, маючи для цього досить багато економічно-політичних підстав.

В даний мент стан колії і постійних нерухомих споруджень на залізницях У. Н. Р. з технічного боку дає можливість досить успішно провадити як особовий, так вантажовий рух але перешкоджає цьому брак здібного до праці рухомого складу, а особливо паровиків. Військові і політичні події на території У. Н. Р. за остані роки утворили такі умови, в яких нормальна діяльність транспорту була неможлива і тому велика частина рухомого складу відпрацювала всі технічні терміни, навіть перевищив їх вдвоє, втроє і дійшла вже до такого стану, що без капітальної направи користуватись нею для регулярного комерційного руху майже неможливо. В такому стані перебуває велика кількість рухомого складу. Тому незалежно від організації інтензивної праці власних залізничних майстерень і приватних заводів, для прискорення направи хворих паровиків і вагонів уряд У. Н. Р. мусить в найпершу чергу подбати про купівлю значної кількості нових паровиків і вагонів, міцного найліпшого типу, відповідаючого технічним умовам руху на українських залізницях. Нові паровики і вагони мусять бути доставлені на залізниці в найкоротший термін. Разом з тим, як сказано раніш, стоїть на черзі відбудова зруйнованих і добудова незакінчених залізниць взагалі, а також зміцнення і впорядкування власних майстерень для розвитку продукції їх праці по направі і будові рухомого складу. Для цього потрібно буде закупити багато різних металевих матеріалів, машин, станків і иншого технічного приладдя.

Далі входять в чергу всі ті заходи, про які вже згадувалось в початку цієї довідки в чотирьох точках. Для здійснення цих заходів в найближчий час теж потребуються в великій кількості різні технічні матеріали і приладдя, які доведеться замовляти і купувати в промислових районах. Звичайно всі ці замовлення і закупки будуть реалізовуватись урядом У. Н. Р. на тих ринках, які найбільш відповідатимуть державним політично-економічним інтересам і вигодам республіки та в найкоротший час зможуть виконати постачання, аби можна було без зайвого гаяння часу відновити і підвищити діяльність транспорту, який вважається наймогутнішим фактором культурно-економічного поступу держави. Особливо то дуже важно для молодого держави в перше рішуче повставшій до самостійного політичного існування.

Крім транспортної справи багато ще різних державних справ стоїть на черзі перед Урядом У. Н. Р., який прийняв владу при надзвичайно важких умовах і мусить тепер прикласти надприродні зусилля, аби полатодити величезні помилки і історичну недбалість попередніх володарів. Але ж ряд умає реальні підстави дивитися на будучину молодого держави цілком оптимістично і певнено. Творчість і відома з давних давен працездатність українського народу, його високий патріотизм, числені і різноманітні багатства його земель мають з великим надвишком забезпечити всі державні видатки.

Для цього народіві потрібен лише політичний спокій — внутрішній і зовнішній та доброзичливе відношення до нього інших народів світу, а особливо тих, які годуються його хлібом і цукром, а в промисловості і торгівлі своїм користуються українським сирівцем і українськими споживчими ринками. (Складено на підставі даних Міністерства Шляхів У. Н. Р. в Варшаві, в січні 1920 р.)

SPECTATOR.

Міжнародно-політичний огляд.

(Замах Каппа і Літвіца в центрі уваги політичного світа. — Анальоїї російської і німецької революції. — Революційні комплікації у поневоленних націй. — Розвій революційних подій в Німеччині після упадку Каппа і Літвіца. — Боротьба двох ідей: парламентаризму і радянської системи. — Можливість інтересного з правого політичного погляду компромісу. — *So etwas tut man, so etwas spricht man nicht.* — Справа миру на Сході. — Польська нота. — Большевицька офензива. — Політична ситуація на Україні. — Майбутній всеукраїнський конгрес рад 15. квітня ц. р. — Пождемо.)

До 13. березня 1920. року очі цілого політичного світа були звернені на випадки, які діються на Сході, на безмежних просторах бувшої імперії. І не диво. Минуло вже більше як три роки, від коли почав вибухати східно-європейський, як здавалось, давно погаслий вулкан і своєї діяльності не то, що не припинив, але збільшив її, підніс і ще підносить до небувалої досі в історії масових соціальних рухів розмірів. Як в калейдоскопі проготувались перед очима здивованого Європейця нові люди і нові герої: Князь Львов, Керенський, Терещенко, Корнілов, Духонін, то виринали то потапали серед бурхливих хвиль революції до того часу, аж появились люди перед тим нікому невідомі, скромні революційні емігранти, котрі до війни і підчас війни варилися в кружковім соку своїх „центральных“ і „екзекютивних“ комітетів, а підчас революції виплили і плавають по бурхливих водах історії. Ленін і Троцький, переслідовані і гонені не тільки царським, але й „республіканським“ режимом Керенського, взяли врешті за чуба Керенського і всю братію його і, викинувши з сідла слабодухів і фразерів, сильною рукою взялися правити московським народом.

І треба їм признати, що, не дивлячись на величезні труднощі, на повстання проти їх влади цілого буржуазного світа, ніяким силам не вдалося досі зломити тверду волю цих двох людей. Що більше, вони ломили і усували. Був Каледін, вони зломали його, виріс Колчак дякуючи Антанті, вони скоротили його о цілу голову, піднявся Денікін, вони при допомозі зручно скомбінованої політики притиснули його до високої кавказької стіни. Чи ж можна дивуватися, що цій великій східно-європейській драмі, приглядалась західня Європа із змішаним почуттям? Одні гляділи з острахом боючись, щоби східно-європейський вулкан не засипав їх своїми продуктами революції та не погребав на віки їх упривілююваного становища, другі саме в східно-європейській революції бачили „*lucet, quae in tenebris lucet*“. І одні і другі інтересувались.

Навіть парижська конференція, котра тільки на короткий час з початку 1919. року була героєм публичної опінії, не могла відвернути уваги від кривавих подій на сході Європи.

Зробив це аж відомий державний замах Каппа і Літвіца, котрі хотіли реставрувати гогенцолернівську монархію. Від 13. березня ц. р. зійшли на другий план, хоч і як важні, події на сході, в Росії, на Україні, на Сибірі, в Туреччині, Туркестані, Індії; а в центрі уваги знаходяться тепер події, як розгріваються між Рейном і Вислою, на території великого німецького народу.

Вже в попереднім нашім огляді ми підкреслили, що державним замахом Каппа і Літвіца увільнилися і розбуялися соціальні сили, неминучим наслідком чого мусить бути соціальна революція. І тут насовуються історичні аналогії між розвоєм і поглибленням російської і німецької революції. Формально розвій революційних подій відбувається в обох революціях однаково. Зразу йде політична революція, переміна верховної влади, однак соціальна структура, державний апарат лишається ненарушеним. Такий стан тривати довго не може. Усі невдоволені „коаліційним“ урядом, механічно зліпленим з різних „демократичних“ і „соціалістичних“ партій (а хто в часах революційної романтики посміє сказати, що він не „демократ“). В Росії в березні і квітні „демократами“ обявили себе князь Львов, *horribile dictu*, великий князь Михайло Олександрович, В. В. Шульгин, В. Родзянко, Б. М. Мілюков і т. д. Щож до березневих „соціалістів“, то ними хоч гать гати). І починається обстріл уряду з двох боків: з права і з ліва. В першу чергу стріляють ліві, бо „коаліції“, на словах поступові, а на ділі реакційні елементи, як хитріші своїм фразерством, уміють водити на шнурочку лівих представників, котрі саме таким „соглашательством“ компромітуються в очах народу. А прикипається маси магічним словом: „учредительное собрание“, „хазяїн землі руской“ і тим відсовується всякі реформи в далеку, нікому невідому відаль. Широки маси пролетаріату і селянства починають нетерпеливитись і стараються захопити владу в свої руки. Роблять большевицьке повстання, зразу неудачне, бо революційний фермент ще недостатньо заквасив широкі маси. Після неудачі „лівих“, починають підносити голову праві бувші „демократи“, які також невдоволені урядом, бо там сидять „*raguenus*“, що недавно вийшли з каторги і ані разу не були на царськім балю в „зімнім дворці“. І починається корніловщина, яка могла піднести голову, бо міністерські „карасі-ідеалісти“ повірили, що вовки в овечій шкурі — це справжні віви і допустили їх до правління військом. Звичайно і корніловщина не удається, бо вона не має організаційного реального центра, яким був давніше цар, а має тільки ідеальне, пусте гасло. І корніловщину повалює обєднаний гнів народу. Революція поглиблюється, бо так званий уряд „середньої лінії“ є абсурдом в революційних часах. І тоді знов підносяться ліві, маючи в руках проти існуючого уряду могутню зброю: обвинувачення уряду в правім державнім замаху. І після правого замаху дуже скоро слідує лівий, вже остаточний большевицький замах і на чолі уряду стають вже крайні ліві та проголошують „диктатуру пролетаріату“, яку виконує „совет рабочих, солдатских і батрацких депутатов“. Така менше більше схема розвою революційних подій в державі, котра від довшого часу жила самостійним життям. Розвій революційних подій серед націй поневолених комплікується стремлінням нації до політичного визволення і тому там виступають цілком инакші, часами непередбачені. феномени. Нація, що жила політичним самостійним життям і не боїться затрати своєї політичної самостійности, має відразу розчищений ґрунт для соціальної революції. Нація поневолена мусить здігнати націю політично самостійну, щоби стати зрілою до „чистої“ соціальної революції. І саме це „здоганяння“ являється тою гальмою, що спинює прихід соціальної революції.

Це *in parenthesis*. Вертаючи до порівняння російської (московської) і німецької революції, треба сконстатувати, що революційний маятник з ліва на право і з права на ліво порушується з точністю фізичних законів. Після упадку династії Гогенцолернів в Німеччині всі так само, як в Росії, поробились „демократами“: навіть принц Баденський. І так само був механічно зліплений „коаліційний“ кабінет міністрів, котрий проголосив „нову еру“, багато наобіцював і нічого не міг дотримати. І так само в „коаліційнім“ кабінеті беруть фактичний провід більш досвідчені і зручні праві елементи, які мають шгуку гіпнозирования і сугґестії. І проти „коаліційного“ кабінету виступають і з права і з ліва. Зразу стріляють ліві — спартакісти і їх повстання вдається придушити, бо революція ще не поглибилась. Та праві німецькі елементи мають „корнілівський“ досвід. Вони дійсно допускають до „*Nationalversammlung*“, служать „*verfassungsmässiger Regierung*“, але разом з тим організуються і маючи на чолі „недреманное“ в бік спартакістів, комуністів і незалежних, а „дреманное“ в бік

монархістів „око“, Ноского, бувшого фельдфебля, вони під тінню цього „дреманного ока“ організуються, захоплюють в свої руки військову управу в головних штабах армії і дожидають слухного часу. Їм здавалося, що такий слухний час вже надійшов і от вам замах Каппа і Літвіца в Берліні.

Звичайно замах не удался. Так само як корнілівський, бо соціальні сили робітництва і дрібнобуржуазної демократії змели дуже скоро „лучістів“ генеральним страйком. Але рівночасно, таксамо як „соглашательський“ уряд Керенського, скомпромітувався і „соглашательський“ уряд Бауера-Носке. Скомпромітовані в обох випадках німецький і російський портфелі військового міністра. Тут обвинувачують в підготовці монархічного замаху „террориста“ Савінкова, соціаліста-революціонера, там Ноского. А раз документально скомпромітований хочби один член кабінету, то скомпромітований цілий кабінет. І революція поглибилася. Не дивлячись на це, що Каппа і Літвіца після шести днів зліквідовано, робітництво не припинює генерального страйку і виступає вже прямо проти уряду Бауера, домагаючись рішучого впливу на склад уряду, який стояв би під контролею фахових робітничих організацій та організацій державних урядовців (Gewerkschaften und Beamtenvereine). Це домагання нічого іншого не є, як „вся влада трудовому народу і трудовій інтелігенції“. Дальшим домаганням є роззброїти „Reichswehr“, скомпромітовану замахом Каппа і замінити її військом озброєного пролетаріату. Тільки спіраючись на озброєний пролетаріат, може уряд провести „соціалізацію зрілих до неї підприємств“: копалень вугля, залізниць, електричних і калійних (потасових) заводів і новолі проводити в життя чисто соціалістичні установи.

Та тут вже в тім моменті розбігаються шляхи російської і німецької революції, а саме ось з яких причин: 1. З політичного боку Німеччина має старі і тому закорінені парламентарні традиції, які дуже тяжко побороти. В Росії тих парламентарних традицій не було, бо молода, ледви одинадцять років налічуюча „Дума“, була ні чим іншим, як тільки пародією парламенту. Большевизм і „диктатура пролетаріату“ прямо як фенікс з попелу вискочив з царською абсолютизму (диктатура одиниці). 2. З соціального боку обі країни мають неоднакову структуру. Людність Німеччини дуже класово здіференційована. З одного боку дуже високо розвинений промисловий пролетаріат (більше як половина людности), з другого дуже могутня трудова інтелігенція і дрібна буржуазія (демократія). Що іншого в Росії. Там большевики застали аморфні з соціального боку селянські маси і дуже тонку верству пролетаріату, інтелігенції і буржуазії. Коли візьмемо під увагу, що аморфна селянська маса zachowується пасивно, то з поміж трьох вище наведених ембріонів соціальних класів, пролетаріат має релятивну більшість в народі (коли прийняти зрівняння: політична активність московського селянства = 0) і йому дуже легко було захопити державну владу в свої руки. І тому большевицький переворот трівав всього три дні, коли тимчасом державна німецька криза тріває вже більше як два тижні і ще далеко до її усунення.

Тяжко усунути її ще тому, що старий уряд Бауера тільки неохоче уступає з позицій. Висовуючи як аргумент комплікації внутрішньої (сепаратистичні тенденції півдня і заходу) і міжнародної натури (залежність Німеччини від антантського фінансового і товарного кредиту, як також її залежність в доставці предметів поживи від Америки і Антанти) уряд Бауера, котрий спірається на трьох партіях більшості (правих соціалдемократів, центрі і демократів), противиться домаганням фахових робітничих організацій утворити чисто робітничий уряд, в якому були би заступлені: Mehrheitssozialisten — незалежні, комуністи і „християнські робітники“. Такі місцеві уряди потворились на долинському Рейні в промисловім углево-залізнім районі (Ruhrgebiet), де цілий ряд міст знаходиться в руках озброєного робітництва, яке прогнало „Reichswehr“, роззброївши його і захопило владу в свої руки.

І тепер Німеччина знаходиться в дуже тяжкій політичній і соціальній кризі. Вона природно розділилася на три райони: Революційний надрейський захід, де влада спочиває в руках робітництва (без різниці партійного угруповання), південь (Баварія і Саксонія), де від влади усунені соціалістичні партії і де ще до тепер іде зтяжна збройна боротьба по містах (в Ляйпцігу, Дрездені) і північ, де ще не цілком усунено наслідки замаху Каппа, бо там пруське юнкерство найсильніше. Звичайно, що уряд Бауера шукає виходу в нових виборах до нормального парламенту (на місці теперішнього „Nationalversammlung“), вибори до якого за-

думує перевести 6. червня, і цього клича хватається, як останньої дошки рятунку. Однак друге питання, чи це йому вдасться. Уряд Бауера хоче лишитись аж до виборів, виключивши із свого складу найбільш скомпромітованих міністрів (Носке, Гайне, Ерцбергер), однак робітництво з тим не погоджується. І тут робітники не дбають так про особи, як радше, як це підкреслює незалежна „Freiheit“ про зміну системи. Нехай особи лишуться, але нехай „Gewerkschaften“ мають рішучий вплив на військову і соціальну політику. Вони впрочім годяться і на парламент, але стараються точку політичної тяжкості пересунути саме до „Gewerkschaften“, обмеживши компетенцію самого парламенту і зіпхнувши його до ролі старої палати панів, котра не могла нічого ухвалювати а тільки затверджувати або відкидати парламентські ухвали. І от ми стіваємось з незвичайно інтересною комбінацією: З одного боку робітницькі ради (Gewerkschaften) з легіслативними правами і парламенту з-функціями затвердження законів і з другого боку з ексекутивною владою, відповідального перед „Gewerkschaften“. Серед такої ситуації парламент буде властиво політичним трупом, *quantité negligeable*, а властиво джерелом права буде тільки пролетаріат.

Так отже німецька комбінація панування пролетаріату незвичайно бистроумна. Перед світом, перед заляканною буржуазією, вони кажуть: Чого хочете, в нас парламент, в нас демократія, в нас не має диктатури пролетаріату, а на ділі пролетаріат рішає і диктує все. Диктатуру пролетаріату робиться в Німеччині по тихо, по відомій німецькій рецепті: „So etwas tut man, so etwas spricht man nicht“. І тим пояснюється неначеб то „вороже“ відношення незалежних соціалістів до диктатури пролетаріату, про що трубить уся німецька преса. В кожному разі в Німеччині наближається здійснення соціалістичного ладу і незвичайно зручна тактика соціалістичних провідників звертає увагу цілого світа і будить подив.

Справа миру на сході перетягується. На-мирну ноту Чічеріна і Раковського відповів польський міністр закордонних справ Патеґ і ця відповідь — це нічо иньше як виповідження війни. Ось чого домагається польський уряд від совітської Росії.

1. Привернення границь Польщі з перед 1772. р.
2. Віддача всіх від того часу забраних маєтків поміщиків.
3. Про долю народів, які живуть в межах історичної передрозборової Польщі, рішатимуть Поляки „в порозумінню з ними.“

Коли совітський уряд хоче, перетракувати, то він може визначити делегатів, але перед тим мусить погодитись на вище наведені точки. Розуміється, що з таким „польським миром“, який не є нічим иншим як тільки імперіалістичним рах Roman, ні один народ не погодиться. Обурені пропозицією і Українці і Литовці і Білорусини, котрі мають вже досить чужого панування і знають, що таке шляхетська Польща. І тому наступ большевиків, який саме розпочався на Волині і на Подільщині зустрічає симпатії і всі з нетерпеливістю ждуть, коли розвалиться Польща, яка збирається стати тюрмою народів. З весною, в найближчих тижнях прийде до величезних боїв між большевиками, яким допоможуть народи, і Поляками і можемо бути певні, що перемоги не буде по боці Поляків.

Відомости з України — невідраді. Большевики не змінили радикально своєї тактики в відношенню до-України. Вони живосилом беруться її федерувати (армія, фінанси, товарообмін, залізниця, пошта, промисл) і тому проти них збройно повстає український народ, хоч совітський уряд Раковського підкреслює „самостійність“. Чи вдасться їм приборкати українського селянина, який на таку „комуна“ не може погодитись, бо ця „комуна“ випомповувалаб усі багатства України до Москви, більше як сумнівне. Большевики впрочім запобігають „попереду батька в пекло“. Вони самі сказали, що про долю України має вирішити всеукраїнський конгрес рад робітничих і селянських депутатів. Цей конгрес має відбутись 15. квітня і з нього має вийти дефінітивний совнарком України. Не відомо ще, який буде склад цього конгресу. Коли в нім дійсно буде гідно і пропорціонально що до його сили українське селянство, то ледви чи вдасться переперти на нім згадану „федерацію“: колиж він буде зборищем зігнаних червоними багнетами манекінів (як циркова афера Скоропадського), то цей конгрес для українського народа буде нічим иньшим, як звичайним конвентиклем і вибрана ним влада не буде мати авторитету.

Пождемо. До 15. квітня недалеко.

Др. СТЕФАН МІЛЛЕР.

Господарське переверстування.

Договір між капіталом і працею. — Соціалізація і втручання заграниці. — Світові монополі торгівлі і централі.

Політичне і господарське переверстування Європи зробило від закінчення ворожих дій постійно дальші поступи і кожний день приносить нам нову відомість, що угольні стовпи, яких громадянство з власного інтересу не важилось порушити, лопнули або їх усунуто. „Гине світ“ — ось вам слово потіхи, яке можна було чути від досвідчених політиків і економістів в понурих часах катастрофи, яка прийшла і запалила кривавим полум'ям. Трони князів упали і цілком нові верстви людности, котрі давніше в найглибшій покорі дрожали перед малою кількістю пануючих, виринули на поверхню. Безпастанно, коли вже здається, що вже наступило успокоєння і що звільна почався процес полекші, чується в більшій або меншій віддалі грохіт, землетрус, а це показує, що політичне напруження ще не уляглося. Найтяжчого потрясення, якого зазнала Європа від 30-літньої війни, не можна вилічити на протязі кількох місяців. Однак найбільші перемини dokonались в відношенні між посідачами і неспосідачами, між роботодавцями і роботоємцями. Краї, найбільш поцілені нещасливим вислідом війни, такі як Німеччина і Австрія, мусіли також заплатити найбільший рахунок в такому господарському переверстуванні. Соціальне праводавство, котре забезпечує робітникові охорону в разі нещасливого випадку на заводі, або в разі безробіття, в дійсності вже сформувалось. Участь робітника в користуванні підприємством, навіть його вплив на керівництво ним, поширилось і тепер ясно бачимо ознаки, що досвідчені провідники фахових робітничих організацій стараються тримати рух на золотій середині і перестерігати перед пересадними домаганнями.

Могутність держави зросла непомірно і хоч вона не може проявитися в такий спосіб, як тоді, коли вона спіралася на шаблях і багнетах, то всеж таки вже заложено підвалини, котрі повинні уможливити в майбутніх спокійніших часах відбудову зруйнованого і участь ширших верств людности в користуванні з прибутку праці і в насолоді життя. Ще перед кількома роками досить було мати малий, на сьогодні більше як скромний капітальчик, щоби вести вигідне життя рантіє. Капітал, котрий давніше більше як покривав вибачливі життєві потреби і навіть давав змогу робити ощадности, в ніякому разі сьогодні не вистарчає, щоби навіть при найбільш обмежених потребах пов'язати кінці з кінцями. Хто сьогодні хоче жити з процентів свого капіталу і самого капіталу не порушати, мутить мати велетенський маєток. Цей факт має свої добрі і лихі сторони. Добре постільки, що щораз то більше тає число непродуктивних рантіє. Необхідність праці, напруження всіх сил, необхідність оглянутися за всіма можливостями заробітку стає щораз то більшою. Небезпеки такого розвою лежать однак в тім, що місце ідеалізму заступає голий реалізм. Плекання мистецтва і науки, літератури і виховання взагалі, котре запустило було глибоке коріння в верствах середнього стану, зникає що раз то більше. Боротьба за існування накидає тим частинам людности сильний стрим в плеканні духових і культурних потреб. А нова верства, котра виринула на повстанню, переважно не має ще виховання і розуміння обов'язків, які наложили на них відносини, серед котрих вони опинилися. Однак є надія, що робітництво, котре в довгій боротьбі за свої права мало проявити тільки малий інтерес для культурних питань, тепер призадумується над тим, що воно має виконати великі завдання також на полі мистецтва, літератури і виховання.

Піднесення продуктивності праці робить в останніх місяцях великі поступи. В Австрії і Німеччині, країнах, котрі мали найбільше число безробітних, зникає що раз то більше безробіття. Цей рух переноситься на захід. Світ виголоднівся, йому необхідні сировина, готові і півфабрикати і також країни переможців бачуть, що війна була тільки руйнуючим елементом і що створена нею кон'юнктура вийшла на добре тільки поодиноким підприємцям і підприємствам, але цілість людности зубожіла. В Англії — і в тім згідні всі звідомлення — вже працюють горячково. Також у Франції знову пробиває собі шлях дещо краща воля до праці, як взагалі всі краї з високою валютою стараються зробити перегляд, де би їм вмістити свій

капітал і куди би спровадити сировину для перерібки. Течія покупців з заграниці, котрі за всяку ціну купували усі можливі товари, зменьшується значно. Місце цих спекулянтів заступили поважні підприємці, котрі в нутрі краю дають змогу фабрикам перероблювати сировину і зайняти робітників. Англія, Франція, Америка тільки на те ждуть, щоби в Росії наступило заспокоєння, аби можна було видобути багаті природні скарби і спровадити сировину, яка їм самим необхідна. Звичайно, ці краї не роблять це з філантропії, бо філантропія стала сьогодні дуже нечастим артикулом. Вони це роблять тому, що їх манять можливості високих прибутків. Але це діло має також свої добрі сторони, бо воно приносить в випомповані краї, котрі не можуть собі самі дістати сировини, добро, котре або віддається власним фабрикантам для перерібки або мусить знову мусить бути віддане до розпорядимости закордонним контрагентам. Можна собі тільки уявити, яке страшне склалось би становище, якби проти страшної дорожнечі не станула змога заробітку і праці. Дорожнеча росте, це певно, але за нею йде, хоч із великим спізненням, також відвищення платні.

Велика небезпека показується в заливі закордонним капіталом внутрішньо-крайового господарства. Думка, надати державі ростучий вплив на підприємства і на сировину в краю шляхом соціалізації, зустрічає що раз то більші труднощі. Теорія домагалася під першим вражінням висліду війни, щоби держава забезпечила собі найсильніші впливи на крайове виробництво. Але в Австрії і в Німеччині мусіли рахуватись з законом необхідности. Закордонний капітал умів відсунути переведення соціалізації на дальший плян. Це не добре, замикаючи очі на факти, бо ці факти показують, що всі законопроекти соціалізації в Австрії і так само в Німеччині до тепер не зробили жадного кроку наперед. Фінансова управа, постільки взяла під увагу перемену відносин, що скотками піднесла оподаткування. Підприємцям відбірається велика частина їх зисків прямо і непрямо податками, а потім і віддачею майна. Тільки з трудом ми могли дійти до переконання, що побита і залежна від заграниці держава далеко в більшій мірі є обмежена в своїх господарських вирішеннях, як ми цього сподівались. Тільки після замкнення рахунків війни і її наслідних явищ буде можливим привести до здійснення ідей і плянів, котрі на разі мусіли бути відсунені назад.

Лиха господарка централів страшно пошкодила добрій думці державних торговельних монополій. Із жахом зауважено в Англії, Франції і Америці, але особливо в середньо-європейських державах, як завів тяжкий урядовецький апарат при загосподарованню важних артикулів першої необхідности. Він підніс ціни, допоміг створенню картелів, створив торговельні і господарські організації, котрі незмірно заробляли, але консументам дерли реміння із шкури. Вільна конкуренція була задумана. Наслідком цього був розцвіт покутної торгівлі і дусяча дорожнеча, котрій сприяв ще до того брак товарів. А державно-фінансовий інтерес наказує, щоби оглянутись за прибутками, котрими можна би було прикрити тятарі війни. З досвіду треба навчитись і застановитись, як би створити таку конструкцію котра би державі шляхом монополій дала те, чого вона потребує, не обмежуючи господарської свободи рухів. Є це дійсна необхідність моменту, щоби велитенські зиски, які зробили вивозні і ввозні фірми в останньому році в цілій Європі і Америці, не впали в руки тільки декількох. Небезпеки та кого неурегульованого торговельного обороту є тимбільші, що не має жадної контролі, і що міліонові зиски, які походять із цього джерела, усовуються навіть від оподаткування. Велитенські прибутки могла би собі приспорити кожна держава, якби вона урегулювала заграничну торгівлю. Вона забезпечила би собі участь в чистім прибутку, поскільки вона здійснила би думку торговельного монополю підчас переходового часу війни також і в мировій господарці. Але боязнь перед господаркою централів, котрі була потрібні війні, є так велика, що держава мусить аж дати доказ на новій підставі, на якій вона була збудована, що вона також навчилася дечого в тім предметі з помилок минувшини.

На українських землях.

(Ситуація на Україні. — В Кам'янці. — На большевицькій Україні. — Революції У. С. Д. С. П. в Кам'янці. — Акція Поляків проти Галичан.)

24. березня армія Павленка отримала поміч від Тютюнника, який оперує в районі Тернівка—Умань—Звенигородка—Черкаси—Знаменка—Елисавет. Большевики втримуються від всякої ворожої акції проти нашої армії для пропаганди без наслідків. Павленко веде переговори з Галичанами, що стоять в районі Чечельника—Валиш Роздольної—Одеси. В Одесі 4 галицька дивізія і 4 чорноморський галицько-український полк спільно з боротьбістами і іншими лівими українськими партіями ведуть відкриту боротьбу з большевиками. Український національний комітет недавно організований в Києві енергійно працює в спільно з народом, що відноситься дуже ворожо до большевиків. Затонський впливовий член українського Ревкома надаремно старається довести до порозуміння. В Києві вибухла протибольшевицька революція і уряд Раковського мусів спішно перенестись до Харкова.

* * *

„Громадська Думка“ з 22. березня так змальовує ситуацію в Кам'янці:

На Поділлі знесено українські закони, касуючи одночасно органи української влади, навіть органи самоврядування, як: губернську земську управу і повітову земську управу.

Окупаційна влада створила окремий губернський комісаріат (воеводство) з п. Крачеківом на чолі. Кам'янецьким старостою став Губерт, бувший комісар торнопільського староства. Президентуру кам'янецького окружного суду обняв місцевий польський діяч, адвокат Маковський. Бурмістром Кам'янця іменовано одного з провідників місцевої Польовії Дуніна, який однак досі не обняв ще свого посту. Українські школи вже на характері приватних шкіл. У всіх публичних інституціях введено польську мову, як внутрішню урядову. Міліція виключно польська. Українські склепові вивіски на приказ, влади замінено польськими. Взагалі йдуть, заходи, щоби Кам'янцеві надати зовнішнє польське знамя.

В Кам'янці виходить польський денник „Ziemia podolska“ з імперіалістичними тенденціями. Його відносини до Українців мабуть найкраще ілюструє стаття в ч. 11—13, лютого під заг. „Stwórzmy Poznańskie!“, де говориться, що викладовою мовою у всіх народних школах має бути тільки польська мова, український університет в Кам'янці мусить бути замінений на польський; Українці можуть одержати на ньому тільки катедру української мови й літератури. В справі східних границь Польщі цей орган має дуже широке поняття. Східна границя Польщі має йти рікою Бугом, отже ціла Волинь, ціле Поділля, частина Київщини і Херсонщини з надморськими містами Миколаєвом і Одесою мусять належати до Польщі і то без всякого плебісциту, як неспірна польська власність. Аж на схід від Буга може відбутися плебісцит для виявлення волі населення, чи хоче належати до Польщі чи ні.

Культурне життя в Кам'янці завмирає. З українських часописів виходять ще тільки безпартійний „Наш Шлях“. Єсерівську „Трудову Громаду“, закрито. З чужої преси виходить тут жидівський часопис на російській мові „Подільський Край“.

На селах тиша і мовчанка,

Українського уряду вже нема. Агенти Головноуповажного уряду У. Н. Р., ведені ректором Огіенком, ліквідуються. Всі міністри повиїздили, остав тут ще міністр народнього господарства Шадлун для кермування центральним комітетом У. С. Д. Р. П.

Дорожнеча тут просто неймовірна. На 1 польську марку йде вже 12. карб. Від часу приходу Поляків ціни піднеслися в п'ять до десяти разів. Ціни з падолиста м. р. являються сьогодні казочно низькими.

Кам'янець дуже велично відсвяткував 59-ті роковини смерті нашого народнього генія.

Свято організував окремий комітет, на чолі котрого стояла культурна-освітня управа головного управління ген. штабу. Багато труду в організованню свята вложив полк. Микола Лодченко. Свято відбуло на пожертвования приватних людей і інституцій. Зібрано разом понад 150 тисяч карбованців.

Дня 9. марта відбулася в університетській церкві панахида, відправлена на українській мові з принагідною українською проповіддю. Присутні були представники українського уряду професори, студенти та представники громадянства.

Вечером тогож дня відбулася в салі університету святочна академія, присвячена пам'яті Шевченка. На академії виголосили реферати проф. Плевако, Білецький і Свідницький. Співав студентський хор.

Власиве свято відбулося другого дня.

О год. 11. рано на цвинтарі церкви при площі Олександра Невського відбулася врочиства панахида при участі хорів національного державного театру і юнацької школи. Промови виголосили: бувший прем'єр Володимир Чехівський, проф. Бідний, Русова і ин. Опісля уставлено похід з площі Олександра Невського до університету. В поході взяли участь учні середніх шкіл, студенти, професори, урядовці, робітники і великі маси громадянства. Найбільше вражіння робили учні юнацької школи, що були впорядчиками походу, та маленькі діти (до 6. року життя).

Під університетом дожидав походу ректор проф. Огієнко, стоячи на самоході, де теж вбраний ручниками красувався портрет Т. Шевченка. По відповідних промовах похід розвазався. Між учасників роздано листівки з портретом Шевченка і кишенкові „Кобзарі“.

Вечером тогож дня відбувся святочний вечір в народньому домі. Артисти театру Садовського відіграли „Назара Стодолу“. Були теж хорові продукції та деклямації.

В часі свята зібрав полк. Лодченко на стипендії для студентів 30 тисяч карбованців.

* * *

Цими днями прибула з Винниці особа, яка розповідає слідує:

У Винниці спокійно ...

Не дивлячися на силу війська, яке чим далі збільшується, дорожнечі такої, як у Кам'янці немає: фунт хліба можна дістати за 18—20 карбованців. Хліб сіяний без жадної домішки. Обід коштує від 30—50 карбованців.

Гроші ходять всі, крім „канареек“, яких в обороті не видно.

Винниця має вигляд зовсім український з галицьким, навіть кольоритом, через те, що вся влада у Винниці в руках Галичан.

На чолі Ревкому Галичанин — отаман др. Никифор Гіряк (У. С. С.). Комендант міста й комісар теж Галичанин. Всюди почуєте українську мову в установах, зборах і на вулицях. Велику роль відіграють Петро Шекерик—Доників і Микола Балицький. Останій — голова винницького комітету комуністичної партії. Виходить газета „Червоний Стрілець“ — орган галицьких комуністів. Крім того регулярно одержуються київські часописи: „Боротьба“, „Червоний Прапор“ і „Надністрянський комуніст“.

До уряду Петлюри ворожого настрою немає. Навпаки є бажання прийти до згоди, алеж при умові зміни політики. Чрезвычайка у Винниці є, алеж про кару кого другого, крім грабіжників, оповідач не чув.

Винницькі ревкомці переконані, що вони на справжньому шляху відбудовання Соборної України.

Взаємини з Київом регулярні.

В Києві Ревком передає свої справи постійному Виконавчому Комітетові. Для затвердження його і змін в його складі скликається в половині квітня конгрес українських комуністів.

В Києві існує окремо галицька комуністична партія, на чолі якої стоїть др. Іван Сіян. Недавно він приїздив до Винниці. Відбулося віче, де виступали Сіян, Михайло Баран, Шекерик—Доників, Мороз і Микола Балицький. Говорили про майбутні наміри й перспективи.

Існує переконання, що цю весною, а найпізніше літом — українська справа виясниться в позитивному напрямі.

В початках лютого у Винниці був отаман повстанців Шепель, який приймав участь у військових нарадах.

Колишнє центральне бюро всеукраїнського залізничного союзу, яке евакуювалося одночасно з урядом з Кам'янця, зараз опинилося в Києві, де продовжує свою професійну й політичну діяльність.

Незабаром відбудеться всеукраїнський залізничний з'їзд, який скликає Центральне Бюро. Мета з'їзду — поновлення зв'язків, а також обміркування способів полегдження комунікації. З огляду на перемогу української справи в Москві, є надія, що цей з'їзд буде мати дуже корисні наслідки для української справи.

Центральне Бюро розіслало своїх членів по великих залізничних центрах для організації залізничників.

Останні дні в зв'язку з перемогою боротьбистів з Києва виїждять до Москви, куди їх викликають, бувші діячі київського уряду Москалі по походженню.

Уряд Радянської України перебуває в Харкові, а в Києві править „Ревком Н-ської армії“ (Револуційний Комітет Н-ської армії) під проводом проф. Затонського (інтернаціоналіста). Ревком припинив переслідування українських діячів тоді, як серед загального упадку, голоду і пошестий ніяка праця не є можлива. Відношення російських комуністів до українських більшовицьких партій (української комуністичної партії, бувших соц. дем. незалежників і боротьбистів) здержливе. Що більше російської комуністи називають українських радянських незалежників шовіністами. Змагання боротьбистів створити окрему українську червону армію — розбилося о опір уряду.

* * *

Центральний Комітет української соціалдемократичної робітничої партії прийняв на конференції в Кам'янці дня 29. січня отсі постанови:

I. Про уряд республіки і відношення до нього партії.

Представники У. С. Д. Р. П. продовжують свою працю в уряді навіть тоді, колиб з кабінету вийшли представники інших партій.

На випадок доповнення складу ради міністрів, запроситься до кабінету окремі особи по принципу персонально-діловому, не міняючи установленної політичної програми кабінету.

Кабінет з теперішню програмою і конструкцією залишається до скликання законодавчого тіла (передпарляменту).

Кожда конструкція уряду за кордоном в заміну існуючого вважається великою шкодою для нормального ходу боротьби за українську державність і тому визнається товаришів до поборювання таких явищ за кордоном.

II. Про віднову державного апарату.

Необхідно приступити негайно до реконструкції регулярної армії і відновити урядовий апарат, відповідно вимогам сучасного політичного і стратегічного становища.

III. Про передпарлямент.

Належить негайно скликати передпарлямент з законодавчими функціями на підставі демократичного представництва.

Перед цим передпарляментом Директорія і уряд Української Народньої Республіки зложить відчит зі своєї діяльності і зложить свої уповноваження.

IV. Про організацію армії.

Організація армії повинна бути переведена на основі повної карності і строгої дисципліни по пляну сучасних науково-військових правил. До праці над реконструкцією армії повинні бути притягнені фахові військові сили, незалежно від їх національної приналежності і політичних переконань, при умові встановлення за ними належної контролю.

V. Закордонна політика.

а) Московщина. Вважаючи основною задачею нашої міжнародної політики порозуміння з усіма сусідніми державами на ґрунті визнання ними самостійності Української Народньої Республіки і невтручання в її внутрішні справи, Центральний Комітет У. С. Д. Р. П. стверджує факт небажання совітської Московщини вступити в даний момент до такого порозуміння з нашою республікою. Тому У. Н. Р. примушена перебувати і на далі в стані війни з московською совітською республікою.

б) Центральний Комітет У. С. Д. Р. П. стверджує, що між У. Н. Р. а Польщею не прийшло ні до політичного, ні стратегічного порозуміння. Українська дипломатична місія в Варшаві, яка працює в незвичайно тяжкий для нашої республіки час, ще не дійшла в своїй діяльності до таких результатів, які моглиби бути предметом певних рішень уряду У. Н. Р. в справі сталих взаємовідносин між Україною і Польщею. Перебування польських військ на занятій ними українській території є тимчасовим аж до заключення між Польщею і Україною сталого миру.

в) Румунія. Відносини з Румунією повинні опиратися на добросусідських державних відносинах, та взаїмнім товарообміні.

VI. Справа чужоземної інтервенції.

Центральний Комітет У. С. Д. Р. П. рішучо висловлюється проти запрошення чужоземних військ на територію України, в яких би то не було цілях.

VII. Перехідний стан.

Центральний Комітет У. С. Д. Р. П. ставить умовою теперішньому урядові попри скликання передпарляменту — видання урядом правнодержавного акту, після якого Директорія У. Н. Р. всю свою владу виконує виключно через кабінет і раду народніх міністрів.

* * *

„Громадська Думка“ з 20. марта пише: польські окупаційні влади в Кам'янці видали розпорядок, що усі мешканці Кам'янця, які перед війною були приналежні до Галичини, мають до дня 10. марта покинути Кам'янець. По різних заходах зробив ген. Крайовський виїмок для урядовців, професорів університету і студентів, яких потребує український уряд. Однак це не подобалося командантові міста Оцетковичові, котрий зрозумів приказ генерала в цей спосіб, що обмежив виїмок тільки до професорів, урядовців і студентів університету. При тім не забув додати, що до „попів, учителів і учительок це не відноситься“. Це все сталося, мовляв, за те, що в часі шевченківського свята одна з машеруючих в поході груп дозволила собі заспівати „Не пора“.

Наша діяльність за кордоном.

(Українська справа за кордоном. — Українська капеля на всесвітнім музичнім конгресі — Шевченкове свято в Варшаві. — Українське пресове бюро в Штокгольмі — Нова торговельна організація у Відні.)

Всесвітні події приймуть, без усякого сумніву, в самим швидким часі такий обіг, що Радянська Росія буде визнана.

Льондонська конференція офіційно заявила, що союзні держави, при переговорах з „правительством совітів“, будуть домагатися від Радянської Росії визнання самостійності або автономії тих держав колишньої Росії, які зараз існують.

Таке умовне поставлення питання за нові держави „домагатися самостійності або автономії“ — було зроблено під впливом представників Франції.

Деякі Французи, із членів правительства, рахували, що російська революція знаходиться дійсно на передодні бонапартської доби французької революції, себто знаходиться в добі закріплення здобутків громадянських свобод, реставрації всього, що ще животіє в спадку від старого режиму, і в особливості, в добі прокинення національного почуття.

Цю думку, між иншим, висловив і знавець російських справ, впливовий, французький журналіст — Густав Ерве, в інтерв'ю з англійським міністром Черчілем.

З огляду на це, багато думало, що коли союзники будуть перешкоджати відродженню „Єдиної Росії“, то цей процес відбудеться без їх участі, при скритій допомозі Німеччини. А тоді Франція буде поміж молотом і кувалдою, позаяк Англія, обороняючи Схід від воскреслої в несподіваних формах пруської потуги, заставить Францію боронити Європу і допомагати державним буферам, находячимся між Росією і Німеччиною, яка до тогож є у неї за спиною і жадає реванжу. Отже через це панувала думка — щоби до почину переговорів з радянським правительством не поспішати з визнанням цілковитої незалежності нових держав, але підтримувати з ними зносини, і розв'язати остаточно питання про ці держави в згоді з Радянською Росією, щоби не зробити її своїм ворогом і зашкодити з другого боку Німеччині зайняти там місце, до чого остання тільки і чекає зручного менту.

За останні часи ця гадка змінилася під впливом Англіїців.

Англіїці переконали представників Франції, що зараз Франція може бути тільки союзником Росії і ні в якому разі не союзником. Вона могла ще бути союзником денікінської Росії, але не большевицької, яка цілком в руках Німців. Адже Росія є єдина карта Німеччини і вона безумовно заграє на ній і заграє во всю. А для гри цієї — треба правду сказати — Німеччина знаходиться в дивовижно вигідній стані. Так, вона може з таким же успіхом ставити і на карту „Єдиної великої Росії“ і на карту сепаратистичну. Їй зостається тільки чекати, щоби союзники виграли. Згідно їх вибору вона буде грати. І проти цього нічого зробити не можна. У Німеччині при всіх становищах одним козирем більше, бо вона не обв'язувалась у відношенні до Росії жадною програмовою політикою. Вона готова підтримувати те, що буде міцне. А позаяк зараз вже зовсім ясно, що Радянська Росія ніколи не піде з союзниками, а особливо з Францією, яку вона лічить злішнім ворогом большевиків із всіх імперіалістичних держав, необхідно раз на завжди кинути думку про союз з майбутньою Росією і вжити можливих заходів, щоби її ослабити, як будучого свого ворога, шляхом відкоремлення від неї і притягнення на свій бік всіх народів, які бажають жити самостійно.

Наслідком цих переконань було те, що на конференції союзників в Лондоні остаточно відкинута думка про відбудовання „Єдиної Росії“ і постановлено допомагати утворенню і зміцненню нових держав, на руїнах давньої Росії.

З огляду на таке рішення, зараз серед всіх французьких кол, за винятком лівих соціалістичних, опінія рішучо повернулася на бік України. І можна сказати, що думка про відбудовання самостійної України є тут пануюча.

Визнання самостійності України, можна чекати тижнів через три-чотири, після закінчення розгляду конференцією питання про Адріатик і Туреччину.

* * *

З Лондону повідомляють, що „British Music Society“ устроє між 3. а 6. травня в Лондоні всевітній музикальний конгрес. В музикальних святах, які будуть улаштовані під час конгресу будуть брати участь між иншими: Чеський чоловічий хор, симфонічний югорський оркестр і українська республіканська капела.

* * *

З Варшави повідомляють: 10. марта о 11. год. відбулася заходами о. Жана і о. Кіта співана служба Вожа з панахидою за померших в боротьбі за самостійну Україну з нагоди роковин Т. Шевченка. Співав український хор. Прибула майже вся українська колонія, члени місії, міністерства заграничних і військових справ і троха чужинців. Богослуження відбулося в р. кат. каплицієвськїм костелі при Медовій вул.

* * *

Від 15. березня 1919. року в Штокгольмі існує приватне пресове бюро, założone п. Майданюком. Бюро це ведене було на власні кошти п. М. бо посольство У. Н. Р. в Штокгольмі на цю справу не давало ніяких засобів. Із звіту з діяльності бюро, який предložив п. М. українському урядові, довідуємося, що бюро обдогоувало Швецію, Норвегію а навіть і Данію і за час своєї діяльності помістило в скандинавській пресі 26 оригінальних статей про Україну з чого 10 з ілюстраціями, а кожного дня містило телеграми і короткі звідомлення про події на Україні. Крім пресової служби заходами бюро було улаштовано в скандинавських державах біля 20 лекцій про Україну. Читали їх: літератор Блес, професор упсальського університету Ессен, майор Там, др. Енсен, Майданюк і другі. Тепер п. Майданюк робить заходи, щоби уряд У. Н. Р. переняв бюро на свій кошт.

* * *

На руїнах австрійсько-угорської монархії потворилися нові національні держави, які разом з другими славянськими народами, як з Болгарами, Українцями, Сербами і Росіянами раді управилити взаїмні, господарські відносини, щоби уможливити економічне співжиття В цій цілі оснували після взаїмного порозуміння австро-славянську торговельну палату у Відні з поодиновими секціями: австрійською, чеською, українською, югославянською, російською, болгарською. Деякі наші торговельники, які звикли муравлиною, позитивною працею підпомагати національному будівництву безкорисно працюють в українській секції, маючи на меті визнання нашої незалежності серед найважніших факторів сучасного світу: у фінансових кол, у речників великого промислу, торгівлі і пр.: рівнож плянують в порозумінню з українсько-швайцарською палатою, зі союзом економістів у Києві та товариством економістів у Відні зїзд українських економістів в цілі вирішення деяких важних питань та розглянених економічних завдань, перед якими стоїть під цю пору Україна.

Славянська палата є заступництвом усіх справ, торгівлі і промислу кожного народу, який входить до неї, та має на меті підпомагати і плекати їхні торговельні взаємини, лучити зі собою витворців і консументів і пр.

З окрема українська секція, будучи в безпосередньому контакті з першими промисловцями і торговельниками вище згаданих держав дбатиме про їхні взаємини з українськими, подавати нашим фірмам точні, оперті на статистиці дані про заграничні фірми, інформувати про положення на торговельних ринках поодинових держав, вишукати і подавати найкорисніший збут наших продуктів за кордоном та джерела набуття у доставців, подавати звідомлення про портовий рух, тарифи, оплати, про нові стоваришення, про рух цін в краю і за кордоном, про валюту і головні вальори в краю крім цього її завданням буде: 1. Зорганізувати музей оказів українських продуктів та виставу експортних зразків, подати охочим до науки вказівки до студій 2. Облегшити доступ до торговельних бібліотек та ріжних торговельних і промислових заведень, заінтересувати чуже суєспільство справами української торгівлі і промислу та взагалі старатиметься промостити шлях українській торгівлі інтернаціональному ринку, впливати на правильне і плянове наладження товарообміну. Поки що експортова торгівля буде вимінна (за зерно, цукор, марганцеву руду, камінне вугілля, кокс і пр. мають бути доставлені: машини, хемікалії, продукти електричного промислу, папір, скло, мануфактура, текстильні ви-роби). Тільки плянова експортова торгівля може запевнити, дорогою безпосередньої виміни, ці продукти, які краєві конче потрібні, зглядно дати спромозу придбати цього закордонної валюти, яка бажана нашій державі.

Українська секція навязує вже тепер зносини з інтернаціональними, торговельними промисловими коморами, з „Nachrichten-Austauschstelle“ і пр.

Вона розглядатиме і оцінювати деякі промислові і торговельні пропозиції і їх пересилатиме міністерству у Київ та стоятиме на сторожі торгівлі за кордонном та перешкоджувати усім спекуляціям, які виходитимуть на шкоду українській торгівлі і промислові.

Україна стоїть тепер на передодні нової, господарської доби. Ходило би о це, щоби Україна стала не тільки ринком збуту промислової продукції західних країв, але щоби піднесла свій промисл. Одним з перших наших завдань повинно бути, підготувати почву до трів-

6*

кого розвою українського промислу і торгівлі, вплинути на глибоше розуміння конечности економічної самостійности, бо політична самостійність мусить опертися на сильні, економічні основи.

Тому українська секція числить на піддержку преси, на зрозуміння у загалу значіння палати, перед якою, з хвилею отворення транзиту на Україну, простягнеться плодове поле діяльности, на заінтересування нею, дбаючих про український, економічний добробут та звертається до всіх українських фірм, підприємств, банків, торговельних товариств, союзів, спілок і приватних осіб, які інтересуються торгівлею і промислом з проханням записуватися у члени, а до видавництва і наших діячів з проханням прийти в підмозі українській секції своїми виданнями і книжками. Українська секція засновує бібліотеку, до якої матимуть доступ усі Українці.

Блищі інформації подає та зголошення приймає секретар У. С. Т. Пал. Мирон Гаврилович, Wien, IX., Porzellangasse 36, партер на ліво.

Членом палати може стати кожна фізична або правна особа, яка займається торгівлею або промислом, згідно працює на полі спорідненім із торгівлею і промислом, і яку прийме виділ. Бажаним є, щоби наші купці, промисловці, фінансові інституції та прочі приступали у члени торговельної палати. Вони вибиратимуть по нормі практикуваній в західній Європі членів виділу та після полекші в транзиті на Україну матимуть великі користи.

Др. РУДОЛЬФ РЕТІ.

Музичне життя Відня після війни.

Серед політичного, господарського і потрохи також культурного небувалого занепаду, після цієї найстрашнішої з усіх війни, яку колинебудь світ бачив, здавалося віденцям, що має виринути прецінь нараз вправді маленька, але тим більш мила і добродійна потіха. Відень, з давен давна центр музичної культури, місто, де колись жили і працювали Гайдн і Моцарт, Бетгофен і Шуберт, не постійно Шуман і Вагнер, в кінці Брамс, Брукнер, Гуґо Вольф і Густав Малер, в останніх часах здавалося, зійшов трохи із свого першорядного становища музичного міста і заходила небезпека, що його зіпхнуть з його музичного трону. Не тільки Париж, де під проводом Кивода Дебюсі розвинулося багате життя національної музики, але і Берлін та Мюнхен, музичні ринки *par excellence*, рівночасно машинальні великі підприємства для концертів і примієр, ділали своїми пребогатими матеріяльними виглядами прямо як насоси, котрі виссали поволі але трівко зразу віденські перші величини, потім також найкраще музичне покоління віденських академій: інструменталістів, співаків, навіть композиторські таланти. Тепер цілий ряд випадків це все перемінив за одним ударом. Поодинокі величини, як на пр. власне Дебюсі, померли на жаль підчас війни, і тепер можна сказати, що неначе якимсь чудом нараз знова добра половина, коли не дві третини всіх імен, котрі в нашій часі стоять на світі в музичному життю на першому місці, знайшлася у Відні, так сказати-б об'єдналася і Відень знову проміне в ще більшим блиску як до сього часу, як місто тонів, а навіть безперечно перше музичне місто світа.

До уягяднення цього може послужить перегляд, який порушує більше головні точки без ґрунтовної деталізації. Провід віденської державної опери, яка тепер називається республіканською (колишній двірський цісарсько-королівський оперний театр) спочиває тепер в руках не якогось меншого, а Ріхарда Штрауса. Хоч і який це істотний і важний фактор для віденського музичного життя, що саме цей провідний німецький музик, котрого музично-драматичні твори*) запанували на оперних сценах більшости європейських міст, стоїть на чолі головної віденської опери, то мені здається ще більш знаменною обставиною для

*) Тішуться найбільшим успіхом і найбільш відомі: „Сальоме“ (після тексту Оскара Уайльда), „Електра“, „Аріяна на острові Наксос“ і найновіша, виставлена вперше тому кілька місяців і „Жінка без тіні“. (Всі після тексту віденського письменника Гуґона Гофманстала).

великої притягальної сили, якого музикальний ґрунт Відня з давен давна ділав на мистців, саме та, що імено Фелікс Вайнгартнер обияв від пів року дирекцію другого музичного театру, так названої народної опери. Я кажу майже ще більш знаменно, бо ця народна опера, котра вправді від давна могла уходити за знамениту оперну сцену, одначе в віденських рамках, через перевагу державної опери, будучи поставленою на друге місце, також із зовнішнього боку розпоряджала меншими примітивнішими середниками. Але тепер ледви чи є таке друге місто на світі, котре би на своїй другій сцені мало людину такої світової слави як Вайнгартнер, артиста, котрого з певністю з отвертими раменами привітала не одна велика столиця, як свого найвищого музичного голову. Побіч Штравса і Вайнгартнера може тепер Відень вказати на блискуче тризвіздя композитів першої величинини: Арнольда Шенберґа, Еріха Вольфганґа Корнґольда і Франца Шрекера. Шенберґ, славний голова музичної „модерни“, котрого перші виставки творів в віденських концертних залах викликали перед 20 роками скандали європейської слави, вважається вже тепер майже класиком. І коли за його останні, негуючи всі теперішні закони гармонії твори шаліє ще боротьба, то його молодечі твори, як смичковий секстет „Ясна ніч“, що уносятся у буйній повені тонів, дальше його кuartет в Fis-moll із співом, його симфонічна поема „Пеллеас і Медізанда“, а передусім його великий і оркестральний твір „пісні гурій“ (після тексту данського поета Якобсона), які своєю величчю красок і пняючими інструментальними ефектами перевищають все, що досі підвилося, ці молодечі твори визнаються тепер загально як Standard works нової музикальної літератури. Еріха Корнґольда уважали ще недавно музикальною чудесною дитиною нашого часу. Багато порівнювало його — чи справедливо, чи несправедливо в це не входимо — з молодим Моцартом. Скомпоновану пятацять літним хлопцем балетову пантоміну „Снігур“ виставила вже перед роками віденська двірська опера. А його двоактову оперу „Віолету“ мусяться уважати найбільш популярним новітнім оперовим твором, бо її до сьогодні грали в трийцяти театрах, в останнє в Штокгольмі. Тепер Корнґольд котрий має мало що більше літ як двадцять, скінчив нову велику оперу „Мертве місто“ (після книжки Розенбаха „Le mirage“), і вона буде незадовго виставлена. Що відноситься до Франца Шрекера, то його слава тільки в найновішому часі стає щораз то більш загальною, і він стає своїми операми звільна щораз то небезпечнішим ривалем навіть для Ріхарда Штравса. Деякі ставлять його навіть вище і відомий музичний критик з „Frankfurter Zeitung“ др. Пауль Беккер порівнює його в одній дуже цікавій брошурі, котра недавно появилася, цілком отверто з Ріхардом Ваґнером. Так само як Ваґнер, пише впрочім Шрекер сам собі тексти, як в більшості під символічним одягом казки старають розвязати якусь тяжку психологічну проблему. Навіть його музика, котра, подібно як у Шенберґа, пливе по глибинах екстремів відріжається імено своїм глибоким зміслом своєрідними, часами, чарівно ніжними згучними ефектами, і не без грації називав його дехто часами німецьким Дебюсі. Опріч вище названих треба би ще згадати композиторів, котрі одначе відомі є далеко в позавіденських колах. Юлій Біттнер (композитор декількох опер, триманих в верістичнім стилі). Франц Шмідт, (композитор опер, але також визначний симфоніст), Йосиф Марке (переважно композитор пісень), і в кінці Вільгельм Кінцель (відомий композитор „Евангеліка“) Але це тільки найвидатніші. Дальше не можна мовчки поминути також двох дріґентів першої якості, які від давна також осіли у Відні, Оскара Фріда і Вільгельма Фуртвенґлера, з котрих останній старається піднести віденський симфонічний оркестер, який трохи зблід до війни, до нового блиску. Про багатьох менше більше відомих віртуозів (Еміль Зауер керує фортепяном в віденській музичній академії), співаків (пані Курц і Еріца, панове Майр, Духан, звізди віденської державної опери, про ансамблі камерної музики (славний кuartет Роде) і т. д. не хочу говорити, щоби не бути безконечним. Концертні бюро, імпресарії і агенти працюють з цілою силою пари, і цілі гори афішів та повідомлень вже нам наперед приобіцали музичний сезон о таким квалітативнім і квантітативнім багатстві і повноті, що вони навіть в наших відносинах нас задоволюють, і так кожний приятель музики має дійсно вибір, яку з шати до восьми концертних залів, в котрих майже кожного вечера грають або співають, йому відвідати. Коли опріч того

ще візьметься під увагу, що опріч вже названих місцевих сил постійно заповідають свій приїзд цілий ряд гостей — я називаю тільки двох найславніших дірігентів: Вруно Вальтера з Мюнхену і Вільгельма Мендельберга з Амстердаму — то можна собі приблизно представити надмірність продукції.

Виконується розуміється, все, так з національного боку — в віденських концертних залах можна слухати так німецьку, як також французьку, англійську, італійську і иншу музику, і концерти української капелі, котрі відбулися осінню як скрізь, також і у Відні, не мало здобули слави — як також з огляду на час. Тут плекається однакою стару, класичну музику і найновішу. І хоч класична музика, що природним і радісним уважати годиться, все ще становить трівку підвалину, на якій як і перед тим спочиває музичне життя Відня то не можна пройти мимо біля, як вона називається музичної „модерни“ і сього переможного походу найновішої музичної продукції, походу, котрий ледви чи був можливий кілька років тому назад. Одно імя є тут передусім знаменне: імя Густава Малера. Виконання симфоній цього передчасно помершого композитора (взагалі він як Бетговен написав девять; друга, так названа симфонія „Титан“, і восьма симфонія — після величезного числа виконавців — найбільш відомі) стоять щораз то більш точками тяжости віденського концертного життя. Не зважаючи на ростучу часгість, з якою виконується твори Малера, всі ті концерти постійно переповнені, і одушевлення, з яким їх приймають, має вже в собі щось з містицизму майже релігійного культу.

Та до своєї кульмінаційної точки має дійти доперва віденський сьогорічний музичний сезон в ділі в ряді врочистих виконань, в так званих музичних тижнях, котрі мабуть відбудуться тут — в цю весну або в літі.

Так намічається виконання всіх симфоній Густава Малера, потім говорять також про тиждень австрійських композиторів, в кінці улаштовує віденська народня опера врочисту виставку всіх опер Вагнера під проводом раз Фелікса Вайнгартена, другий раз д-ра Мунка. Що до тих ріжнотанітних урочистостей починає одначе готувити Відневі сусідній Зальцбург сильну конкуренцію. Зальцбург, відоме місце уродження Моцарта, одно з наймиліших австрійських провінціальних міст, задумав не менше ні більше, як поставлення величавого дому урочистої „світової“ музики, своєрідного, міжнароднього храму мистецтва, де би могли виставлятись найоліпші твори всіх часів і народів так в драмі як в музиці в найбільш завершеному виконанню. Ріхард Штраус, Гуго Гофмансталь і славний берлінський режисер Макс Рейнгарт є ініціаторами і невтомими сподвижниками цієї гарної ідеї, для якої безперечно успішно позискується прихильників не тільки в Австрії, але також в далеко більшій спроможних колах за кордоном. Для сильнішої пропаганди цієї справи вже тепер від часу до часу даються великі врочисті вистави, а на найблище літо вже заповіджено цілий ряд сенсаційних виконань. Справа йде тут так про театральні, як про хорові й оркестральні вистави. Мається крім того на увазі, дати особливу, надзвичайну виставу старої, середньовікової святої легенди зі старою церковною музикою в великій, з давен давна славний францісканській церкві Зальцбурга.

Коли ми не без внутрішнього задоволення і гордоці нарисували образ промінного блиску нашого теперішнього музичного життя, то всеж таки це булоб не щиро, як би ми одверго з цілим натиском не помянули тіневої сторони нашої музикальної високої конюнктури. І стримують великі господарські злидні, серед яких ми всі живемо, і ці злидні впливають не тільки на чисто матеріальні справи, але, на жаль, з провали захоплюють ціле наше культурне і духове життя і спиняють нам навіть що раз то більше нашу мистецьку діяльність. Так ооліють майже всі віденські театри, бо великі оркестральні і хорові організації знаходяться вже від довщого часу в тяжкій хронічній стані кризи, котра, коли її труднощі вдасться коли небудь полагодити в одній точці, вириває ще з більшою силою на иншому місці. І треба дійсно вважати щастем, що в тих колах не дійшло ще до одвертих катастроф, котрі би раз на завігди зробили не можливим існування великих оркестральних організацій (головно йде річ про славний філярмоничний оркестр, може найкращий на

цілому світі). При тім дається може зрозуміти, але ніяк не можна виправдати, що впливові в місті і державі елементи не хочуть нічого знати про визначнішу допомогу з публичних джерел, котра тільки могла би дати тривке поліпшення, заявляючи, що в таких часах як теперішні мистецтво має тільки другорядне значіння. Відрада в тім, що також і другий погляд починає промовувати собі шлях а з ним також і переконання, що віденське мистецтво і славна віденська музика останнього періоду є також першорядним господарським і політичним майном. Може це й одинокі, що нам лишилися. Адже саме віденські молоді музики були майже самотніми, котрі в тих часах, коли нещасний шовінізм задурував всі намі найкращі уми, не дали собі вирвати за жадку ціну звязку з інтернаціональним духовим світом усіх культурних людей і ледви дехто поемів так пильно і з таким запалом займатися французькою і російською музичною продукцією, як це робили молоді віденські композитори підчас війни. І це цілком природно, бо музика, як мова душі є одним з найважливіших національних, загальнолюдських засобом порозуміння, якого не може в ніякому разі придушити хоч би як строга цензура. І так треба сподіватися, що може також тим разом сама наша музика, котра дає нам відраду і потіху в наших горю і нещастю покаже нам шлях до вічного культурного союзу народів і заведе нас до великої духової громади людства.

Д. Л.

Огляд всесвітнього революційного руху.

(Хроніка подій за першу половину марта 1920. р.)

Хоч телеграфічні проводи в одно голосять мирові вісти, а дипломати всіх народів взаємно обманюють себе мировими потоми і пропозиціями — то до загального миру ще далеко...

А тимчасом буржуазія всіх країн нижком мобілізує всі чорні сили реакції і капіталу для нової боротьби з соціальною революцією.

Однак не спить і пролетарят!

Невдоволені й голодні міста хвилюються, а з'організовані кадри робітництва при звуках революційних маршей добираються всіма засобами боротьби „переміни економічних і соціальних основ“ сучасного ладу.

А класичним цього приміром є в першій мірі Східна Росія. Там Чічерін далі продовжує мирову офензиву, тільки змінив дипломатичну мову нот на грімкі протести. І так дня 9. марта вислав він враз з Раковським радіотелеграми до англійського, американського, французького, італійського і японського правительств, в яких прохає держави антанти — спонукати правительство Варшави — залишити воєнні операції проти совітських республік Росії й України, бо в протинному разі опадуть всі наслідки воєнного стану не тільки на Польщу, але також на держави коаліції і будуть шкодою для економічного положення цілої Європи. („Le Figaro“ з 10. марта, ч. 70.) Понадто вислав Чічерін протест до японського правительства в справі зайняття острова Сахаліну, перестерігаючи перед можливістю кривавого конфлікту. Знова з Букарешту доносять, що Чічерін відповів вже на контрпропозиції румунської держави жадаючи визнання совітської республіки і заплати за залишені свого часу Москвою зброї і амуніції в Бессарабії. („Die Rote Fahne“ з 14. марта 254.)

„Мирові ноти — це тільки стратегічні засоби для досягнення мілітарного успіху“ — сказав колись Наполеон, — а правдивість цих слів доказують більшовики, які рівночасно організують червону армію, перегруповують і концентрують свої війська на всіх боєвих фронтах, а тим самим примушують держави коаліції серйозно трактувати мирові пропозиції совітської республіки. В букарештських і варшавських дипломатичних колах є думки, що більшовики, мировими потоми — хочуть тільки зискати на часі, щоб могли перевести перегруповання армії і як слід приготуватися до великої офензиви проти Польщі і Румунії. („Gazeta Lwowska“ з 4. марта.)

Власне кажучи, цим засобом боротьби поконала Східна Росія — суєдні національні держави, що повстали по руїнах царської імперії, а передовсім Естонію, яка наслідком копінення більшовизму внутрі краї, мусіла заключити мир з совітською республікою. Рівночасно

до Ревля приїхала більшовицька делегація для навізання дипломатичних зносин і обміни заложниками. („Echo de Paris“, з 4. марта.)

За прикладом Естонії напевне піде й **Фінляндія**, де соціалісти внесли інтерпеляцію до правительства, жадаючи навізання мирових переговорів з совітською республікою, погрожуючи генеральним страйком і відозвою до фінського народу. („Daily Herald“ з 1. марта.)

Також **Латвія** зітхає за миром. На Литві революція. В Ковні, Вільно і на провінції прийшло до кривавих розрухів. Повстанці кинулися на концентраційний табір в Ковні визволили заарештованих більшовиків озброїли їх кулеметами. По селах йде боротьба між селом а хутором. Селяне рубають поміщицькі ліси і беруть панські землі.

По військових частинах потворилися салдатські ради, наслідком чого начальний командант армії Петукас подався до димісії. Правительство Тариби поки що вратувалося дорогою компромісів, але революційний рух поширюється далі.

Польща опинилася між молотом а кувалдою. Пролетаріат хоче завсякку ціну мира, а варшавські політики пруть до війни з більшовиками. Уряд Пілсудського — на зразок колишньої реакційної Прусії — виставляє свої імперіалістичні умови „Polska od morza do morza“, жадає історичних границь 1772 року і окупації України по Дніпро. А тимчасом в краю росте невдоволення робітництва, голодові демонстрації непереводяться, страйковий рух захопив всі більші міста, зараз вибух страйк залізничників, поштовців, наслідком чого немаємо від кількох днів ніяких часописей ні вісток з Польщі. В Кракові — як доносить „Der neue Tag“ (з 14. марта, Нр. 73) голодові заворушення. В деяких частинах міста прийшло до кривавої розправи товпи з військом. Апровізація в страшиному становищу, бандитизм і рабунки на дньовному порядку, в нутрі краю дійсна анархія, а все те разом наближає судний день в Польщі, який появиться в першу чергу в Галичині з появою перших рядів червоноармійців на границях польської держави. (На підставі звісток з „Czas“-у, „Nowo-i Reform“-и, „Napzod“-у і радіотелегр.)

Німеччина. Як про це ми й згадували вже в попередньому нашому огляді (див. „На переломі“ ч. 2, стор. 48) існував в Німеччині від довшого часу тайний військово-монархічний союз, який бажав привернення монархічної влади і свою ціль в даному моменті досягнув. В ночі з п'ятниці на суботу (12-13 марта) доконали вони переворот в Берліні. вмаршували на чолі деберницького військового відділу до міста, захопили в свої руки правительствоні установи, прогнали уряд Бауера і президента держави Еберта, (які спаслися утечою) а правительствоні війська перетягли на свою сторону. В цей спосіб опинився Берлін в руках контрреволюціонерів, пруських юнкрів і німецького мілітаризму. вигнане правительство Бауера і національне зібрання схоронилося до Дрездену, звідкіля прокламувало генеральний страйк в цілій Німеччині. Баварський уряд ставув по стороні старого республіканського правительства, також саксонський уряд освідчився за Бауером. Генеральний страйк започаткував Мюнхен, за ним пішли другі міста Німеччини як: Кольонія, Аахен, Липсук, Гамбург, Бреслав, Магдебург, Штеттін. В деяких містах прийшло до кривавих розрухів, так у Ваймарі — монархісти хотіли захопити поштовий будинок, наслідком чого прийшло до кількогодинної сутички; в Кольонії-моряки, що пристали до нового правительства Каппа, звели баталію з республіканцями; в Липську прийшло також до стрілянини і численних жертв в людях. Рівночасно заключили оба соціалістичні табори (соц. дем. і незалежних соціалістів) республіканський блок і солідарно виступили до боротьби з реакцією — одним словом Німеччина поділилася на два ворожі табори, які пригтовляються до кривавої розправи, а поки-що організують і концентрують свої сили. Хто побідить? тяжко сказати, але на всякий случай теперішні події в Німеччині показують наглядно, що соціальна революція може приннитися тільки з рішучою перемогою одного або другого табору, і що правдиві соціалісти немогуть йти на компроміси з буржуазією, як цього хотів Носке, йдучи на перемира з монархістично імперіалістичним табором.

На відомість про події в Берліні — відгукнулася перша **Німецька Австрія** — іменно Відень, де соціальні демократи на спілку з комуністами улаштували імпозантну демонстрацію проти німецької реакції. При останніх виборах до окружної робітничої ради у Відні, вибрано

56 соціально-демократів і 22 комуністів, ті останні невдоволені вислідом виборів і далі зводять часописну кампанію з теперішнім правительством Реннера. На провінції від часу до часу приходить до голодових демонстрацій і заворушень як це мало місце в Олмуні, Нейкірхен і Кляйгенфурті при чому прийшло до сутички з військом. („Arbeiter Zeitung“ з 11. марта Nr. 70, і „Der neue Tag“ з 14. ц. м.)

В Чехо-Словаччині йде агітація соціалістичних партій за безпроволочним заключенням миру з совітською республікою і приступленням до III. Інтернаціоналу. Рівночасно наново вибух страйк: в ревірі Карвіна і Домброви. Страйкує більш 27.000 гірників. Причиною страйку політичні умови антантської комісії, яка прибула до Тешина на голосовання плебісциту. Прийшло до заворушень і до кривавої розправи між Чехами а Поляками з приводу приналежності Шлезька і Тешина. („Pravo Lidu“ з 13. марта і „Gazeta Poranna“ з 12. ц. м.)

На Угорщині далі тріває безоглядний, білий терор. Об'єднані християнсько-національні партії справляють криваві вакханалії реакції. Криміналістика прибирає страшні розміри. „Pesti Hirlap“ нотує з одного дня — 400 нападів і крадіжечей; на мільон мешканців Будапешту — є 160.000 безробітних а пів мільона голодуючих. Рівночасно жовніри білої гвардії уряджують погроми Жидів, а офіцerstvo кавалерії Гортія мордує представників лівих соціалістичних партій. („Der Abend“ з 12. марта, Nr. 66.) На Балкані цього місяця притихло. Тільки в Сербії атентати не переводяться. Не давно мав місце атентат на президента-міністрів Протича, („Самоуправе“, Вілгород з 29. лютого, Nr. 48), який невдався. „І Сербія не втікла перед совітськими радами“ — жаліється „Демократија“ (в числі з 6. марта, Nr. 260), — наводячи резолюції професіональних союзів, які жадають робітничих рад в формі радянських совітів. В Болгарії — розігнало правительство опозиційне „Народне Собрание“ (парламент), що спричинило поважну ситуацію і збільшило негодовання соціалістичних кругів, які думають проголосити генеральний страйк. На репресії уряду відповіли комуністи атентатом на президента поліції Пранткіна. („Славянская Заря“ з 5. марта, Nr. 72). А вже в Румунії свідить правительство прямо на вулькані. Большевики над Дністром, а в краю повна анархія і затрівожження. Робітництво протестує проти війни з совітською республікою а селянство рабує двори бояр. В країні колишньої Геляди — панує зараз реакція. Але-як сповіщає „Corriere della Sera“ (з 6. марта) і правительству Греції не дає спокою комуністична пропаганда Совітської Росії. Туреччина під військовою окупацією антанті ледви динше. Зарядження Фоша проти молодотурків викликали „самооборонну акцію і довели до проклямації незалежності Сирії. По донесенням з Бейріту арабський конгрес в Дамаску проголосив незалежність Сирії і оголосив Емір-Фетсала — королем. („Morning Post“ з 10. марта.) І хоч Туреччина сама ледви животіє то прецінь жорстоко переслідує Вірменію. В останніх тижнях замордовано більш 15.000 вірменців, — що розуміється дає державам коаліції нагоду до інтервенції і формальної окупації Царгорода, азійської Туреччини, Палестини і Єгипту. („Petit Journal“ з 3. марта. „Neue Freie Presse“ з 14. марта, Nr. 19.925.)

На другому європейському півострові — в Італії великі страйкові заворушення трівають далі. В Турині обсадили робітники дві великі фабрики і ведуть самі заряд і управу заводу. В Медіоляні заводіли робітники фабрикою автомобілів. В Генуї і Фльоренції прийшло до кривавих сутичок з військом. („Matin“ з 2. марта). Страйковий рух перемінюється в справжню революцію. Також на села перенеслися заворушення (в провінції Тревизо і Бресція). В багатьох місцевосях прийшло до оружних нападів на двори поміщиків. („Secolo“, з 3. марта). Супроти поширення революційного руху майже на цілу Італію — правительство дуже занепокоєне. („Corriere della Sera“ з 6. марта, Nr. 57).

У Франції — щойно покінчився генеральний страйк залізничників, а вже розпочався новий гірничий страйк. Робітництво жадає націоналізації промислу в цілій Франції. („La Victoire“, з 4. марта.)

Також англійське робітництво веде зязвату боротьбу з правительством Англії, домагаючися соціалізації гірничого промислу. Страйк в копальнях вугілля Rhondda-Valley тріває понад 30.000 гірників. В Ірландії — невгасають розрухи. На днях мал місце атентат на поліційний пункт в Huggenstown, яку ірландські революціонери висадили у воздух. Понадто

напали повстанці на казарми в Ballywogny. Наступ відперто при чому однак не обійшлося без жертв. („The Times“ з 7. марта.)

На піренейському півострові поширюється революція, яка прибірає чимраз більше більшовицький характер. Страйки і конфлікти з військом належать в Іспанії до щоденних явищ. Політичні замаху не переводяться. При останніх виборах до громадських рад перемогли ліві соціалістичні партії. Коли в 1918. році було всіх з соціалістичного табору радних 82, то тепер здобув лівий блок 500 мандатів. („Narod“, з 4. марта.) Як доносять з Мадриду в Португалії вибух генеральний страйк залізничників. В Ліабоні та Оporto прийшло до кривавої розправи страйкуючих робітників з військом, яке остаточно перейшло на сторону революціонерів і проголосило солдатські совіти. („Figaro“, з 5. марта Nr. 65.) Правительство подалося до дімісії. Заворушення поширюються, наступила перерва в комунікації між Іспанією й Португалією — наслідком чого не звісно про останні події в Ліабоні. („Le Matin“ з 8. марта.)

Такі розміри революційного руху в Європі. Коли поглянути в сторону сходу — то там більшовизм здобув собі вже право горожанства.

Як доносять останні радіотелеграми — ціла Персія в повстаннях. Подібна ситуація і в Судані. Убито губернатора і команданта англійського батальону, повстанці проганяють Англіїців з колоній і проголосили Судан радянською республікою. Вожд перських революціонерів Кучук-Хан взяв місто Ендзелі. („The Times“, з 3. марта, Nr. 42349.) В північній Індії ведуться бої між Англіїцями і Афганіями. Під впливом агітації російських більшовиків повстала ціла південна Індія. В Бомбаю вибух страйк бавовняних робітників. За їх прикладом пішли портові робітники. („Wiener Mittag“, з 14. марта.)

В Японії — як доносять з Токіо „Easern-Service“ (з 28. лютого) прийшло до кривавої сцени в парламенті — між послами а поліцією. Прийшло до демонстрації причому здемонтовано редакції урядових часописей. („Temps“, з 3. марта.) З Москви доносять на основі звідомлення совітського генерального штабу, що в околиці Байкальського озера перейшли на сторону червоної армії численні відділи японського війська. В Яматі — вибух страйк залізничників. Проголошено стан облоги. („Die Rote Fahne“, Nr. 234.)

На третій половині старої земної кулі в Африці, а передовсім в Єгипті — від довгого часу негодования проти Англіїців зростає й довело до повстання. В місцевості Тато прийшло до бою з тубильцями. Оголошено виїмковий стан облоги. („Berliner Tageblatt“, з 10. марта.)

В Каїрі заведено цензуру часописей. Хоч як хоронить себе Америка перед більшовицькою пропагандою, то прецінь в одно з'являються комуністичні агітатори в Зєдинених Державах Америки, чого доказом нові арештовання більшовицьких кур'єрів. В підземлях поширюється революційна пропаганда і агітація, яка вибухає при нагоді якогось політичного перевороту стихійною силою океану. („Die neue Zeit“, з 8. марта.)

ПРЕСА.

Як революціонер став монархістом.

Кільканайцять років тому назад написав Вячеслав Будзиновський оповідання під досить несподіваною назвою: „як чоловік дійшов по пана“. З цього оповідання тільки назва гарно придумана і вона лишається в пам'яті навіть тоді, коли зміст давно забуто. В оповіданню

говориться, як з порядної людини, з горячого українського патріота, по волі але методично став герой тим, що в галицькій політичній термінології називається „хрунь“. Явище, впрочім, загально людське. Його стрічається в публичнім і приватнім життю.

Та найяскравіше оце постійне і повільне „сходження на пана“ показує на прикладі В. А. Бурцев, редак-

тор газети „La Cause Commune“. Його що раз тобільш помірне кольчако- і денікінофільське чорносотство, спонукало Д-ра. Шабда, редактора бернського тижневика „Suisse Orient“ до поміщення в 22. числі від 7. лютого ц. р. одвертого листа, котрий на стільки інтересний, що не можемо його поминути мовчки.

На вступі пригадує др. Шабда минуле Бурцева, заповнене відважною боротьбою його із старим режимом. Пізніше після заключення берестейського миру Бурцев розпочав в Парижі видавати газету „La Cause Commune“, в котрій боровся проти вбивців Росії, яку віддано на поталу німецьких імперіалістів. В тім моменті др. Шабда вітав підприємство Бурцева, бо бачив в активності його задаток перемоги демократичної республіки над псевдосоціалістичною охлократією, цього мішаного обсолотизму з середньовіковими методами.

Від того часу мали місце важні випадки. Політична, соціальна і національна реакція піднесла голову на Сибірі, на півдні і на північному заході. Прихильники старого режиму, підбаворені невдачею березневої революції, а також більшовицькими експериментами, розпочали боротьбу проти Леніна і Троцького. Прийшло до неприродного об'єднання між реакціонерами і демократичними антибільшовицькими елементами, до об'єднання, котре скінчилось трагічно. Бурцеву не треба пригадувати фактів. Він знає історію державного перевороту в Омську, де Кольчак, спершись на декількох авантюристів, наважився виступити проти тимчасового уряду, вибраного на нараді в Омській, уряду, до якого мало довіри ціле населення визволених від більшовицького панування околиць. Цей уряд був Кольчаком арештований і на його місці поставлено диктатуру, якої режим нагадував найгірші часи царської реакції. Розпочались переслідування, білий терор, позбавлення прав московського люду, боротьба проти робітничьких організацій і проти місцевої автономії.

Бурцев також знає, що робив на півдні Денікін, цей, як його назвав Брандес „варвар“. Денікін збудив найтемішні спогади Аракчеєва

і Победоносцева, обскурантизм котрих і ненависть проти всякої свободи була бездонна. Він казав розстрілювати і вивішувати тисячі і тисячі селян. Він знищив незалежну пресу, замінивши її „бутербродною“ із столипінських креатур. Він кинувся на українську антибільшовицьку армію, замість того, щоб порозумітись з „зрадником“ Петлюрою, оцим втіленням і уособленням ідеї національного і соціального визволення українських селян. Він врешті викликав жидівські погроми, в яких згинуло без числа жидівських жінок і дітей. Бурцев знає також царсько-режимне обличчя Юденіча (до речі тепер арештованно Англією в Різі, як сів на корабель, що відїздив до Німеччини. Прим. Ред.)

І не дивлячись на це Бурцев, соціаліст-революціонер і республіканець демократ ніколи не протестував проти цієї царської контрреволюції. Ще більше, він її підтримував з усіх сил, він вів енергічну пропаганду в її користь, він ідеалізував реакційних генералів, замовчував акти насильства над Українцями і над другими „інородцями“, котрі нічого більше не бажали як тріумфу вільної волі своїх народів, він врешті ошукував Антанту, підтримуючи в ній віру, неначебто контрреволюційні генерали були здібні побороти більшовиків, коли тимчасом кожний щирин і безсторонний обсерватор здавав собі справу з того, що тільки демократія може усунути терор більшовиків, а не чорні банди шовіністів і більшовиків зправа. І саме своєю діяльністю Бурцев причинився до тріумфу Леніна і Троцького, котрі в очах інтернаціональної демократії знаходяться в авреолі оборонців соціалістичного режиму і безстрашних борців з царським імперіалізмом. „Cause Commune“ Бурцева подала в липні 1919. характеристику більшовізму, з під пера дра. Шабда, одначе відкинула тези, котрих др. Шабда боронить в кожному числі свого журналу. І тепер ще др. Шабда не перестає доказувати, що кольчакиستی безсилні проти лєніністів і що агітатори Леніна можуть дуже легко дискредитувати антибільшовицький рух як царофільський. Тому антибільшовицькі реакціонери ломлять демократичний, антибільшовицький фронт. Др. Шабда давав докази, що реакційні генерали, підтримувані, дякуючи агітації Бурцева, Антантою, ставали германофілами і шкодили московському на-

родові, коли, на впаки, український і кожний инший визвольний національний рух служили справі визволення також московського народу. З цими тезами, висавленими доктором Шабадом, погодились старші і, більш від нього впливові діячі, як Керенський, Русанов, Аксельрод, Зензінов, Мінор. Керенський, Пескія, Лебедев, Сталінський, делегати сибірської думи, представники Кубанської Ради, всі демократи гостро осудили реставрацію, не перестаючи рівночасно боротись з большевизмом. „La Republique russe“ et „Pour la Russie“ оголосили жахливі факти, котрі є страшним обвинуваченням проти Омська, Іркутська і Таганрогу. Окружившись одначе Гермоніусом, Деренталь-Діюфом, Діонео, Шторчом і Алексінським, Бурцев дальше в своїй „splendid isolation“ продовжує боронити „cause“ (справу), котра стала „comptine“ (спільною) його і царетів. Випадки одначе показали, що справдився висказ Тайрана, що діяльність Бурцева є злочинном не тільки проти ідеї, але і проти доцільности. Дякуючи Денікінові, Кольчаку і Бурцеву, Ленін і Троцький тріумфують сьогодні так з боку політичного як і мілітарного.

Бурцев в своїй газеті денунціював своїх революційних товаришів в Іркутську і Владивостоку і викликав на їх голови переслідування і ще тепер цькує українських і іногородських діячів. Тому др. Шабад уважає, що має право виступити проти Бурцева як найгостріше, бо давній революціонер став зрадником товаришів, став зрадником чистої справи свободи народів.

Свій інтересний лист кінчає др. Шабад так: „Хай простить Вам московський народ в своїй благородности все те лихо, яке ви йому принесли, підтримуючи його катів своїм особистим авторітетом бувшого революціонера і бувшого соціаліста!“)

На наш погляд В. Бурцев ціле своє життя тільки називався соціалістом і революціонером, а властиво грав ролю революційного Шерлока Голмса, а відома річ що Шерлоки-Голмси працюють в користь тих, котрі їм платять. Для них ідеал менше важний, для них важне „діло“, і тому, хоч і як вони талановиті,

ними захоплюватись може тільки нат-пінкертонська публіка.

Польська армія в світлі французької преси.

Після знищення Денікіна вся французька преса, всі надії що до розбиття російських большевиків, перекинула на мілітарну силу Польщі. В звязку з цим в парижській пресі появилось багато відомостей про армію Польщі. Статі ці належать головним чином французам військовим, які були інструкторами в польській армії і зараз повернулись до дому. Особливо цікавий у цьому відношенні рапорт генерала Niele's'a, який був головою антантської місії в Надбалтиці. Рапорт цей надрукований в Revue Militaire.

Польща, яка раніш належала трьом державам досі ще не об'єдналася. Таке загальне враження всіх. Особливо це примітно в армії.

Найбільші частини війська, з бувших австрійських піданців ще й досі мають уніформу німецьку. Вона має в собі 40 регіментів або 10 дивізій. з них 6 перших, раніш були в легіонах Пілсудського і брали участь в війні як союзники Австрії. Вони складаються головним чином з Поляків Галичини та бувшої Росії. В оперативному відношенні до них також належать північні литовські та білоруські дивізії, а на півдні стрілкові карпатські бригади.

Познанські війська під голуванням диктатора Познані генерала Довбор-Мусницького. це є окремий корпус, з окремою організацією, цілком німецькою, але старшини та генерали в ньому головним чином з російської Польщі.

Так звана стара армія Галлера, яка була ще в час війни була організована в Франції, французьким головним штабом та польським національним комітетом. Її завданням було служити зразком для майбутньої армії Польщі, передати їй усі ті методи і принципи яких вона вивчалась на полях Фландрії і Шампанії. Кадри цієї армії були головним чином з Французів, з яких одних старшин налічувалось 1800. Тепер вони увільнені 15. жовтня 1919. р., і вертаються до Франції. Жовнірів армії Галлера комплектувалось з добровольців Поляків з Америки, Галичини,

Познані, та з російського експедиційного корпусу в Франції. Це була найпевніша мілітарна польська сила.

Кавалерія має шість бригад уланів, гусарів і щось добровольців мусульман, ополечених Татар, які мешкали на Литві.

Загально генерал Niesel рахує польську армію в 500.000 чоловік, в тому числі більшає 3000 старшин та 270 генералів. Отже ми бачимо, що в польській армії наче гаразд, але справді воно так не є.

Перш всього артилерія, головний нерв сучасної війни. „Австрійська“ армія має у себе артилерію германську, російську, австрійську, канони які куплені головним чином в Італії. Зарядних ящиків нема, користуються фургонами селян. Познанська армія майже зовсім без артилерії.

Що-ж торкається фабрікування канонів у самій Польщі, то ця справа знаходиться ще в ембріональній стані і все приходить головним чином з Франції. Заведено в польській армії французькі 75- пушки, танки Renault, рушники Лебеля. Багато приходить і уніформів з Франції.

Завдяки Франції Поляки отримали величезні американські запаси, які залишалися на півдні.

Але коли все це приходить до кордонів Польщі, зустрічається, як пише Niesel, з педантичністю Австрійців, та неакуратністю Росіян. І от, дуже обережно, але все-ж зазначається, що війська на фронті терплять страшний холод, за відсутністю чобіт і оджі . . . А вноді, за браком набоїв, мусять утримуватись і від посушення вперед. Генерал Niesel підкреслює таку недостачу як ґрунт до розкладу армії.

Коли при страшенному холоді немаєш в що обутись і вдятись, то поневолі будеш більш прислухатись до большевицької агітації. До цього приєдналась відсутність ініціативи у салдат, бо російська та німецька школа відучила від всього. Технічна частина в полках також погано поставлена. При такому стані все залежить від старшин, а з цим, якраз небезпечно в польській державі.

В армії багато унтерофіцерів з бувшої німецької армії, яка була такою доброю школою, а між тим ні один з цих підстаршин не може бути старшиною, що звичайно не може добре впливати на настрій жовнів

які, як писав ще Наполеон, особливо радісно йдуть в бій, коли знають, що в ранці у них лежить маршальській жезл“. Офіцери з бувшої австрійської армії страшенно ледачі, а ті що з російської то не мають жадної ініціативи. До того останні ще ненавидять Францію. Коли в штабах знаходяться французькі інструктора, це страшенно перешкоджає спільній праці. В головнім штабі весь час йде боротьба між німецькою та французькою тактикою. Досі немає спільного плану оборони на випадок російської офензиви, а є два плани: один школи Людендорфа, другий — Фоша, які один другого виключають.

Кінчає Niesel свій рапорт так: „коли ми хочемо мати добрий, певний авангард на сході, то мусимо мати міцну Польщу. Для того треба великої внутрішньої праці. Але вона можлива лише при мирі, бо сучасна польська армія, проти червоної большевицької — встояти не зможе.“

Шведський часопис про Україну.

Штокгольмський „Aftonbladet“ подає на своїх сторінках незвичайно цікаву передову про Україну, яку подаємо в скороченню.

Поміж представниками окраїнних держав, зібраними тепер в Гельсінґфорсі є одна, яка не має на конференції своїх офіційних представників, а цєю державою є Україна.

Однако жадна з репрезентованих держав не матиме такого впливу як Україна на усталення миру в східній Європі який представляє ціль гельсінґфорської конференції.

Цілком зрозуміле, що ця держава тримається на боці. Обставини в краю такі непевні, що жадна участь в нарадах не може бути бажана, до цього треба додати, що Антанта під якої егідою знаходиться в великій мірі вищезгадана конференція, є дуже непевна в своїй політиці супроти південної частини бувшої російської держави. Одного можуть бути певні ті, що мають владу в Парижі і Лондоні, а власне, що українська проблема є в найвищій мірі складна, і що її вирішення може мати не малий вплив на будучу політику нашої частини світа. Бо Україна, буде першорядною державою.

Союзна політика окріпної України, колиб її подати поміч і уміло цю політику направити,

булаб незвичайно важна для рівноваги центральних держав. Будучий Союз України і Німеччини був би дуже здоровим протиставленням експанзивній політиці Польщі яка загрожує обом тим державам.

Але теперішнє становище української народної республіки є того роду що навряд чи її можна числити як самостійну державу.

Столиця Київ, ще кілька місяців тому була осідком міжнародного війська з того часу два рази перемінила своїх панів! З початку опанував її Денікін а потім впала в руки большевиків яким удалось сильною офензивою відперти великоруського генерала. Частина національного уряду мусіла тікати на західну границю своїх земель і вести там повне турбот. існування. Друга частина, що залишилася у Києві заключила з большевиками щось в роді перемиря чи тимчасового миру, як хто хоче це назвати. В таких умовах може здаватись, що всяка балачка про самостійну Україну рішучо завчасна. Одначе в дійсності справа представляється далеко не так безнадійно так як є там сильне українське національне почуття і нарід настоює на відокремленню від Москви без ріжницї чи її головою буде Ленін, чи Денікін, чи може хтось посередній.

Українець вже такі бачить свого найбільшого ворога в старій Росії і тому спокініше дивиться як його столицю займають большевики як Денікін. Перші дозволяють хоч на деякі проявлення національної культури підчас коли останні, першим чином як заняли місто знищили все що звалось українською літературою. Розуміється також, що зовнішня байдужність з якою прийнято большевицьку окупацію впливала з переконання що радянські гвалти, принаймні в своїй теперішній формі не довго могутимуть утриматися.

Багато де чого доказує, що большевизм як такий не має податного ґрунту на Україні. Воно в великій часті виникає з факту, що більшість населення є посідаючі селяне і що большевицькі ідеали є противні їхнім інтересам. Це одначе не виключає, що большевизм не може найти в певних випадках підтримання на Україні. Населення скорше погодиться на режим большевицький як на царський особливо коли-б той перший під впливом часу трохи вигладився.

З українського боку панує гадка, що поміч яку уділяла Антанта Денікінові вбивала свою мету. Бо коли-б прийшлося вибирати поміж примусовим прилученням до зліпленої до купи Росії, напевно ніхто не подумав би як треба орієнтоватись в країні селянській правдивому большевизмові не подобній.

Може аліанти побачили практичні наслідки їхньої політики з останніх часів в справах Росії. Жалкі неповодження Денікіна мусіли їх також навести на інші думки.

Те що тут було сказано про Україну відноситься також до інших бережних держав. Їхня боротьба з большевизмом буде в великій мірі безцільна, коли вони не матимуть певности, що після повалення Леніна не буде відновлена стара Росія. З точки погляду бережників єдину логічну політику веде Естонія яка рішучо старається помиритись з большевиками. Здається, що там вірять в можливість спільної акції бережних держав проти Москви, оскільки не буде в тім заангажована Росія Денікіна, розуміється тільки тоді, коли отримають озброєння. З сьогоднішнього становища трудно висказатися про долю східної Європи, а особливо оскільки розходиться про Україну. Без жадного сумніву українське питання причинить певним державам ще не мало турбот. Можна булоб уникнути багатьох комплікацій колиб і тут був пристосований принцип після якого як це голосили має бути на далі улаштований світ, а власне принцип самовизначення народів.

*

Ми, Шведи маємо всі причини бажати щоби цей принцип був підставою відносно до України. Те що здавен давня Швеція була звязана з країною Рюрика і Мазепи має мабуть менше значіння, головне є те що наші правдиві інтереси і нині йдуть з колись поневоленими а нині вільними народами бувшої Росії; а Україна є поміж усіх бережних держав найбільша і найщасливіше положена, що є річ дуже для нас важна. Самостійна Україна може бути не тільки цінним союзником, але і консументом нашої індустрії а рівнож доставцем нам сирівців.

„Визволяймо самих себе!“

Новий соціалістичний часопис „Swiatlo“, який почав виходити в Варшаві під редакцією А. С т р у г а, подає

в 2-гому числі статейку, яку тут в перекладі подаємо:

Наша преса є повна захоплені про визвольну роль, яку має сповнити Польща супроти своїх сусідів на сході. Старий повстанчий клич „За нашу і вашу свободу“ кидається на всі сторони, при чім однак ніхто не звертає уваги на те що цей клич звучить тепер гіркою іронією в устах Поляка.

Возьмім тільки кілька прикладів з обсягу наших відносин до Українців. Свого часу в грудні комунікат генерального польського штабу доніс, що в наслідок порозуміння з українським урядом польське військо хвилево зайняло Камінець.

Минуло два місяці і... Поляки заборонили на українські території говорити й писати по українськи в урядових справах. Видано приказ перемалювати українські вивіски, а на їх місце поміщено польські. Заборонено носити військові українські відзнаки. Проголошено,

що Камінець Подільський є повітом, який належить до Польщі. Заборонено видавати українські соціалістичні часописи.

Кожний чесний Поляк починає стидатися, коли довідується про такі факти.

Так виглядає сьогоднішнє: „За нашу і вашу свободу“. Бо коли угноїмо слабших сусідів, нищимо в них довіру до Польщі, коли сіємо в їх душах ненависть і жаждою пімсти — то робимо собі ворогів, а душу польського народу затруємо найстрашнішою отруєю — затратою віри в ідеал свободи. Довкола Польщі твориться ненависть а в Польщі усадовляється людей, що живуть тільки надужиттям, насильством над слабшими.

А цього в Польщі так багато. Перестаньмо отже визволяти сусідів; вони радо зречуться нашої помочі. Подумаймо радше над визволенням нас самих з пут підкупства капіталістичної анархії.

ХРОНІКА.

УКРАЇНА.

Латвія визнала Україну. З Риги повідомляють, що Латвія визнала de facto незалежність Української Народньої Республіки і уряд Директорії тимчасовим її урядом.

Кара смерті на Україні. На Україні більшовики завели кару смерті. Причини цього як заявляє Всеукраїнський Ревком такі: Всеукраїнський революційний комітет, розглянувши питання, примінення висшої степені кари — розстрілу на підставі засуду чрезвичайкою і революційними трибуналами на просторі України в звязку зі знесенням кари смерті в совітській Росії, яке являється наслідком: 1) повного здавлення шпійонської дезорганізаційно бунтарської діяльності агентів Антанти і її слуг — царських генералів у запілля червоної армії, 2) здавлення контрреволюції на фронтах, 3) знищення більших тайних організацій контрреволюціонерів і бандитів, і 4) досягнення наслідком цього скріплення совітської влади, — прийшов до висновку, що цієї міри не може припорівнити в межах України, де всі висше згадані небезпеки загрожують істдуванню совітської влади на

Україні, де вони ще незліквідовані. де ворог ставить червоній армії ще значний спротив, де з кождим днем виходять на світло дивне все нові заговори проти совітської влади на Україні, тому аж до повного побороення всіх перепон, що не дозволяють утвердитися совітській владі на Україні Всеукраїнський Ревком, відвічальний перед робітничо-селянською масою України за всесвітнє скріплення її, у своїй безпощадній боротьбі з усякими спробами контрреволюційного характеру не може спинитися перед ніякими мірами аж до примінення червоного терору включно. Нехай український народ, переконавшись на примірі совітської Росії, знає, що терор і всі тяжкі репресії супроти ворогів робітників і селян накинени нам виключно буржуазією та її наємниками і що ці тяжкі міри зміняться, якщо скріплення влади робітників і селян буде завершене. Голова Всеукрревкома: Петровський, члени Всеукрревкома: Затонський, Гринько, містоголова технічної комісії по юридичним справам: Канарський, управитель канцелярії Всеукрревкома: Єрмошенко, секретар: Мазур.

Українська армія в бою. До польських газет повідомляють з Камянця, що частина реорганізованої української армії в числі 6000

душ бере діяльну участь в боротьбі з большевиками на подільському фронті.

Американський сенат про Україну. Українське пресове бюро у Вашингтоні телеграфує: Сенатор Кінг предложив сенатові слідуючу резолюцію: Сенат Сполучених Держав бажає, щоби уряд Сполучених Держав визнав de facto уряди самостійної Естонії, Латвії, Литви і України аж до того часу, доки все-російськими установчими зборами чи авторитетом всеросійського федеративного уряду не буде вирішене взаїмвідношення цих держав між собою.

Підготовочна праця для збудовання червоної „єдиної неділимої“. Всеукраїнська конференція большевиків в справі взаємовідносин між українською советською республікою і Р. С. Ф. Р. Р., що відбувалась у Харкові, прийняла тези Ц. К. Р. П. серед цих тез між иншим є теза про необхідність одного господарсько-економічного апарату для обох республік.

Троцький — депутатом Харківської Ради. Перший караульний полк при губернському військовому комітеті вибрав до Харківської Ради робочих депутатів своїм представником Троцького.

Із большевицької України. „Нова Реформа“ з 25. березня подає такі вістки: в могилівському повіті большевики переводять мобілізацію муштин від 17—45 року життя. Могилівські большевики вислали депешу до українських військ Удовиченка, щоби вони получилися з большевиками, бо большевики не є ворогами Українців, а бажають тільки прогнати Поляків з України. В частинах першої большевицької дивізії панує така велика нестача обуви, що частини відбувають похід на возах.

Страйк трамвайовців у Львові. В четвер рано вибух у Львові трамвайний страйк робітників. Цього дня станув цілий трамвайний рух.

Причиною страйку нестача хліба та инших средств поживи.

Страйк обняв всі галузи цього підприємства.

Нав'язання торговельних зносин між Лотою, Фінляндією і Україною. Варшавський „Kurjer Poiski“ з 24. ц. м. доносить:

З добре поінформованих джерел довідуємося, що в Ризі створено державну лотиську

комісію якої завданням буде нав'язати торговельно-економічні зносини з Україною. Лотова має закуповувати на Україні збіжжя і сирівці, а в заміну постачати Україні свої промислові вироби.

Також міродатні чинники Фінляндії мають нав'язати економічні зносини з Україною.

Дипломатичні заходи в справі Східної Галичини. Варшавський „Kurjer Poranny“ з 25. ц.м. доносить з Відня: Німецькі денники доносять, що чеське правительство задумує розпочати дипломатичну акцію в справі Східної Галичини, аби зашахувати Польщу в боротьбі за Тешинський Шлеск. Чеське правительство чепить на підпертя антанти.

Конференція У. С. Д. Р. П. в справі угорської України. Дня 8. марта відбулася в Празі під проводом Яцка Остапчука конференція в справі нашої праці серед угорських Українців. По вирішенню всяких організаційних справ постановлено видавати популярний часопис на угорській Україні.

РОСІЯ.

Большевицько-румунські переговори. „Journal de Debats“ повідомляє, що большевики не погодилися на пропозицію Румунії, щоби вести мирові переговори в Варшаві. Місцем переговорів вони призначають Харків.

Денікін пропонує большевикам мир. „Echo de Paris“ подає телеграму з Лондону, що Денікін запропонував большевикам мир. Советський уряд пропозицію цю прийняв. Денікін звернувся до урядів Грузії та Азербейджану з нотою, в якій висловлює, що він готов визнати незалежність цих держав.

Большевики пропонують Англії та Франції мир. З Лондону повідомляють, що член робітничої партії Мас Клен заявив в палаті депутатів, що большевики запропонували Франції та Англії дуже корисні умови мира.

Не можуть заспокоїтись. З Відня повідомляють, що до Новоросійська прибув французький транспорт з військовим знарядженням і обмундурованням для Денікіна. До Феодозії прибув французький транспорт з гарматами і набоями.

Відповідь на ноту Чічеріна. В ноті, яку вислав 27. березня польський уряд Чічеріноці, він заявляє, що Польща готова присту-

пити до мирових переговорів з Росією і пропонує розпочати переговори 10. квітня. Місцем переговорів польський уряд пропонує Борисів.

Автономія Туркестану. Радіо з Москви повідомляє, що советський уряд надав Туркестанові автономію. Під зарядом центральної більшовицької влади остаються: військо, справи політичні, торговельні, залізниці, пошта і фінанси.

ПОЛЬЩА.

Приготовання до удару на Польшу і Румунію. З Букарешту доносять до французьких газет, що більшовики стягнули на західний фронт великі маси війська. В останніх часах помічено великі приготування вдовж лінії Дністра, які відбуваються мимо заповіджених мирових переговорів з Румунією. Незабаром має прийти до великого наступу на польським фронті. Французькі денники звертають увагу, що боева діяльність більшовиків є в звязку з вибухом революції в Німеччині.

Буря в соймі. На засіданню дня 25. марта промовляв посол Дмовский, учасник замаху проти кабінету Морачевського минулого року. В своїй промові виступив він проти посла Діаманда, закидаючи йому, що він ділає на шкоду держави і бере участь в брудних справах. При тих словах покликувався він на лист, який мав писати посол Діаманд до жінок. Наслідком цього на лівіці повстав великий крик. Озвалися оклики: Звідки ви взяли цей лист? Злодій! Каналія! Шубравець! На жадання посла Морачевського маршалок згодився на відчитання цього листу. Зі змісту оказалось, що в ньому доносить посол Діаманд своїй дружині про конференцію у Морґентау в жидівській справі. Коли оказалось, що зміст зовсім невинний, озвалися знову оклики: Злодій! Віддай пальто і годинник! З тої причини маршалок мусів перервати засідання на 10 хвилин.

БАЛТІЙСЬКІ КРАЇ.

Границя між Латвією і Естонією. „Morning Post“ повідомляє, що Латвія і Естонія погодилися в цьому, щоби вирішення справи кордонів між цими обома державами передати

окремому трибуналові під проводом представника Англії.

Середнє шкільництво на Литві. Литовське міністерство освіти повідомляє, що на Литві існує досі 35 середніх шкіл, в яких учиться 7733 учнів.

Соціалістичний конгрес в Ревелі. Конгрес, який скликали фінляндські соціал-демократи на 15. березня до Ревеля, має відбутися дня 27. березня ц. р. На цей конгрес відіхали вже делегати.

КАВКАЗСЬКІ КРАЇ.

Др. Зубків головою Сенату в Сараєві. На місце Миколи Яровського ряд Югославії іменував головою Сенату Верховного Суду в Сараєві нашого земляка д-ра Михайла Зобкова, професора загребського університету. Як відомо, до його габілітації не допустив сенат львівського університету.

Незалежна Вірменія під Лігою Народів. По інформаціям „Таймса“ Найвища Рада рішила віддати незалежну Вірменію під опіку Ліги Народів. Вірменська держава має повстати з російської Вірменії і давних областей, відібраних Туреччині. Вона не буде мати доступу до моря, однак зможе користуватися пристанню Батум, що буде неутралізована. З'єдинені держави хотіли віддати Вірменії пристань Трапезунд, або якусь іншу між Батумом і Трапезундом. Ця комбінація, яка запевнила би в ширшій степені незалежність Вірменії, досі не признана.

БАЛКАНИ.

Турки протестують. З Царгороду повідомляють, що турецький уряд заложив протест перед коаліційним комісаріатом проти окупації Царгороду союзниками.

Паніслямістичне повстання. Радіо з Ліону повідомляє, що повстання паніслямістичне розвивається все більше. Вої ідуть від Тракії через Анатолію аж до Арабії. В Анатолії італійські війська відкинув Мустафу Кемаль аж на побережжя моря. Французький генерал Гуранд жадає спільно нових підкріплень.

Зірвання переговорів. В наслідок нової політичної ситуації в Румунії та зміни румунського кабінету польсько-румунські переговори, які велися в Варшаві, перервано на неозначений час.

Новий румунський кабінет. Склад нового румунського кабінету є такий: прем'єр і міністр внутрішніх справ ген. Авереску; закордонних Замфіреску; війни ген. Рашкану; фінансів Аргентоксану; земельних справ Куральбу; публичних робіт ген. Валеано; освіти і культів Негулеску; міністри без портфелів Ністор, Інкулєц, Мочсонї і Транку — Яші.

Плани румунського правительства. Радіо з Ліону доносить: Румунське правительство оголошує, що між проектами законів, які мається предположити парламенту, знаходиться проект ратифікації версальського договору і новий виборчий закон. Генерал Авереску предположив внесок, аби між хліборобам розділити вивласнені землі, що їх до тепер управляли рішнічі спілки.

Вільсон про Царгород. „Echo de Paris“ одержала з Філадельфії інформації про те, що Вільсон в недовзі виступить з домаганням, щоби Царгород признано було Росії. (?)

ЦЕНТРАЛЬНА ЕВРОПА.

Перша світова конференція молодосіоністів в Празі. Як доносить пражська жидівська телеграфічна агенція, в днях 21.—26. марта відбуватиметься загальна світова конференція палестинської робітничої партії Harsel-Nasairu і людвої соціалістичної партії Ceire-Cion. На конференцію досі зголосилося біля 100 делегатів і гості з Палестини, Америки, Швайцарії, Англії, Голандії, України, Німеччини, Польщі, Литви і Австрії. Офіційною мовою конференції буде єврейська мова.

Ситуація в Німеччині. Ситуація по малу вияснюється. Німецькі професіональні союзи по довгих переговорах порозумілися з соціалістами більшости і видали заклик заперестати генеральний страйк. Як віднесеться до цього німецьке робітництво, яке в більшости хилиться в сторону комуністів, годі на разі сказати. Сам факт компромісу вказує нам великий зворот на ліво в німецькій внутрішній політиці.

В переговорах професіональні союзи вимогли переведення демократизації адміністрації, соціального законодавства, соціалізації в електричних підприємствах, крім цього держава має прийняти угольні синдикати та синдикат калія. Під напором союзів уряд згодився на усунення міністрів Носке та Гайне, видав приказ заарештування заговорників, конфіскації їх майна і розбросення тих частин „Reichswehr“ які брали участь в замаху. Зворот на ліво приписати треба виключно професіональним союзам. Чи це вплине на подавлення комуністичних заворушень, покажуть найближчі дні.

Міжнародний конгрес допомоги дітям. В днях 25., 26. і 27. лютого відбувся в Женеві конгрес допомоги дітям, на якому були й представники України. Конгрес відбувся під патронатом Міжнародного Червоного Хреста.

АНТАНТСЬКІ КРАЇ.

Професіональні організації в Англії. Число зорганізованих робітників в англійських професіональних організаціях з кінцем 1919. р. виносило 6,624.000, під час коли в 1918. р. мали ці організації 5,547.000 членів. Професіональних союзів є 1.220, значить централізація їх не дуже поступає вперед, в порівнянню до Німеччини, де є всього 70 центральних професіональних союзів. В професіональних організаціях є 1.250.000 англійських жінок. Рівнож й народних учителів є в професіональних організаціях в Англії 200.000. Число некваліфікованих робітників, які є членами професіональних організацій в останньому році збільшилося в три рази.

Святий союз проти соціалістів. На зборах лібералів виголосив Льюїс Джордж велику бесіду проти соціалістів. Прем'єр вів зваз лібералів, щоби получилися з консерватистами до боротьби проти соціалістів і заявив: Те, що англійські соціалісти називають колективізмом, це у Франції називається комунізмом, а в Росії большевизмом. Є краї, в яких можна робити соціалістичні експерименти, але наш край мусить держатися здалека від цього. Льюїс Джордж заявив далі, що в цілі побороювання соціалістів належить створити одну велику партію порядку, якої пропра-

мою має бути: 1. мир у внутрі і на вні і боротьба з соціалізмом у внутрі; 2. створення сильного тривалого союзу народів, щоби на будуче оминути війни. Так отже Льюїс Джордж є речником створення буржуазного Інтернаціоналу до боротьби зі соціалістичним Інтернаціоналом.

Закордонна політика Франції. На одному з останніх засідань палати депутатів зголошено 14 інтерпеляцій в справі закордонної політики французького правительства. Предсідатель комісії закордонних справ п. Барту порушив передовсім питання зв'язані з політикою правительства у відношенні до Росії і Німеччини. Вирізнялися інтерпеляції деп. Марген в справі відновлення торговельних зносин з Росією, деп. Кашіна в справі перебігу льондонської конференції та деп. Ванерта, що правительство задумує робити з огляду на події в Німеччині і в справі есентуального впливу цих подій на мировий договір.

Представник Англії при російській місії Ліги Народів. „Morningpost“ доносить, що Льюїс Емота запрошено на представника Англії при російській місії Ліги Народів. Льюїс Емот був директором англійського торговельного відділу підчас війни.

АМЕРИКА.

Ще одна війна. По іскровим телеграмам з Буенос Айрес, грозить вибух війни між Перу і Болівією.

Розоруження Канади. З Оттави доносять, що канадійське правительство зарядило цілковите розоруження воєної маринарки. Воєні варстати в Канаді будуть звинені.

ЕКОНОМІЧНА ХРОНІКА.

Японсько-німецькі господарчі зносини. При кінці прошлого року, по відомостям льондонської преси, до Німеччини прибуло багато японських промисловців та журналістів. Вони всі мають на меті так зробити великі замовлення, як і виявити можливість збуту на німецькому ринку продуктів японської промисловости. Головним чином Японію цікавить здобути під свій вплив торгівлю з Голяндською Індією, Сіамом та Straits Settle-

ments. Всі ці країни до цього менту знаходилися під впливом німецьким. Для цього вони пропонують достав цім країнам німецьких товарів власним тонажем флоту, що буде повертатися з Європи. Бажає Японії також аби одночасово з Англією та Сп. Штатами Німеччина постачала її машини, напр. промисл будівництва текстильних машин в долині Вуперт-фабрикує всі найскладніші машини, що потрібні для японського імпорту. Тимбільш, що брак машин ткацьких в Японії зараз надзвичайний, а згідно повідомленню „Japan Weekly Chronicle“ швидким введенням 8-ми годинного часу праці, брак цей ще значно збільшить попит на них, бо прийдеться негайно замінити ручну працю, працею машин.

Совітський план державних робіт і будівель. Комітет державної будівлі виробив цілий проект нової будівлі залізниць і водних комунікацій: Постановлено негайно розпочати будівлю слідуєчих залізниць: 1. Казань — Сарапуль. 2. Суда — Овінічи. 3. Ніжній-Новгород — Котельнічі. 4. Мста — Овініче. 5. Володимирка — Царичин. 6. Уральск — Ілецк. 7. Кузьма — Богородське. 8. Орехово — Кіржач. 9. Людіново — Жіздра. Загальний розмір проектуємих ліній в середньому рівняється 4000 верст. Що до водного транспортного шляху постановлено негайно розпочати слідуєчу будівлю: 1. Будову портів в Рибінську і Костромі. 2. Зглиблення русла Волги біля Саратова. 3. Будову шлюзової системи на Шекні. 4. Таку-ж будову на Доні і нарешті. 5. Продовження робіт по поглибненню каналу кн. Вітенберзького. Окрім цього намічені: 1. Будова електричного підприємства в Н. Шатурську коло шатурських торфеників по лінії Люберці — Арзамас. 2. Таких же підприємств в Кашірі, на річці Сквір і по течії Волхова.

Вільний імпорт цукру у Франції. В червню пр. р. одночасово у Франції було обмежено вільний імпорт цукру і його внутрішню вільну торгівлю. Наслідком цього була підвижка ціни його з одного франка до трьох. Великий світовий недобор цукру, знесення контролю над розділом цукру в Америці і інших державах, з другого боку реляція франка ведуть неуклібно до зросту його ціни. Приймаючи на увагу, що сфера найбільшої продукції цукру знахо-

дяться в полосі військового знищення, звищення цін ледве може вплити на оживлення продукції бураку та його переробки, навпаки вся ця ситуація висовує на перший план продукцію колоніальну, котра перед війною цілковито була занедбана. Зараз одна тільки Куба виробляє цукру більш ніж ціла Європа (14,500.000 тон. проти 3,470.000 тон. Європи) і цукорна тростина рішучо панує над бураком. Як-же ще взяти на увагу території англійських островів та острова Reunion на Тихому Океані, котрі володіють невичерпаними джерелами та дешевими робітничими руками, то положення буде ще яскравіше. Як що сучасне становище триватиме далі, хто знає які зміни нарешті будуть в мировому ринку цукру.

Проект польського бюджету. Проект бюджету внесений міністром фінансів Грабським обіймає два періоди: перший від 1. липня 1919. до 31. марта 1920, другий від 1. цвітня до 31. грудня 1920. В першому періоді сума видатків для „Малопольщі“ і Конгресівки виносить 14.828,721.471 М, а доходи 2.754,014.747 М, значить недобір виносить 10.775,000.000 марок. В другому періоді доходи виносять 3.060,594.213 М, а розходи 15.097,968.137 марок. Загальні видатки б. пруського забору виносять 329,840,879 марок доходи 306,579.066 марок.

Скількисть безробітних в Польщі. Скількисть безробітних в Польщі по останнім, обчисленню в марті виносить 220.336 осіб, з яких 62.419 побирає державні позички.

Хемічний промисл північної Франції. В хемічному промислі півн. Франції панує повний застій через брак багатьох сировинців. Як повідомляє „L'Outillage Industriel Commercial et Maritime“ в 1913. р. рахувалося 423 хімічних заводів з 11.809 чол. робітників в них зайнятих, в листопаді-ж цього року налічується ледви 16 заводів, що працюють з 800 робітниками.

Товари з півд. України. Товари, закуплені польською господарчою місією бущого міністра Івановського, частинно прибули вже до румунських чорноморських портів, звідкіля й будуть надіслані далі залізницею до Польщі. Прибуло 250 тон тютюну, сирі, шкури і деяка кількість вовни.

(Prz. Handl.)

Англійський торговельний баланс за останній рік вказує на підвишку в загальній сумі імпорту на 669.000.000 ф. шт. збільшення повинно так чи инакше бути покрито. Звичайно це буде зроблено тимже чином, як це робилося до війни, коли торговельний баланс Англії замикався надвишкою імпорту, а кредит балансу урівноваживався відповідною сумою т. зв. „непредбаченого експорту“, котрий мав в собі три точки: 1. відсотків пріміщених за кордоном капіталів 2. фрахових сум за довіз до та із чужих країн і 3. з банківських та асекураційних сум по міжнароднім стосункам. Прибутки, ціх трьох точок настільки величезні, що дозволяли до цього часу, по урівноваженню балансу, ще на нове пріміщення капіталів до суми 200 мил. ф. шт. річно. Прибуток з вищезазначених джерел, за 1919. рік згідно розрахункам англійського міністерства торгівлі має рівнятися 529 мил. ф. шт. чи 77% торговельного дефіциту. Цифри ції, мабуть трохи підвищені і треба вважати, що в кожному разі сума ця мусить покрити % лишків імпорту. В 1920 році міністерство торгівлі має надію на зменшення загальної суми лишків імпорту до 450 мил. ф. шт., а дохід від точок „непредбаченого експорту“ має збільшитися до 640 мил. ф. шт. Це знов дало б на користь Англії тих 200 мил. ф. шт., як давало щорічно до війни. Чи відповідають ці предположення істині покаже тільки дійсність в 1921. році.

Продукція вугілля в Англії в 1919. році. Загальна продукція вугілля в Англії в 1919. році рівнялася 229.000.000 тон.

Ціни в Англії Згідно оголошеним в „Index numbers“ (щорічник Англі. мініст. торгівлі) гуртовим цінам врізет їх в 1919. році в порівнанні з цінами 1913. року повисився в середньому на 154%. Ця цифра значно нища, проти середніх сум англійських економ. органів, котрі % цей числять від 187 до 189.

Американські кредити для Європи. Відношення американських фінансових сфер до уділення кредитів для Європи дуже не охоче. Не так давно ухвалено т. зв. „Edge bill“ — закон. об акційних товариствах, що оперують за кордоном. „Edge bill“ нормірує засоби уділення кредиту європейським державам так, що робить кредит цей дуже і дуже тяжким. Кожне таке акційне товариство повинно, мати на меті власиво не кредит, а набуття в чужих

держав прав власність і через останнє прав контролю державного господарчого життя цих держав з метою збитку американських продуктів на вигідних для останньої умовах. Далі на міжнародній фінансово-торговельній конференції в Нью-Йорку, що була скликана за для обміркування сучасного економічного хаосу, було запропоновано одним з головних засобів на упорядкування економічне — це обмеження кредитів та відпуск їх лише на спеціальних умовах, звичайно дуже тяжких. Мова взагалі йшла більше о редукації довготермінових кредитів, редукації взагалі позичок та о далеко ідучих забезпеченнях (на приклад: на цлі, платні в паритеті золота і т. п.) Треба зауважити, що в Америці взагалі не видно ні з боку банкових груп ні з боку уряду бажання улаштування кредитів для Європи, аби облегчити останній закупів сировини та інших необхідних товарів. Уряд вже кілька разів отверто оголошує, що о такій помочи він не має й думки, в цьому напрямку йде і політика „Federal Reserve Board“. (держ. фінанс. уряду), котре рахується з можливістю послідувочої інфляції. Банковські групи не рішаються робити кредити, особливо маючи на увазі політику „Federal Reserve Board“.

Міжнародний ярмарок в Медіоляну має відбутися між 12—27 квітня ц. р.

Шведська торгівля з Росією. Як повідомляють шведські часописи зачалась вже в Швеції торгівля з совітськ. Росією. Поки що торгівля почалась частинно через Фінляндію, де одна з найбільших експедиторських фірм прийняла на себе обов'язання транспорту шведських товарів до Росії. Всі транспорти підлягають ревізії фінляндської влади, аби уникнути перевозу до Росії зброї та амуніції.

Експортні правила Греції. Експорт товарів з Греції дозволяється лише під умовою, що експортер дає гарантію Урядові, що вартість товару чи буде повернена на протязі 6 місяців в валютах французької, американської, швейцарської і т. и., чи на протязу часу ним буде імпортовано в заміну товари, відповідної вартісті. Члени грецької торговельної Палати в Атонах і постійні експортери в Греції почали підписувати подібні гарантійні листи а від всіх останніх купців вимагається 20% ціни експортуємих товарів, як кавція. Кавція ця мусить служити урядові гарантією, на випадок колиб повна вартість вивізенного товару на протязі шести місяців не була скомпенсована через імпорт товарів чи через закордонну валюту.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ.

КРИТИКА.

1. Україна в числах зладив? Гасенко, по найновішим українським, російським, французьким і иншим джерелам, як теж по працям Е. Рекмо, Вонмаріджа, Сеньбола, Грушевського, Рудницького, Волкова, Пенка, Фреха, Шеффа і ин. — II. видання при співучасті проф. дра. С. Рудницького Відень 1920.

2. Світова мапа з розміщенням Українців по світу з додатковими таблицями, зладив Георгі Гасенко. Розмір на рівнику 1:73,000.000. Відень 1920.

Видання Г. Гасенка рішучо треба уважати багатим вкладом в нашу убогу картографічну літературу. Першу мапу України дра. Величка видало львівське товариство „Прогрес“, однак ця карта являється тільки першою спробою і вона неточна. Її хибні об-

говорив на сторінках „Народу“ (1891) Михайло Драгоманов. Пізніше займалися спорадично виданнями мапи України др. Гериневич і др. Кордуба з метою пропаганди. За революції вийшла неадаптна мапа видання „Вернигори“, зладжена Т. Петрівським і дуже гарна фізична Україна під редакцією відомого геолога проф. Тутковського. За кордоном зладив мапу України також проф. Рудницький. От і все. Г. Гасенко має отже своїх попередників. Однак мапа Г. Гасенка поклала собі цілком інакшу мету, як попередні видання. Попередні картографи видавали або фізичні, або етнографічні мапи або скомбіновані мапи України. Г. Гасенко дав нам першу статистичну мапу України, користуючися порівнюючим методом проф. Гізмана. Мапа України Г. Гасенка знаходиться на тлі Центральної Східної Європи і автор мапи подає нам в числах територію

продукцію збіжжя, тютюну, антрациту, соли, коксу, вугілля, заліза, цукру, нафти і встановляє, яке місце займає Україна в кожній з цих галузей продукції, на світовому ринку, опріч того унагляднено на мапі число, населення України, ріжний, прирість його, поділ населення на поли в порівнянню з иньшими европейськими країнами, що дало змогу авторові поробити деякі інтересні висновки і гороскопи на майбутність. Дати ілюстровані дуже зручними діаграмами. Тому видання Г. Гасенка, проглянене впрочім таким авторітетом як проф. Рудницький можемо тільки з радістю привітати. Текст на самій мапі німецько-французький, в діаграмах німецький і український. На мапі подано надруковано по німецьки і українськи коротку історію України і тому користування мапою зроблено доступним також і для чужинця.

Ще може більш інтересною являється друга мапа з розміщенням Українців по світу, бо це у нас перша, на наш погляд досить удачна спроба. На проекції Меркатора зазначено червоною краскою місця розселення по цілому світу. Так червоних місць на всіх земських суходолах досить багато і мапа упоглядає нам, що український народ — це один з найенергійніших колонізаторів нашого гльобу. Українців знаходимо прямо на всіх суходолах. По за етнографічними межами знаходимо багаті колонії на Московщині, на Сибірі а над Тихим Океаном Українці заложили собі прямо другу Україну, котра що до розміру території перевищає метрополію. Не диво, що автор уважає Зелений Клин українською державною колонією. Поза Азією знаходимо Українців також в обох Америках, в Австралії і Африці. Може бути що цифри, які подає автор — не точні. (Вони можуть бути більші або менші). Але не діло в цифрах. Головне те, що Г. Гасенко відчув потребу і дав нам на перший початок колоніальну мапу, а дальше картографічна література прийде в свою чергу в слід ініціативою Г. Гасенка сама собою. —

Г. Гасенко. Надія з Джунглів. Оповідання з 74 чорними малюнками і 4 в фарбах роботи Б. Флякса, Г. Остерзецера і Ф. Орлета. По світу. Видавництво Г. Гасенка, Київ—Відень

1920. Всі права застережені. Copyright by „Po switu“ Kyiv. Христоф Рейсер сини, Відень V. Альбомне видання in quarto. Сторін 68.

Що до зовнішнього вигляду — це перша мабуть українська книжка видана так чепурно, а мабуть люксово. Сама окладинка чорна з золотою шахівницею і золотим написом, по середині з кольоровою ілюстрацією легендарної морської, велитенської змії, котра старається піймати моряка на щоглі — робить дуже миле естетичне вражіння.

В книжці пять оповідань: Най з джунглів, Страховище моря, Смерть вовка, Драма в Неаполі і Три дні Сіркового життя, всі опріч Драми в Неаполі писані на манер Киплінга і Дігасінського. Драма в Неаполі — це один епізодик із злочинного життя італійської організації розбишак, „Чорної руки“. Книжка заслугує на обширнішу рецензію і тому ми на разі самих оповідань розбірати не будемо. Зазначимо тільки вартість самих ілюстрацій. Звірі — дуже гарно зроблені. Люде — слабші, якісь штучні деревляні. Це мабуть тому, що ці люде — це Українці, а Німець-малюар, котрий ніколи не бував на Україні, міг студіювати українські типи тільки з ілюстрацій, і тому українські типи вийшли блідо. Це одначе цілком не обнижує великої художньої вартости книжки, котра може стати прикрасою кожної вітальні побіч найвибагливіших альбомів.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Барвінський Богдан, др.: Слідами гетьмана Мазепи. (Відбитка з „Записок Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, том. СХХІХ.) Львів 1920, 8°, 34 стор.

Студія др. Б. Барвінського являється доповненням до недрукованої ще генеалогічно-геральдичної монографії про рід Мазепів-Колединських. Після вступу (стор. 1—2), автор в розділі „Безіменна похвала гербу Мазепів“ (стор. 2—12), реєструє всі вістки про друковані похвали І. Мазепі і подає польський панегірик п. з.: Krzyż — rosątek mądrości — присвячений нашому гетьманові. В другій частині „Слідами гетьмана Мазепи“ помістив автор бібліографічну рідкість, незнаний блище латинський панегірик в честь Мазепи з 1690. р. п. з.: Capitulum regennii

gloriae... (стор. 13—17), а в третьому розділі поясняє глумливе значіння імени „Мазепа“ в українській, московській, білоруській і польській мові (стор. 17—34), яке по думці автора є перського походження.

Безсмертному Генієви Тарасови Шевченкови. — Перехідна Станиця У. Н. Армії. З друкарні Адольфа Гольцгавзена. Відень, 20. березня 1920, 4^о, 8 стор.

Зміст цієї одноднівки такий: Тарас Шевченко: „Кавказ, стор. 2—4; „Промова гетьмана Петраша на святі Шевченка“ (в перехідній Станиці у Відні), стор. 4—6; 3. Оля Омелянка: „Ми вернемо!...“ (поезія), стор. 6; 4. О. Васильків: „Наш обов'язок“ (Стаття), стор. 6—8; 5. О. П.: „На Вкраїні“ (два вірші), стор. 8. До зазначеного тексту додано чотири ілюстрації-світлинки С. Бурка, які зображають булавну сотню і весь перехідний відділ станиці у Відні, як також її покровителів.

Бер. Поль: Наука природи. Вступні відомості на I. класу гімназіяльну та для народних шкіл з 183 малюнками. Переклад з французької мови під реакцією Т. Губенка. Видання товариства „Вернигора“, Київ-Відень 1920, 8^о, 128 стор. Коштує 7 гривень.

Книжка трактує про людину (стор. 3—21), тварини (стор. 22—69), рослини (стор. 70—95), мінерали (стор. 96—112) і про звичайні явища природи (стор. 113—122). При кінці книжки подано пояснення деяких слів і зміст. Зазначити слід, що малюнки вийшли якісь неповні, бліді і замазані, іноді годі відгадати, що властиво представляє собою дана ілюстрація.

Брик Іван: Славянський зїзд у Празі 1848. р. і українська справа. (Відбитка з „Записок Наукового Товариства імени Шевченка“, том СХХІХ.) Львів 1920, 8^о, 80 стор.

Славянський зїзд у Празі не був досі в українській науці — предметом спеціальної студії, бо окрім матеріалів оголошених д. І. Созанським, п. з.: До історії участі галицьких Русинів у славянському конгресі в Празі в 1848. р. (див. „Записки Наук. Тов. імени Шевченка“, том. LXXII, стор. 112—121) і проф. др. В. Студинського, п. з.: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835. до

1849. (Збірник фільологічної секції Наук. Тов. імени Шевченка, том. XI і XII), ніхто не дав повної картини цього вельми інтересного політичного епізоду еманципації і політичної славянської взаємності галицьких Українців в 1848. р. Праця проф. Івана Брика ділиться на такі розділи: I. Генеза славянського зїзду, стор. 2—8; II. Підготовка зїзду і відношення Славян до його, стор. 8—46; III. Зїзд, стор. 47—57; IV. Польсько-українська секція, стор. 57—71; V. Постанови зїзду, стор. 71—75; VI. Значіння зїзду, стор. 75—80.

Возняк Михайло: Діяльог Йоаникія Волковича з 1631. р. (Відбитка з „Записок Наук. Тов. імени Шевченка“, том. СХХІХ.) Львів 1920, 48 стор.

Проф. М. Возняк розглядає новознайдену ним стару пам'ятку української драматичної літератури, діяльогдраму Й. Волковича, подає її генезу та історію, а в кінці зупиняється, на її виставі через учеників львівської братської школи на початку XVII. століття. На кінці студії помістив автор оригінальний текст діяльогу Йоаникія Волковича, п. з.: „Розмышляне о муцѣ Христа Спасителя нашего“.

Гасенко Г.: Світова мапа (карта). З розміщенням Українців по світу. Зладив... Відень 1920. Розмір 1:73.000.000 (47½×62).

Текст наголовки і таблиці на трьох мовах: українській, німецькій і французькій. У таблицях подає автор інформації про скількість Українців розкинених по Європі, Азії та Америці; річний приріст Українців (2%) порівнює нас з найбільшими народами світа, де Українці по своїй чисельності займають дев'яте з ряду місце.

Гасенко Г.: Україна в числах (карта). Зладив... II. Видання при співучасті проф. др. С. Рудницького.

По найновішим офіційним українським, російським, французьким і іншим джерелам, теж по працям Е. Реклю, Бонмартіна, Сеньобоса, Грушевського, Рудницького, Волка, Пенка, Фреха, Шефера и ин. Другий за головок: „Die Ukraina in Zahlen von...“ Відень 1920. Розмір 50×69 см. Текст таблиці на двох мовах: українській і німецькій — в яких подає найважливіші відомості про українську мову, історію, тери-

торію, антропологічні прикмети Українців і продукцію — ілюструючи всі числа — синхроністичними таблицями, барвними малюнками і двома портретами: Хмельницького та Мазепи.

ЛІТЕРАТУРНИ НОВИНИ.

Саме закінчив велику працю — проф. др. Степан Рудницький на англійській мові п. з.: „The Ukrainian Problem and the Great Powers of the World“. Some chapters of applied geography („Українська проблема і великі держави світа“. Кілька уступів з приміненої географії), яка обіймає около 20 аркушів друку і подає докладну картину української етнографічної території, зясовує суть української проблеми, її значіння для східної Європи і передньої Азії, а в кінці освітлює економічно-господарське відношення великих держав заінтересованих у сотворенні української держави. Праця має рівночасно появилися на англійській, німецькій і французькій мові, з додатками мал України і статистичних таблиць.

А. Крушельницький скінчив нове оповідання п. з.: „Як промовить земля“ яку вкортці друкуватиме видавництво „Української книжки“. Понадто пише Крушельницький нову повість п. з.: „Останні зусилля“ — на тлі політичних подій в Галичині, з мая 1919. року.

А. Хомик — хоч інтензивно працює на полі української журналістики і бере участь в редакційних роботах кооперативних виданнях „Дніпросоюзу“, рівночасно пише більших розмірів працю п. з.: „Большевики і Українці“, яка становитиме цінні причинки до психолюгії народів східної Європи. Понадто готує до друку працю про східно-європейське питання п. з.: „Проблеми Сходу“ і белетристичну студію п. з.: „Титан“.

С. Черкасенко написав нову песу на 4 дії п. з.: „Смерть леґенди“, а рівночасно друкує збірне видання своїх поезій (давніше друкованих по різних українських журналах і часописах), як також чимало зовсім непечатаних віршів п. з.: „Твори С. Черкасенка“ (П. Стаха), том I. і II., які появляться накладом видавництва „Давін“.

Листи до редакції.

Вельмишановний Пане Редактор!

Не одмовте на сторінках журналу „На Переломі“ надрукувати слідуячого листа:

До мене, як до голови Українського Інформаційного Бюра в Штокгольмі звертаються часто люди по справам, які торкаються пресового бюро при українській штокгольмській місії. Отси маю честь заявити, що мое бюро, założене ще в вересні 1919. року є чисто приватним, я його утримую на власні кошти і воно не має ніякого відношення до української дипломатичної місії.

Прийміть, Пане Редактор, запевнення моєї до Вас пошани.

Осин Майданюк,
Ukrainska Informations-byran, Stockholm,
Nybrogatan 22—24, 3.

Шановний Пане Редакторе!

Дозвольте оголосити на сторінках „На переломі“, що в супереч відомостам ч. 1. „Нової Доби“, ніякої контори для одправки сільських робітників ані з п. Меленевським, ані з ким иньшим я ніколи не мав. На мій погляд, шкода, що від нас йшло на заробітки до Прус небагато людей. Великий селянський страйк 1902. р. в Галичині дуже мало підняв заробітну платню. Лише все побільшуюча кількість відходячих до Прус з Галичини сільських робітників підняла цю платню, бо галицькі поміщики мусіли у себе запровадити роботу на таких же умовах.

Я. Галицинський.

Відповідальний редактор: З. Адельсберґер. — З друкарні Вальдгайм-Еберле А. Т. Відень. VII., Seidengasse 5.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКЛЮБ

Незабаром вийде авіаційна
часопись „Український літун“:
(„Український Мотор“ -- „Український Спорт“)
Звертатися письменно і надіслати матеріали і всякі за-
питання на адресу.

Wien, I., Postfach 59.

ВИДАВНИЧЕ ТОВАРИСТВО „ДЗВІН“ І „УКРАЇНСЬКА ШКОЛА“

Головні склади:

КИЇВ, Бесарабська площа ч. 2. Товариство „Дзвін“

ХАРЬКІВ, Петрівський пер. ч. 18. Українська книгарня „Дзвін“.

WIEN, IX, Porzellangasse 19/1 Jurij Tischtschenko.

———— Каталоги висилаються даром. ————

Перша Українська кравецька робітня. ТЕОДОРА САВУЛИ у Відні, I., Riemergasse 2.

виконує совісно й дешево всякого рода мужеські вбрання, костюми і. н. після
найновіших англійських фасонів. Великий вибір англійських ефен на складі.

Приймається передплата на
УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОРИСТИЧНИЙ І ІЛЮСТРОВАННИЙ
ЖУРНАЛ

„СМІХ“

Виходить у Відні 2 рази на місяць, кожного 1. і 15. числа,
під редакцією:
ВАЛЕНТИНА.

Ціна одного примірника:

„Австрій, Угорщині, Галичині і Польщі 10 Кор. в Італії..... 2 лір.	
„Чехо-Словаччині..... 6 ч. Кор. в Швейцарії 1 шв. фр.	
„Юго-Славії..... 6 дін. в Франції..... 2 фран. фр.	
„Німеччині..... 6 Мар. в Америці..... 25 цент.	

Зголошення передплати і гроші надсилати до Адміністрації журналу:
Administration „Smich“ in Wien, I. Krugerstraße Nr. 5. Адреса Редакції:
Wien, I. Hotel Royal Singerstraße 3. Zimmer 25.

Замовлення і гроші з Галичини найвигідніше посилати на адресу Володимир
Сороневич у Львові, вул. Руська ч. 3/1. У Відні можна набути в книгарнях:
H. Goldschmiedt, I. Wollzeile 11. і Fr. Beck I. Augustinerstraße 8.

В П Е Р Е Д

Орган української соціал-демократичної партії.

ВИХОДИТЬ КОЖНОГО ДНЯ У ЛЬВОВІ.

Ціна одного примірника у Львові і на про-
вінції 1 польська марка (1 корона 40 сотики).

Передплата на 1 місяць 24 польських марок (34 кор.)

Передплата на 3 місяці 70 польських марок (100 кор.)

Адреса редакції та адміністрації:

ЛЬВІВ, ВУЛИЦЯ РУСЬКА Ч. 3.

„Три дні Сіркового життя“

Вийшли з друку:

1. Статистично-

Географічна мапа України.

Г. Гасенка. На німецькій і українській мовах. II. видання при співучасті проф. д-ра С. Рудницького.

2. Світова мапа з розміщенням Українців по всьому світу.

Г. Гасенка. З додатковими таблицями і мапою державних колоній України. По українськи, французьки і німецьки.

3. Світовий мир на Україні. Плакат для пропаганди Г. Гасенка. На українській, французькій, англійській і німецькій мовах.

4. Найя з джунглів. Оповідання Г. Гасенка, 74 чорних малюнків і 4 в фарба.

Виходять з друку:

5. Економічно - Промислова Мапа України. Г. Гасенка. По німецьки і українськи

Готуються до Друку:

6. Сільсько - Господарський атлас України. Г. Гасенка. 20 окремих мап і текст.

7. Географічно-статистичий атлас України.

Г. Гасенка. 15 геогр.- мап, 10 з них роб. проф. д-ра С. Рудницького, 40 статистичних таблиць виконаних Ігорем Федівим. Видання великого формату; вміщатиме також мапи і картограми що до державних колоній України вик. Г. Гасенка, а також коло 40 стор. тексту — все під редакцією проф. д-ра С. Рудницького. Атлас має бути географічно — статистичною енциклопедією України.

Замовлення і запитання надсилає на тимчасову адресу:

Wien, I, Postfach 51.
Verlag „Po Switu“.

Приймається передплату і замовлення на український неза-
лежний журнал політики, літератури і мистецтва

„НА ПЕРЕЛОМІ“

Виходить у Відні, 1. 10. і 20. кожного місяця числа, в обемі 4—5 аркушів.
Під редакцією О. Олеса. Ціна одного примірника:

в Австрії, Галичині, Польщі 15 кор.	в Італії . . . . . 3 ліри
„ Чехословаччині . . . . . 10 ч. кор.	„ Швейцарії . . . . . 2 шв. фран.
„ Югославії . . . . . 10 динар	„ Франції . . . . . 3 фр. фран.
Німеччині . . . . . 10 мар.	„ Америці . . . . . 1/2 дол.

Передплату треба надсилати до Адміністрації журналу: Administration
„Na Perelomi“ Wien, I., Krugerstrasse 5; Адреса Редакції: Wien I.,
Hotel Royal Nr. 25.

Замовлення і гроші з Галичини найвигідніше посилати на адресу:
Володимир Сороневич у Львові, вул. Руська ч. 3/1. У Відні можна набути
в книгарнях: H. Goldschmiedt, I. Wollzeile 11. і Fr. Beck I. Augustinerstraße 8.

Abonnement und Bestellungen für die ukrainische unabhängige Zeitschrift
für Politik, Literatur und Kunst

„NA PERELOMI“

werden entgegen genommen. Die Zeitschrift erscheint in Wien am 1. 10. und
20. eines jeden Monates unter der Leitung O. OLES. Preis pro 1 Exemplar:

in Österr., Ung., Galizien, Polen 15 Kr.	in Italien . . . . . 3 Lir
„ Cechoslovakei . . . . . 10 C.-Kr.	„ Schweiz . . . . . 2 Schw. Fr.
„ Jugoslawien . . . . . 10 din	„ Frankreich . . . . . 3 Fr. Fr.
„ Deutschland . . . . . 10 M.	„ Amerika . . . . . 1/2 Dol.

Anmeldungen für Abonnement und Geldsendungen sind an die Administration
v. „Na Perelomi“ Wien I., Krugerstrasse 5 zu richten.
Adresse der Redaktion: Wien I. Bezirk Hotel Royal Nr. 25.

„NA PÉRELÓMI“

Revue ukrainienne indépendante pour politique belles lettres, arts. Paraît chaque
1. 10. et 20. 4—5 mois feuilles. Rédacteur O. OLES. Prix d'un exemplaire:

En Autriche, Galicie et Pologne 15 contr.	En Italie . . . . . 3 lire
„ Tchecoslovaquie . . . . . 10 „ T.-S.	„ Suisse . . . . . 2 fr. suisses
„ Yougoslavie . . . . . 10 din.	„ France . . . . . 3 „ franç.
„ Allemagne . . . . . 10 marks.	„ Amérique . . . . . 1/2 \$

S'abonner a l'administration de la revue „Na Pérélomi“ Wien I., Krugerstr. 5.
Adresse de la Rédaction Vienne I. Hotel Royal Nr. 25.